

ÚJ IFJÚSÁGELMÉLETI
FOLYÓIRAT

ifjúsági
szemle

II. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

2004 ŐSZ

WWW.UISZ.HU

Szerkesztőbizottság

Bíró Endre
Bodor Tibor
Földes György
Gazsó Ferenc
Hunyady György
Kozma Tamás
Spéder Zsolt
Stumpf István

www.uisz.hu

Kiadja az Új Mandátum Kiadó

Lapterv **Petrovics Iván**

E számunkat **Pecsis Mária**
fotói díszítik.

Szerkesztőség

Társfőszerkesztők **Bauer Béla**
Nagy Ádám
Lapigazgató **Németh István**

Rovatok

Ifjúsági közélet **Beke Márton**
Garas Ildikó
Komácssy Ákos
Kucsera Tamás Gergely

Ifjúság és társadalom **Beke Pál**
Hegyi László
Kollár Péter
Nagy Marianna
Nyitrai Imre
Szentirmai Judit

Ifjúság és környezet **Csata Zsombor**
Diósi Pál
Gábor Kálmán
Kölcseyné Balázs Mária

Életmód-élethelyzet **Kovács Szilvia**
Szabó András
Tibori Timea
Vajda Zsuzsa

Kitekintés **Bíró Edith**
On-line szerkesztő **Demeter Bence**

Felelős kiadó **Németh István**
Olvasószerkesztő **Nemeskéry Artúr**

Szerkesztőség:

1149 Budapest, Fráter György tér 11.
Tel./fax: (+36-1) 221-0951, 221-8099
E-mail: titkar@uisz.hu

A lappal kapcsolatos észrevételeket,
cikkjavaslatokat
a velemeney@uisz.hu címre várjuk.

ISSN 1785-1289

Támogatóink

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

GYERMEK, IFJÚSÁGI ÉS
SPORTMINISZTERIUM

Foglalkoztatáspolitikai és
Munkügyi Minisztérium

Szabad Sajtó Alapítvány

Tartalom

HerekasztaI-beszélgetés

**A fogyatékoságról – különös tekintettel
a munkába állás nehézségeire / 5**

Ifjúsaíq I-hözélet

Beke Márton-Ditzendy Károly

Arisztid-Nagy Ádám

**Áttekintés az ifjúsaíq intézményrendszer állami
és civil aspektusairól / 27**

Somody Bernadette

**Új intézmény a gyermeki jogok védelmében:
a gyermeki jogok biztosa / 36**

Bíró Endre

A gyermek- és ifjúsaíq jogok érvényesülése / 46

Ifjúsaíq és társadalom

Bánáti Ferenc

Az ifjúsaíq visszavétele vagy lenyúlása / 53

Ifjúsaíq és I-hörnyezet

Halasi Réka

**Nyugat-magyarorszáq fiatalok
a munkaerőpiacon / 67**

Életmód-élethelyzet

Szabó András

Szakadás és elérés / 81

Gyura Médea

Házassághalasztó, szingli nők / 88

Pitlik Tímea

**Fiatall nőkkarrierlehetőségei magyarorszáq
kistéleplüléseken – Sellye, Környe, Bóly / 107**

Hitehíntés

Balogh Lídia

Háttal a jövőnek? – Recenzió / 117

Balogh Lídia

**„Minket neveznek ifjúsaíqnak” – Svéd attitúd- és
értékrend-vizsgálat összefoglalója / 120**

Szerzőink / 134

Mikor a gyermek gyermek volt,
karját lóbálva ment,
patak helyett bőgő nagy folyót akart,
s e tócsa helyett a tengert.

Mikor a gyermek gyermek volt,
nem tudta, hogy ő gyermek,
mindennek lelke volt még,
s egy volt minden lélek.

Mikor a gyermek gyermek volt,
semmiről nem volt véleménye,
nem volt megrögzött szokása,
elszaladgált a helyéről, törökülésben ült,
forgója volt a feje búbján, és nem grimaszolt,
ha fényképezték.

Mikor a gyermek gyermek volt,
ilyeneket kérdezett folyton:
miért vagyok én én, és miért nem te,
miért vagyok itt, és miért nem ott,
hogy kezdődött az idő,
és hol ér véget a tér."

A fogyatékosokról – a munkába állás neh

Első beszélgetés

Résztevők: dr. Nagy Marianna, az Esélyegyenlőségi Igazgatóságának vezetője, az Új Ifjúsági Szolgálat vezetője, a Nemzeti Munkaügyi Hivatal, Ifjúsági és Sportminisztérium Gyermek- és Ifjúsági és Sportminisztérium Gyermek- és Ifjúsági Igazgatóságának vezetője, az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Intézetben a népegészségügyi igazgatóhelyettes, a Kormányhivatal, egy a közelmúltban felállt, a Nemzeti Kisebbségügyi Hivatal, Csaba, az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Intézetben a népegészségügyi igazgatóhelyettes, Tibori Timi, a Nemzeti Kisebbségügyi Hivatal tudományos igazgatóhelyettese, az Új Ifjúsági Szolgálat vezetője.

ÚJSZ: *Ha fogyatékosokról beszélünk a hétköznapi életben általában három fogalmat használunk: fogyatékos, kiszolgáltatott, társadalmi kirekesztődés.*

Arra kérem a jelenlevőket mondják el, mi a különbség a fogalmak között, mi jut eszükbe ezekről a fogalmakról.

BÁNFALVY CS.: A kiszolgáltatottságról az jut eszembe, hogy anyagi, érzelmi bizonytalanság és a jövő bizonytalansága. Fogyatékosokról, hogy másság, idegenség és függés. Társadalmi kirekesztődésről az „ő ügyük” és a „mi ügyünk”. Értéktelenség, innormális.

NAGY M.: Kiszolgáltatottsághoz előítélet, emberi méltóság megsértése, az ellátó rendszer zavara és hiánya, az információ hiánya. Fogyatékosokról, hogy heterogén, speciális igényekkel. Előítélet és stigma valamint annak a vállalás hiánya. A társadalmi kirekesztődéshez, hogy „a szociális kirekesztődéstől kezdve, szociális kérdéssé vált”.

PETRI G.: A szociális kiszolgáltatottsághoz kötöttség, cselekvésképtelenség, önállótlan. Fogyatékosághoz valamilyen képesség, vagy készség hiánya. Társadalmi kirekesztődéshez, hogy a társadalomhoz köthető közös tulajdonság, vagy képesség hiánya, talán a teljességre való képesség hiánya, ellentéte. A társadalmi kirekesztődéshez társadalmi kirekesztődés, általában ismerethiányból fakad, előítélet, passzív vagy aktív gyűlölködés, lemaradás.

SOLYMOSSY J. B.: A társadalomról nem tudok sok mindent mondani, de indirekt módon igen. Ha érdekvédelmi szervezetet kell létrehozni, egyfajta fogyatékos csoportnak, akkor ez önmagában a társadalmat minősíti. Nekem nincs társadalmi szintű átlátásom, hanem saját tapasztalásaim vannak, amiket nagyon meglepő lenne a társadalomra általánosítani. Azt tudom mondani, hogy azok a családok, ahol valamilyen fogyatékossgal érintett személyek élnek, abból a szempontból, amelyikben ők érintettek, egészen másképp élik meg ezt a történetet, de az is ugyanolyan torz, mint ahol ilyen nincs. Ahogy kiskoruktól fogva elkülönítik az úgymond fogyatékosokat és a nem fogyatékosokat, a társadalmi tanulást teszi lehetetlenné, hiába nézzük, hogy a BKV-buszokat miért tervezték ilyen magas lépcsőre, hiszen a tervező soha nem látott fogyatékoszt maga körül, úgy nőtt fel és ettől kezdve az ő szempontjából igaza van, ha ilyen buszt épít. A mi hibánk, hogy ilyen aranykretrecekét építettünk, hogy oda dugdostuk be őket jó darabig. Ez nem a társadalom hibája, hanem én azt gondolom, hogy egyfajta politikai szándék lehetett mögötte.

NAGY M.: Az érdekvédelem, meg az érdekek, nem mindig fedik egymást. A Magyar Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetségének a főtitkára azt mondta, hogy úgy szerveződtek, hogy ők a vakok, és ez a fogyatékossg volt az összetartó erő. Ennek mentén próbáltak együtt valamit kiharcolni, de nem feltétlenül az érdekvédelemre szerveződtek, hanem, hogy egymás között legyenek. Ez is jellemző, ők se nyitnak a többségi társadalom felé.

BÁNFALVY CS.: Röviden jelzem, hogy szerintem kétoldalú kirekesztődésről van szó. Egyfelől vannak azok az illúziók, hogy a fogyatékosok mindenképpen vegyülni akarnak az épekkel, minden szempontból, ami nem igaz, mert ez szubkultúra, amely részben az iskola-rendszerből adódik, hisz így nevelkednek fel, részben pedig abból, hogy vannak olyan sajátosságaik, amelyekről egymás között komfortosabbnak érzik magukat. Ő nagyon szívesen kommunikál velem is, de komfortosabb neki, hogyha a másik nagyothallóval beszélget. Másrészről ugye mi azt gondoljuk sokszor, épek, hogyha integrálódni akartok, akkor legyenek hozzánk hasonlóak. Tehát, hogy mi va-

gyunk a normalitás és a norma, és nem gondolunk bele, hogy a jelbeszéd egy nemzetközileg elismert nyelvvizsga-nyelv, hanem azt mondjuk, hogyha meg akarsz tanulni beszélni, akkor nem én fogok megtanulni jelelni, hanem tanulj meg te nem jelelve kommunikálni. Mind a két csoportnak vannak ilyen túlzó elzárkózásai, amik mindenképpen indokoltak. Tehát, az input határokat realisztikusabban kéne kialakítani, úgy látom, hogy időnként „elszáll az agyuk” a fogyatékos ügyben dolgozóknak, azt gondolják, hogy itt egy egymásra borulás lehetséges és szükséges minden területen.

PETRI G.: Teljesen elfogadom mindazt, amit mondasz, egy évig dolgoztam a Mozgássérültek Állami Intézetében, én magam sem tartottam sokszor fogyatékosnak az ottani fiatalok nagy részét, csak azért, mert ott voltak. Náluk is voltak olyan programok, amikor próbáltam olyan helyzeteket előállítani, hogy kortársaikkal legyenek együtt. Nem működött. Vagy ha működött, akkor igazából fél siker volt, és az egészet „megette a fene”, és nem is folytatódott tovább.

ÚJSZ: *A fogyatékossgnak, nemcsak hátrányai, hanem előnyei is vannak. Hiszen aki egy süketnémával él együtt meg kell tanulnia a jelelést valamilyen szinten ahhoz, hogy kommunikálni tudjon vele. Tehát rendelkezni fog egy plusz nyelvvvel, amely előnyt is jelenthetne a számára.*

PETRI G.: A frissen publikált *Kézenfogva* kutatásnak, amit Vas László vezetett, abban éppen az van jelen, amit egyébként mi is tapasztaltunk, hogy a súlyosan, halmozottan fogyatékos gyermeket nevelő családokban alacsonyabb a válaszok száma, miközben a családterápiában általában azt mondják a szakemberek, hogy borzasztóan nehéz ezeket a családokat egyben tartani. Ezekben a családokban gyakrabban maradnak együtt, és kisebb a válaszok száma.

BÁNFALVY CS.: Lehet pozitívum, hogy 30 évig együtt élsz valakivel, vagy negatívum; a normalitás fogalma bonyolultabb ennél. Hogy együtt maradt a család, ez vagy azt jelzi, hogy annyira jól működik, vagy azt, hogy nem tudnak ebből az ügyből kilépni. Ez is lehet. Nem tudom. Házassága válogatja. Mi van azokkal a

családokkal, ahol fogyatékos mind a kettő; amikor két süket összeházasodik? Ezekről nagyon keveset tudunk. Ez az igazság. Csak ilyen anekdotikus információk vannak, ismerünk egy-két esetet, de nincsenek megmutatva olyan izgalmas kérdések, hogy például egy ép gyerek születik süket szülők családjában. Hogy tanulnak meg beszélni? Egyáltalán milyenek a gyerek- és a szülő szerepek az ilyen családban, ahol a gyerek a külvilággal sokkal kommunikatívabb, mint a szülővel. Az biztos, hogy az egész családi szereposztásukat megváltoztatja.

TIBORI T.: Amikor a társadalmi intoleranciára hivatkozom, akkor kétoldalú tanulási folyamathányokról, vagy megszakítottságokról beszélek, képességek, készségek oldaláról, hogy aki magát épnek gondolja is fogyatékos abban, hogy hogyan kellene kezelni a másikat. Tehát egy kölcsönös előítéleteesség is kialakul a felekben, és ezeket az előítéleteinket a társadalmak hosszú időn keresztül, úgy építik be a társadalmi sztereotípiák közé, hogy mindenfajta meggondolás nélkül stigmatizálnak. Mindkét oldalon. Mert a tanulási folyamatok hiányoznak. Így tehát az a fajta intolerancia, ami megjelenik a „hogyan kezeljük egymást”-ban, abban nagyon fontos, hogy melyikünk tud kevesebbet a másikról.

BÁNFALVY CS.: Hadd kapcsolódjak ehhez; az egyik fogyatékos csoport a másikról ugyanolyan keveset tud, mint az épek. Mert a fogyatékosok még egymástól is izolálva vannak, és nemcsak hogy keveset tudnak egymásról, hanem előítéletesek egymással szemben legalább annyira, mint az épek. Hadd mondjak erre egy példát. Egy vak tanuló szakdolgozatot írt nálam a vakokról. És ott kiderült, hogy a vakok és az értelmi fogyatékos vakok például nem keverednek sportban, magánéletben, egyéb dologban. „Én vak vagyok, de nem vagyok hülye.” Amikor én ezt, hivatkozva erre a szakdolgozatra, leírtam a Vakok Szövetsége 100 éves Emlékkönyvébe, akkor nem közölték a tanulmányomat, mert azt mondták, hogy belerondítok ebbe a szép ügybe.

SOLYMOSSY J. B.: Én az autisták körében látok több ilyen helyzetet, amikor a szülő autista, a gyerek autista, vagy az egyik testvér autista. Én azt gondolom, hogy van egy kívülről látható fogalom, hogy autisták, de az derül ki,

hogy totálisan egyedi sorsok vannak, és hogy ez a fajta erőltetés inkább egy kívülről jövő dolog. Én inkább azt gondolom, hogy nem kéne erőltetni ezeket a fogalmakat. Én még a kutatás ellen is vagyok. Azt gondolom, hogyha mindenki megkapja a személyre szóló szolgáltatását, adunk esélyt arra, hogy kommunikálhasson a dolgokról, akkor az nagyon jó. Abból a tapasztalásból mondom ezt, hogy módomban volt az első autista iskolát létrehozni, a szakmai programot megcsinálni. Hosszú távú tapasztalatom van. Azok a srácok, akik akkor voltak picikék, 6–8 évesek, ma huszoneves fiatal emberek, meg hölgyek, és sok család került abba a helyzetbe, hogy nincs hova elrakni őket, mert amíg tankötelezett volt vidámság, és utána pedig teljes tragédia van. Amit már tudunk a vakokkal, meg a mozgássérültekkel kapcsolatban, hogy nem szabad őket üzemekbe rakni; és az autizmus most került be ezekben a kategóriákba. Lehet, hogy nem ebben a dimenzióban kell mozogni, hanem valami egészen más, iszonyú konkrét, kézzelfogható dimenzióban. Olyat kell csinálni, ami biztos, hogy nem árt a társadalomnak.

ÚJSZ: *A kormányzatnak, a minisztériumnak milyen tervei vannak, és hogy akarják behatárolni a problémát?*

NAGY M.: Ne felejtjük el, hogy fogyatékos emberrel a rendszerváltás óta találkozunk: be voltak zárva valahol vidéken intézetekben, és valóban meg kell tanulni, nekünk is, a többségi társadalomnak, hogy léteznek, hogy nem láthatatlan állampolgárok. Most is a hiányokról beszélünk, fogyatékokról beszélünk, de azért örületes változáson ment át, a közbeszéd is az elmúlt pár évben: megjelent az integráció a közoktatásban, a felsőoktatásban; lehet rajta mosolyogni, hogy tényleg, csak itt tartunk, de ez akkor is óriási dolog, hogy egyáltalán beszélünk róla. Beszélünk már arról a finomságról is, hogy miért fogyatékos, és miért nem fogyatékkal élő, hogy miért siketet mondunk, és nem süketnémát, hogy már ilyen apróságokra is elkezdünk figyelni.

BÁNFALVY CS.: A fogyatékosügy fellendülése a '90-es években vette kezdetét, aztán történik egy örültség, hogy mindenki, aki kiszolgáltatt, társadalmilag kirekesztett, és egyébe

búja-baja van, azt a fogyatékosügy megpróbálja elhappolni, és akkor mindegyik már kezd fogyatékos lenni. Az autista, vagy a diszlexiás például, öreg gyógypedagógusok mondják nekem, hogy te, idefigyelj, ez 30 évvel ezelőtt nem fogyatékos volt, hanem speciális igényű gyerek, akit a tanító néni még az összevont osztályban is tudott kezelni, mert hajlandó volt a gyerekekkel foglalkozni. Ma mindenkit lepasszolnak a rendszerek, aki nekik nem kényelmes és odalökik a gyógypedagógiának. És vannak újabb trükkök: kitalálták a más fogyatékos fogalmát, a „futottak még”, akivel senki nem hajlandó bíbelődni; itt van a roma, itt van a szegény, itt van a bevándorló, itt van az autista, itt van a hiperaktív.

És akkor olyan heterogén világgá válik a fogyatékos világ, hogy kezelhetetlen. Nem fogjuk tudni már, hogy kiről beszélünk. Hogy lehet egy vakot például a hiperaktívval egy kalap alá venni? Lehet, hogy statisztikailag lehet, de őrülség. A gyógypedagógus is kipurcan, mert bemegegy olyan osztályokba, ahol aztán fogyatékosként a legkülönbözőbb ügyek ülnek. És nem tud egész egyszerűen szakmailag mit csinálni. Van egy ilyen veszély, divatba jött a fogalom, és ezért a gyógypedagógia szeretne minél nagyobb lenni, és minden irányba a kompetenciáját kinyújtani, hogy milyen fontosak vagyunk mi, és ezen felhígnak az egész ügy.

NAGY M.: Ha valami kategóriába belegyömöszölőd az adott embert fogyatékoságtípusa szerint, és akkor mondhatnám, itt vannak a szervátültetettek, akik szintén jelentkeztek, hogy márpedig ők szeretnének részt venni az Országos Fogyatékosügyi Tanácsban, mert az Unióban igazolták, hogy ők fogyatékosok. Nem fűzők hozzá nagy reményeket, de nagyon bízom abban, hogy egyszer létrejön a fogyatékoság nemzetközi osztályozása. A kategóriákban rendet kellene rakni valóban.

BÁNFALVY CS.: Először a kisegítő iskolákkal történt meg, amikor azt mondták, hogy na jó, minden problémás gyereket, akit az általános iskolában nem tudunk elhelyezni, azt befogadjuk a gyógypedagógiába. És akkor a romákat tényleg fogyatékosnak tekintették. Húsz éves harc volt, amíg azt be tudtuk bizonyítani, hogy attól, hogy nem felelnek meg a normál iskolában, még nem fogyatékosak.

NAGY M.: Külön kellene kezelni az idősgy és a fogyatékosügy kategóriáját, mert oda jutunk, hogy egy idős ember, akinek már elkoptak az ízületei, elmegy a háziiorvoshoz, kap egy kétpontos papírt, és rögtön bejelentkezik gépkocsi szerzési támogatásért, merthogy ő fogyatékos, és ezáltal valóban elveszi az ellátó rendszerből azokat a pénzt, a lehetőséget, akik viszont valóban rászorultabbak lennének, és másképpen nem tudnak mozogni.

BÁNFALVY CS.: Még egy gondolatot. A fogyatékos csoportok érdekképviseleti intézménye sokat fejlődött, és ezeknek ma már szavuk van. Egyre több fogyatékos gyerek jön hozzánk, hogy gyógypedagógus legyen. Ritkaság volt az elmúlt 30 évben, hogy fogyatékos hallgatónk lett volna. Most már vannak. Vannak vakok, vannak mozgássérültek, vannak nagyothallók, siketem is van, ami nekem egy külön kihívás, hogy tudok velük dolgozni. Ez azért fontos, mert a fogyatékosokra kéne ezt az egész ügyet egy kicsit jobban hagyni, hogy ne kívülről okoskodjunk. Kevés szociológus van fogyatékos, vagy kevés fogyatékos, aki szociológus, de ugyanígy kevés gyógypedagógus van, aki fogyatékos, de fogyatékos gyógypedagógus van. Lehet, hogy ők például egy teljesen új szemléletmódot tudnának behozni.

SOLYMOSSY J. B.: Ha így tesszük fel a kérdést, eleve már feltételezünk egyfajta paternalista megközelítést, hogy ugyan már csináljon valamit a kormányzat. A kormányzat nagyon korrektül, a saját eszközeivel létrehozott egy hivatalt. Nagyon jó ez az Esélyegyenlőségi Kormányhivatal, plusz egy hivatal, plusz néhány köztisztviselő eltartása. Most elnézést kérek és tényleg semmiféle személyes nincs ebben, tehát, hogy a kormányzat amit tehet, azt meg is teszi. Az más kérdés, hogy ez milyen viszonyban van a valós igényekkel és a magyar valósággal. Nem arról akarok beszélni, hogyan politizáljunk, hanem arról, hogy a civil szervezetek mit tesznek, Magyarországon látom ezt az iszonyú „reflexet”, tapasztalatok hiányoznak, és azonnal nekiugranak megoldani. Általában forrás is van rá egy ideig, aztán elfogy. De az egészen biztos, hogy mit nem tesz a civil szervezet: nagyon kevésbé presszionálja a kormányt arra, hogy mit tegyen. Márpedig szerintem a civil szervezetnek nem egyedül az a dolga, hogy egy hiányt meg-

oldjon, hanem állampolgári alapon kikényszerítheti a kormányból; főleg úgy, hogy a civil szervezetként egy egészen másfajta politikai súllyal tud fellépni, mint amikor mi, egyénként, a blokkoló cédulák közt válogatunk.

Én azt gondolom, hogy attól, hogy valaki madár, nem biztos, hogy ornitológus.

PETRI G.: Egy fogyatékos ember mit tehet? Van civil szervezete. Eljut az érdekképviselőben egy bizonyos fokig, vagy pedig, mint a nagy többség, ha nem tetszik valahol a kaja, megmondja, és máshová megy. De, ha egy fogyatékos nem tud bemenni...

Van egy barátnőm, aki rábeszélte az édesapját, foglalkoztasson fogyatékosokat. Jelentkezett hozzá két – barátnők voltak – siket munkatárs. Fölvette őket, mert ahhoz, hogy az ember hajtogasson, nem nagyon kell hallani, és különben is lehet otthon végezni. Nagyon beváltak, aztán elkezdték mondani – mert mégiscsak bent dolgoztak a munkahelyen –, hogy igen ám, ők cukorbetegek és inzulinozni kell magukat. Mit lehet tenni? Kaptak plusz pihenőidőt. Karácsony táján azonban beütött a ménkü, karácsonyi képeslapokat kellett hajtogatni, Jézus és Betlehem megjelent a képeslapokon, és bejelentették, hogy ők ezekkel nem hajlandók dolgozni. Kisbirkását, meg karácsonyfásat igen, de amin Jézus, van azt nem, mert ők Jehova tanúi és ők nem érhetnek hozzá Jézus képmásához. Kirúgták őket. Eddig marha vicces a történet persze, de tulajdonképpen mi volt a baj? Egy vallási kisebbséget azért rúgtak ki, mert a hitvallása nem engedte azt, hogy a munkának egy bizonyos fázisában részt vegyen. Hozzáteszem, nem vettek fel egy olyan fickót, aki kétvégtag-hiányos volt. A lábával tudott cigarettázni, meg a lábával telefonált, meg sms-ezett. Nem veték föl, még próbaidőre sem.

BÁNFALVY CS.: A két lánnyal az lenne a veszélyes, ha azt mondanák, hogy azért rúgták ki őket, merthogy ők süketek. Ellopják a pénztárcát a buszon, azt mondják azért, mert vak vagyok. Nem azért, hanem mert nem vigyáztál rá. Azért tudják magukról, hogy nem a fogyatékoságuk miatt rúgták ki őket.

Újsz: Gábor Kálmán 2002-ben első éves főiskolai és egyetemi hallgató fiatalok között végzett kutatást, és kiderült, hogy a roma gyerekek

egy jelentős része a felsőoktatásba nem családból, hanem nevelőintézetből jön. Mennyire lehet ez más a fogyatékosoknál? Családból sokkal intenzívebben tudnak bejutni a felsőoktatásba, vagy pedig intézetekből jönnek?

BÁNFALVY CS.: Aki nálam megfordult, az mind családból jött. Erről sokat beszélünk. Az egyik probléma az volt, hogy azért vették fel őket, mert fogyatékosok, és egyébként kutyautók voltak. A másik az volt, hogy tényleg visszaéltek párszor ezzel, rájátszottak erre. A harmadik probléma, és ezért kéne ezt megkutatni, hogy mikor aztán végeztek, még kevésbé tudtak elhelyezkedni, minthogyha nem lett volna felsőfokú végzettségük. Azzal a diplomával már nem tudtak sehova se elhelyezkedni, még ha lett volna nekik egy kárpi-tos vagy nem tudom, milyen szakmájuk, azzal jobban. Ez még mindig nincs kitalálva, hogy mi lesz ezekkel a gyerekekkel, ha elvégezték a felsőoktatási intézményt. Jogon is vannak sokan egyébként, meg a közgázon is. A kilencvenes években nagyon nagy dolgok történtek. Néhány százan azért most már vannak, végeztek az elmúlt időben. Meg kéne nézni, hogy mi lett velük.

SOLYMOSSY J. B.: Az egyetemistáknak van is külön érdekvédelmi szövetsége.

PETRI G.: Hát hogyne, persze. Csak utána mi lesz velük?

BÁNFALVY CS.: Azt akartam mondani, hogy itt igazából szervezeti dolgokról beszélünk, és elfelejtettük azt, hogy mennyire képes az átlagos fogyatékos ember arra, hogy a saját érdekeit képviselje.

NAGY M.: Találkoztam olyan levéllel, amiben azért fordultak az Esélyegyenlőségi Kormányhivatalhoz, hogy tegyünk valamit: halasszuk el a törvényi határidőt, mert hát ez borzasztó, hogy nem tudják a kávéházakat akadálymentesíteni; ugyanakkor a GKM kiírt egy pályázatot kifejezetten akadálymentesítésre és bent maradt az egész pénz, érdeklődés hiányában.

BÁNFALVY CS.: Nagyon keskeny pallón haladunk, és nagyon kell vigyázni. Tudjátok ugye, hogy a dohányosokat kitiltják az éttermekből. Akkor most a fogyatékosoknak mindenhol rámpát kell építeni? Itt azért vannak olyan érdekek, amit ez az érdekvédelem súlyosan

sért. Anyagi és nem anyagi érdekek. Ha ezt konzekvensen végigviszitek, akkor a vegetáriánusok megkövetelnék, hogy mindenhol legyen vegetáriánus étel, és akkor meddig lehet el ez a dolog? Nem tudom a választ, csak látom, hogy időnként itt jó szándékú intézkedések jöttek, amik kivitelezhetetlenek egyfelől. Másfelől inkább ellenük fordítják a közhangulatot, mintsem, hogy valamilyen pozitív gondolkodást idéznének elő.

ÚJSZ: *Engedjenek meg két példát: egy észak-magyarországi településen már tíz évvel ezelőtt is volt rámpa annak a két kerek kocsinak, aki ott lakott a faluban. Amikor legutóbb ott jártunk, láttuk, eltűnt a rámpa. A kocsmáros ugyanaz. Azért vette el a rámpát, mert most már kötelező és megbüntették, mert egy centivel magasabb volt a szabványnál. Az egyik kerek kocsi jelentette föl, hogy túlzottan magas volt a kocsinak.*

A másik: fiatal vállalkozókkal készítettünk interjút. Az egyébként egyik szemére majdnem vak srác mondta, hogy neki abból, hogy vannak van nyilvánítva előnye volt, előbb kapta meg a vállalkozói engedélyét, és ezért lépett be a vállalkozásba, mert a fogyatékos nélkül élő barátnője nem kapta meg. Ő, mint fogyatékos, gyorsabb ügyintézészt indíthatott el, ezért félévvel előbb indult be a vállalkozás. Egyébként ez majdnem szakításhoz vezetett, mivel ez a kapcsolatukat kellőképpen befolyásolta.

SOLYMOSSY J. B.: Tudjátok mind az amerikai példából, a pozitív diszkrimináció miket hozott. Hogyha fizetnek érte, akkor néger vagyok, hogyha nem fizetnek, akkor nem vagyok néger. És akkor olyan örült helyzetek voltak, hogy aki olyan peches volt, hogy semmilyen hátránya nem volt, annak lett, mert nem vették fel az egyetemre, mert nem volt se bevándorló, se fogyatékos, se meleg, se semmi. És akkor azt találta hirtelen, hogy ő nem kell senkinek.

NAGY M.: Az akadálymentesítésre reagálnék. Hogyha abból indulunk ki, hogy emberi jogi kérdés és joga van ahhoz, hogy bemenjen a neki tetsző kocsmába, akkor már megint más síkra terelődik a beszélgetés. És valahol mégiscsak ebből merek kiindulni, ami tudom, hogy nagyon harcos, meg konfliktusos, de joga van hozzá, hogy bejusson.

BÁNFALVY CS.: Tehát vannak evidens helyzetek, csakhogy miért nincsenek fogyatékosok a gyógypedagógusok között? Mert a Bárcai 50 évig a Bethlen téren volt, ha jött egy mozgás-sérült meg voltunk örülve, mit csináljunk, hogy fog ez felvételizni?

PETRI G.: Inkább azt mondom, van egy ilyen vonulata is, igenis, a jog majdnem mindenben és majdnem mindenáron egyben jog, és ha jog, akkor azt érvényesíteni kell, és akkor a két érdek majd összeesap és lesz valami.

NAGY M.: Bocsanat, már megint közhely, amikor beszélünk erről a rámpáról, megint csak kerek székes mozgás-sérült jelenik meg a szemünk előtt, az idős ember, aki már tényleg csak bottal jár, vagy a babakocsit toló anyuka nem. Engem fölhivtak volt évfolyamtársaim és mondták, hogy nagyon jó lenne, ha már történne valami, mert a babakocsival sem lehet közlekedni a városban, és babakocsit sem lehet felrakni a hannoveri villamosra. Ami a fogyatékos embereknek jó, az nekünk is kényelmes, ez milliószor elhangzott, és közhelyszerű, de inkább valahol tényleg itt kellene ráébreszteni az embereket, ha van egy rámpa, én is szívesebben megyek rajta, mint a lépcsőn.

ÚJSZ: *Melyek a legfontosabb problémák ma a fogyatékosok területén?*

PETRI G.: Vannak olyan magyar állampolgárok, akiknek sérül az állampolgári joguk, és ezek között a fogyatékosok fölül reprezentáltak. De én most ezzel nem a szót csavarom, azt gondolom, hogy Magyarországon nagyon sok embernek nem érvényesülnek az állampolgári jogai. Ez kimondva nagyon kemény, de ha tudjuk, hogy állampolgári jog, hogy közintézménybe menjen valaki tanulni, és ha nem tud bemenni, az egy állampolgári jogsérülés. Nem kell rögtön kisebbségi kategóriát képezni és ezzel egy felmentést a többség számára, hanem ki kell mondani, hogy állampolgári jogok sérülnek. Ennek megfelelően nem kéne újabb csoportokat képezni. Az egészséghez való jog is állampolgári jog, és sokszor még az egészség előfeltétele sincs meg. Mondjuk, az is az egészség feltétele, hogy valaki kerek széssel tudjon vécére menni. Én nem azt mondom, hogy a konfliktusokat kikerüljük, hanem inkább attól óvom a köz-

gondolkodást, hogy kisebbségi problémává degradáljuk.

BÁNFALVY CS.: Ahogy a környezetvédelmet nem lehet államilag kötelezővé tenni, és előírni, hanem akkor fog működni, ha környezetvédelmi tudatosság van mindenkiben, a fogyatékosügyben is akkor lesznek komoly elmozdulások, ha arra fordítjuk a fő hangsúlyt, hogy az emberek elkezdjenek ebben is gondolkodni. Nem fog egyik napról a másikra minden megváltozni, még legalább 10 év kell hozzá; ha nyitok egy kocsmát, gondoljak a rámpára is, ha mérnök vagyok, gondoljak rá, ha rendőr vagyok, ha tanár vagyok, tehát legyen egy ilyenfajta rekesze az agynak. Rásegíteni, könnyíteni az életén, de az alapvető az, hogy a szemléletváltás ilyen értelemben megtörténjen. Nem az, hogy másképp gondolkozzon, hanem egyáltalán felvetődjön benne, hogy vakok is jöhetnek ide, vakok is lehetnek köztünk, ha beindul, akkor alulról építkezik az egész.

NAGY M.: Rácsodálkoztam egy szakmára: könyvtárosok elhívtak egy konferenciára, ahol elmondták, hogy Kecskeméten nem törvény alapján – tehát nem kötelezte őket törvény –, hanem, mert vannak süket könyvtárba járók elmentek a munkatársak jelyelvet tanulni. Van a Terézvárosban egy könyvtáros hölgy, aki integráltan olvassa a mesét, és ott rajzolnak a gyerekek, és ott van fogyatékos gyerek is. Nagyon-nagyon sok jó szándékú emberrel találkoztam eddig is a munkám során, akik már rég túl vannak ezen, hogy hogyan gondolkodnak.

BÁNFALVY CS.: Nálunk most például van egy olyan közgondolkodás a karon, hogy nem is annyira a gyógypedagógus-képzés lenne most a nagy feladat, hanem gyógypedagógia ismeretek oktatása az egyéb felsőoktatási intézményekben. Több helyen kellene bemutató kurzusokat, vagy rövid kredites dolgokat csinálni. Csak úgy megfertőzni őket egy picit, hogyha ilyennel találkozol, ki az a szakember, akihez fordulhatsz, vagy milyen másfajta „mérlegelésen” gondolkodj, milyen jogszabályok léteznek erre. Fertőzni a világot ezzel a gondolattal.

TIBORI T.: A társadalomkutató nem véletlenül mondja szépen csendben, hogy nem kisebbség, többség a probléma, hanem emberek együttélése itt az igazi kérdés. Mivel hajlan-

dónak kell lennünk először azt megnézni, hogy a másik hogyan él, és erre mi hogyan reagálunk. Nem azt, hogy én hogyan élek, mindig az én-központúságot kibeszélni. Ezért rögződnek a súlyos előítéleteink, és azt gondoljuk, hogy majd a másikat neveljük.

PETRI G.: Igenis, rengeteg dolog történt Magyarországon az elmúlt pár évben, ez nem kétséges, és ez a folyamat folytatódni is fog. Szerintem az egyik legfontosabb dolog, hogyha csak a fogyatékos emberek érdekeit nézzük, hogy a fogyatékos embereket képviselő lobbinak kellene erősebbnek lenni, mind a jogalkotás terén, mind a jogérvényesítés terén, mind a költségvetési források megtalálása terén. Erősebb lobb legyen, és egy bizonyos százalék fölé nem mehet, amit bizonyos kisebbségeknek szociális támogatás címen adnak. A másik, az emberek informálása lehetne. És itt tényleg az volna a fontos, a pedagógusképzésben, hogy a tanítóképző főiskolára ne jöjjön úgy valaki, hogy a fogyatékos gyerekekről szinte semmit sem tud. A harmadik az informálás. A fogyatékos emberek informálása: ugyanis elvárják, hogy segítyt kapjanak, és azt gondolják, hogy akkor is jár, ha egyébként, objektív szempontok szerint nem lehetséges.

NAGY M.: A legfontosabb a képzés. Egyéni szinten azonban azt gondolom, mindig az számít, ami az életszakaszától függően a legfontosabb probléma számára.

ÚJSZ: Engedjék meg, hogy még egy dolgot felvessünk: ez a drog kérdése. A fogyatékosokat is érinti, érintheti a drog, az alkohol... Ez hogyan jelenik meg a fogyatékos társadalomban?

PETRI G.: A Mozgássérültek Állami Intézetében, elindult egy program, éppen az összefogás, a szegregáltság miatt. Először a bentlakókkal, növendékekkel foglalkozó szociális munkások, nevelők, ápolók képzése valósult meg, és elismert országos drogszakértők részvételével alakult ki egy olyan képzés, amiben részt vettek a munkatársak.

BÁNFALVY CS.: Elmondok egy sztorit. Egy kerekes székest elkaptak a rendőrök, hosszú-hosszú kutakodás után sem találták a drogdívert, pedig ő volt az. A rendőrök feltételezték, hogy a rokkant nem lehet rossz fiú. Mindenre gondoltak, csak arra nem, hogy a

kerekes székes a drogterjesztő. Ez csak egyetlen történet, de igaz.

PETRI G.: Ha azt mondjuk, hogy a társadalomban van drog, márpedig van, akkor én kutatás nélkül megmondom, hogy a kerekesek között is van drog. Itt jegyzem meg, hogy személyes tapasztalatom is van már. Volt szerencsém hét évig egy ilyen deviáns gimnáziumban tanítani, ami kifejezetten azokat a srácokat próbálta középiskolai tanulmányokra bírni, akik például drogproblémával küzdöttek. Aktív fogyatékosokkal találkoztam, látás, hallás fogyatékosokkal, akik között volt, aki drogos volt, és volt, aki nem volt drogos. Volt, aki kicsit volt drogos, és aki nagyon, ettől kezdve ez nem volt egy jó mérő, hogy a fogyatékos. Szerintem a társadalmat leképezi ebben is, mint minden másban.

ÚJSZ: Fölmerül még a lakás, a lakhatás kérdése: együtt lakni a szülőkkel vagy önállóan elkezdni az életet...

PETRI G.: Inkább az önállóság a kérdés, hogy mennyire elképzelhető az, hogy ma Magyarországon valaki önálló életet éljen. Illetve a lakás mennyire felel meg a feltételezett önállóságra való törekvésének. Ha van egy fizetett személyi asszisztense, akkor az egy önálló élet. A másik ide tartozó probléma pedig a mamut intézetek leépítése, ami főleg értelmi fogyaté-

kos embereket érintett, ahova fogyatékosnak vélvén betuszkoltak halmozottan fogyatékosokat, autistákat stb. Ezeknek a lebontása folyamatban van, kiscsoportos lakóformák vannak kialakulóban.

NAGY M.: Nagyon jó, hogy ezeket az intézeteket felszámolják, csak én se látom, hogy akkor hova tovább? És ennek mi lesz a vége. Hova kerülnek?

PETRI G.: Mi történik az önálló életvezetésre nem képes emberekkel, ha kihal a családjuk? Elsőrendű a közvetlen környezet; nem feltétlenül van olyan testvér, vagy rokon, akire áthagyományozható a támogatás. Ez a fogyatékosokat nevelő szülők valódi rémálma, hogyha hajlandók távlatokban gondolkodni. Úgy lehetne igazán komoly együttműködésbe fogni, ha a hosszú együttműködés során van egy ilyen lépés, hogy azt mondjuk: nézzük meg, mi lesz ötven év múlva. Ezek nagyon kemény kérdések, és nem biztos, hogy az államnak kell erre válaszolni. De az egészen biztos, hogy a jelenlegi rendszerek nem jók rá. A lakótömb-hálózat sem ismeri el azokat a megoldásokat, amiket már kipróbáltak külföldön, hogy olyan típusú lakóotthonokat hoznak létre, ahol mondjuk, amikor már csak egy szülő marad és ő is egy kis támogatásra szorul, a gyermekével élhet.

ÚJSZ: Köszönjük a beszélgetést.

Második beszélgetés

Résztevők: Komáromi Róbert, szociológus, jelenleg a Foglalkoztatási Hivatal munkatársa. Krémer Balázs, szociológus, jelenleg a Fogyatékosok Esélye Közalapítvány kuratóriumi tagja. Nyitrai Imre, tanár, szociológus, szociálpolitikus, korábbi szociálpolitikai helyettes államtitkár, jelenleg Óbuda Önkormányzatának főtanácsadója, az Új Ifjúsági Szemle szerkesztőségének tagja. Dombainé Arany Vera, szociálpolitikus, az Országos Egészségfejlesztési Intézet munkatársa, jelenleg a népegészségügyi program nyertes pályázatait monitorozza. Kanyik Csaba, szociálpolitikus az Országos Egészségfejlesztési Intézet munkatársa, a – főként fogyatékos személyekkel foglalkozó – Magyarországi Krízis-Intervenciók Egyesület elnöke. Pordán Ákos, az értelmi fogyatékosokkal foglalkozó Kézenfogva Alapítvány ügyvezetője. Tibori Tímea, szociológus, az MTA Szociológiai Kutatóintézet tudományos igazgatóhelyettese, az Új Ifjúsági Szemle szerkesztőségének tagja.

ÚJSZ: *Ha fogyatékosokról beszélünk a hétköznapiakban általában három fogalmat használunk: fogyatékoság, kiszolgáltatottság, társadalmi kirekesztés. Kérjük, mondják el, mi jut eszükbe ezekről a fogalmakról.*

ARANY V.: Kiszolgáltatottságról: képzetlenség, érdekérvényesítés hiánya, félelmek, szorongások, másoktól való függés. Társadalmi kirekesztésről három csoport: fogyatékosok, cigányság, hajléktalanság, ami főleg itt jellemző az a behozhatatlan hátrány, mély szegénység, családok teljes ellehetetlenülése.

NYITRAI I.: Részben hasonló dolgok jutottak eszembe a fogyatékoságról: a hátrány, maga a segítség, a másra hagyatkozás, önmagam kiszolgáltatottsága, ha valamire kevés vagyok, hogy nem boldogulok, eszembe jutott a kompenzáció, és általában az, hogy a fogyatékoság nem más mint együtt élni valami nem múlt nehézséggel. A kiszolgáltatottság egy más típusú fogalom, amely önmagában nem értelmezhető, inkább összefüggéseiben, részleteiben. Így erről gondolkodva először az önbecsülés jutott eszembe, hiszen ez nagyon fontos dolog, ugyanis ha a kiszolgáltatottságról beszélünk, akkor az önmagunk megbecsülése, értékelése olyan elem, amely – ha elveszett – igen nehezen visszaszerezhető. Aztán felötlött még a rászorultság, a függőség kérdése is. A kiszolgáltatottság ebből következően: közösségnélkülség és – ezzel együtt – magány is.

A társadalmi kirekesztés, a szegénység, illetve az integráció kapcsán, ezek ellenpontjaként, „megoldásként” eszembe jutott a tenni akarás, illetve ennek hiánya. Általában a valamiből való kimaradás, vagy kívül maradás

érzése, mint amikor a játszani kívánó gyerek kimarad a játékból, mert nem veszik be a csapatba.

KRÉMER B.: A fogyatékoság kapcsán: azok a fogalmak, amelyek eszembe jutottak, arról szólnak, hogy a fogyatékoság egy kreált szó valamire, amire én ilyen szavakat gondoltam, hogy „alibi” ami után elkezdünk magyarázkodni ahelyett, hogy emberekről beszélünk, csinálunk egy kategóriát, amit valahogy magunknak csinálunk, nem azért, hogy megtudjuk valójában miről is van szó. Aztán eszembe jutott az a fogalom, hogy „stigma”, amelyikről tudjuk, hogy nincsen, de akkor, amikor a fogyatékoságot megkülönböztető kategóriaként használjuk, akkor mégiscsak úgy csinálunk, hogy a mi tökéletességképünkhöz képest valamit stigmatizáljunk azzal a dologgal, hogy fogyatékoság. Egy furcsa szó jut eszembe: a belterjesség. Amikor a fogyatékoságról, meg a hozzá csatlakozó fogalmakról beszélünk, akkor tényleg nem emberekről, meg emberek köréről beszélünk, hanem leginkább olyan magunkfajta barátainkról, rokonainkról, üzletfeleinkről, szakemberekről, akik ebből a körből munkát, kutatást, intézményi elfoglaltságot, professziót stb. szoktak találni, vagy más szóval, a fogyatékoság fogalmai, ahogyan azt használjuk, nagyon erőteljesen ahhoz kötődnek, hogy az ilyen népek – barátaink, üzletfeleink, intézmények stb. – hogyan definiálják a maguk ügyfélkörét.

Nagyjából ezeknek a közös halmaza a fogyatékoság, ami számomra egy jó nagy kérdőjel, amit mindezek után tenni kell. A kiszolgáltatottságról Lewis jut eszembe, azaz a függő helyzet, a mások kegyeitől való függés, a

megalázkodások kényszere, amelyiknek tulajdonképpen egyfajta materiális körülmény az oka, az, amit én hiányok összességéként fogalmazok meg. Amikor az ember egyszerűen kiszolgáltatott attól, hogy bizonyos dolgok nincsenek meg körülötte, amelyek pótlása érdekében szolgáltatásokra és megalázkodásra kényszerül.

A társadalmi kirekesztésről azt gondolom, hogy itt is egy fogalmi cselről van szó. Arról a fogalmi cselről, hogy kellett találni egy kellően emelkedett kifejezést, amelynek a tartalma szociológiai értelemben gyakorlatilag megegyezik azzal, ahogy a szegényekről gondolkodunk.

Tehát miközben a szegények kiszolgáltatott helyzetére gondolunk depriváltságokról, meg egyebekről beszélünk. Igazából a kirekesztettségnek van egyfajta politikai szemléletmódja, ami talán némiképp mást jelent, ami némiképp jelzi az európai közösség sajátos megközelítését is bizonyos társadalmi problémakörökkel kapcsolatban. Nagyon nehéz a dolgot körülírni, mert nincsenek pontos fogalmaink. Pontosabban definiálják azt, hogy mit jelent a társadalmi kirekesztés, csak az a baj, hogy két azonos, vagy hasonló meghatározást nem nagyon találtam a nagyon öntudatos és tudományos alaposággal definiált fogalmak között.

KOMÁROMI R.: Fogyatékoság az egészségben bekövetkezett olyan változás, amely az életesélyeket negatívan befolyásolja. Jó néhány dolgot érdemes ezzel kapcsolatosan végiggondolni. Egyrészt azt, hogy milyen kategóriák, definíciók, meghatározások léteznek a szakterületen. Ha ezeket áttekintjük, be kell látnunk, hogy ma roppant nehéz egységes definíciót találni vagy azt megalkotni. A különböző szervezetek – legyenek azok nemzetiek vagy nemzetközies – eltérő meghatározásokat használnak. Minden definícióalkotásnál lesznek olyan kívül rekedt csoportok, akik jogosan vagy alaptalanul, de helyet követelnek maguknak.

Roppant nehéz mérni a fogyatékoságot és ezzel együtt határokat húzni, hogy kik és miért tartoznak, tatózhatnak oda. Ha a fogyatékoságot kizárólag egészségügyi-orvosi értelemben használjuk, máris beleütközünk abba a vitába, hogy az egészségben bekövetkezett változás – mondjuk százalékosan kifejezve – mitől, milyen értéket meghaladóan minősül fogyatékoságnak. Nem vagyok egészségügyi

szakember, sokkal inkább az foglalkoztat – és ilyen értelemben részben függetlenitem magam az orvostudomány osztályozási rendszerétől – hogy mindez milyen társadalmi következményekkel jár együtt.

Pontosabban fogalmazva leginkább az foglalkoztat, hogy milyen társadalmi hátrányok azonosíthatóak az egészségi állapotban bekövetkezett változás eredményeként, mintsem az, hogy az egészségben bekövetkezett változást hogyan lehet „egységesen” mérni.

A probléma még összetettebb, ha nem csak országon belül, hanem országok között próbálok egységes mérési elveket felfedezni. „Ahány konyha annyi szokás” mondhatnánk és valóban, ha megnézzük, hogy az Unió tagállamaiban hogyan definiálják a fogyatékoságot közelítőleg igaz a megállapítás: annyiféleképpen ahány tagállam létezik. Nem véletlen tehát, hogy amikor a különböző országokban egyszerre, egy kutatás keretében vizsgáljuk a fogyatékoságot, akkor jellemző módon a közös terminológiákat nem tudjuk használni, lévén azok nem igazán hatékonyak.

Az Európai Közösség Háztartási Panelje (European Community Household Panel) pl. azt a kellően pimasz, de mégis hatékony megoldást használja, hogy azokat tekinti fogyatékos személyeknek, akik annak vallják magukat. „Ön fogyatékos személynek tekinti-e magát?” hangzik a kérdőív kérdése. Az igennel válaszoló kerülnek a lakosság azon csoportjába akik fogyatékkal élnek – azaz az önbevalláson és nem precíz terminológiákon dől el az osztályozás.

A másik osztályozási módszer az, amikor nem azt mondjuk, hogy ilyen vagy olyan „százalékos adok” az egészségi állapotnak, hanem azt vizsgálom, hogy milyen intézmények, támogatások, erőforrások léteznek, amelyek azt a célt szolgálják, hogy segítsenek, vagyis csökkentsék az amúgy meglévő társadalmi hátrányokat. Ebben az esetben a fogyatékoságot nem önmagában vizsgáljuk, hanem az intézményi szint felől közelítünk, amely mögött a jogosultság kérdése van. A jogosultság megállapításának forrása pedig jogszabály.

Aztán van egy nyelvi nehézség is és ez a nehézség Magyarországon is élő, releváns. Mivel elsősorban a munkaerő-piaci folyamatokat vizsgáltam, leginkább erről tudok számot adni.

Van két kategóriánk: fogyatékos személy és megváltozott munkaképességű személy. A foglalkoztatási törvény előírásai szerint a munkáltatóknak a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásában bizonyos kvótát kell elérniük, amely jelenleg 5%. A mindennapi életben a cégvezetők, humánpolitikai menedzserek nincsenek tisztában azzal, hogy az említett két kategória mit is jelent pontosan, hogyan is kell ezt értelmezni. Természetesen ez alapvető tájékoztatási probléma, de abban a pillanatban, amikor idegen nyelven akarom bemutatni a hazai rendszert nehéz megtalálnom a megfelelő, idegen nyelven is rendelkezésre álló kifejezést. Ez természetesen abban az esetben is igaz, ha egy másik ország rendszerét akarom megjeleníteni magyarul. Szavaink és a mögöttes gondolati struktúrák ugyanis a hazai rendszerre „járnak” azt jelenítik meg, nehéz pontosan visszaadni a megfelelő tartalmakat.

A kiszolgáltatottság. Ez nekem egy folytonos skála, mint a magasság, az életkor vagy a testsúly. Nullától 100-ig lehet ezt kalibrálni, mondjuk. Mint az összes folytonos skálánál itt is a különböző értékek összehasonlítása jelent izgalmas történetet.

A harmadik a társadalmi kirekesztés. Ma már komoly történelme van ennek a fogalomnak. Sokan, sokféleképpen magyarázzák vagy hivatkoznak rá. Kicsit megvan a divatja és az újszerűségből adódó eleganciája is egyben. Nehéz tudni ugyanakkor, hogy mit mérünk vagy jelzünk vele. Ha azt nézzük, hogy valakinek mennyi a keresete, azzal tudunk mit kezdeni. Ha azt tekintjük, hogy hány személy munkanélküli ebben az országban, akkor azzal tudunk mit kezdeni. Ha azt nézzük, hogy hány ember kap ilyen vagy olyan szociális ellátást, azzal tudunk mit kezdeni. Amit a társadalmi kirekesztés rögzít, az számomra sokszor megfoghatatlan és nagyon puha kategória. Puhasága abban rejlik, hogy nehezen tudom mérni. Részben azért mert nem is arra találták ki, inkább bizonyos folyamatok, helyzetek leírására használják. Részben meg azért, mert valóban nehéz jól megjeleníteni, hiszen úgy is felfogható, mint bizonyos kemény és bizonyos puha változókból generált indikátor. Különösen akkor tudom nehezen mérni, hogyha egy másik változót is hozzárendelek.

Magam részéről a 't' betűt, ami az időt jelenti és arra kérdezek rá, hogy most, vagy négy, vagy tizenégy évvel ezelőtt mennyi volt a társadalomból kirekesztettek aránya?

TIBORI T.: A fogyatékoság számomra a stigmatizációval egyenértékű fogalom, amiben kimondatik, hogy teher a társadalomnak a fogyatékos személy. Emellett ugye vannak finomabb jelzői is a közgondolkodásban. Sokaknak ez: a sérült, a gyenge, a védtelen, az elesett; de ezek nem sokat javítanak a helyzeten, hogy egy olyanfajta stigmát jelent fogyatékosnak lenni bármilyen szinten, bármilyen helyzetben, amelyet a társadalom két dologgal próbál kompenzálni. Az egyik a kiszolgáltatottság; társítja azonnal, hogy a hierarchiában alul kell lennie, ha már egyszer ilyen helyzetben van. Ezzel párosul a megvetettség, az elkülönítés és félelem, fél az emberektől a másik oldaltól, ami szintén stigmákat generál. A társadalmi kirekesztés azt a gondolatot ébreszti bennem, hogy ez az el- és bezárás, a dezintegráció, a gazdasági és egészségügyi problémának egy teljesen életszerűtlen kezelési módja, és azok a dichotómiák, hogy csak az állam feladata a gondoskodás, vagy csak a civileké a felelősség. Egy biztos, nincsenek együtt járók a megoldások terén.

PORDÁN Á.: A fogyatékoság kapcsán a következő fogalmak jutottak eszembe: állapot, ember, sérülés, bélyeg, diszkrimináció. Az esendőség is egy állapot, ami nehezen elmozdítható. A kiszolgáltatottság kapcsán: a méltánytalanság, megalázottság, bizonytalanság, reménytelenség, veszélyeztetettség. A fogyatékoságnak, mint komplex problémának, az érzelmi részét jelenti nekem a kiszolgáltatottság. Pontosan leírja, hogy milyen egy embernek a bőrben lenni, akit fogyatékosnak minősítenek, aki fogyatékosok intézményében van, aki fogyatékosként nevelő családban él, annak bizony töményen benne van a pszichéjében ez a kiszolgáltatottság, amit sokkal több és lehangozóbb jelzővel és szavakkal is le lehetne írni. Ennek eredője a társadalmi kirekesztés, ami leírása ennek a kiszolgáltatottságból és fogyatékoságból fakadó nehéz helyzetnek. Depresszió, csőd. A társadalmi kirekesztés valami hangulati élményt nyújt, de igazán nem lehet megfogni, de szinte érzékelni és érezni lehet.

KANYIK CS.: A fogyatékoság az egyén, valamint a családok életét meghatározó keret, mindez természetesen időzójelben; egyben egy törvényi kategória, és valaminek a hiánya. A kiszolgáltatottság: rászorulás valamire vagy valakire, alárendeltségi viszony és érzés, ami a hiányokból fakadóan meghatározza az embert. A társadalmi kirekesztés az előbbieket következménye, részvételi lehetetlenség a társadalmi életben, a hétköznapijainkban.

ÚJSZ: *Mit jelent ma fogyatékosnak lenni? Van-e különbség a fogyatékoságban attól függően, hogy idős vagy fiatal fogyatékosról beszélünk?*

KRÉMER B.: Amit nem jelent a fogyatékoság: nem jelenti azt a megkülönböztetethez, hogy van az embereknek az egyik csoportja, amelyik fogyatékos, a másik amelyik nem fogyatékos. Ezt azért fontos leszögezni, mert általában a fogyatékosággal mégis csak úgy szoktunk operálni, hogy fogyatékos embereket valahogy definiálni kell. Annak ellenére, hogy ez lehetetlen, mégis mindenki úgy csinálja, hogy a fogyatékosokra rányomja a bélyeget. Nagyjából ez az a stigma, amit eddig többen is előhíztunk, én is erről próbáltam beszélni, hogy miközben tökéletes ember nincs, miközben bizonyos függőségi viszonyok, helyzetek egyszerűen életkorral jönnek, gyerekként is, meg öregként is. Egyfajta megbélyegzés tehát, hogy ki a fogyatékos ember, és igazából azt szoktuk eljátszani, hogy embereket beazonosítunk fogyatékosként, miközben tudjuk: nincs tökéletes ember, és hogyha ebből indulunk ki, hogy nincs tökéletes ember, akkor mindenki többé-kevésbé fogyatékos; és akkor tulajdonképpen eléggé nagy önkény van abban, hogy hol húzzuk meg azt a határt, hogy kit tartunk vagy tart az adott közeg, közösség, társadalom fogyatékosnak.

A dolog két szempontból is bizarr: egyrészt a megközelítések az intézmények, a szolgáltatók, az ellátók felől jönnek, és nem az emberektől. Másrészt a sokféle ellátónak sokféle jogszabályi korlátja van, és akik ezeket alkalmazzzák, azok vannak hatalmon, azok képesek másokat befolyásolni, akár akarataik ellenére is. Tehát maga a kategorizáció – ha úgy tetszik – hatalmi kérdés, amely hatalommal különféle

szervezetek, különféle intézmények, különféle módon működhetnek, élhetnek vele.

Konklúzió igazából nincs, csak annyi, hogyha a fogyatékoságról nagyon szakszerű akarok lenni, akkor intézményeket, jogokat, ellátásokat sorolok fel és nem emberi helyzeteket értelmezek. Itt ugyanis emberekről van szó, akik most a fogyatékoságaikkal, a korlátozottságaikkal, a lökötségeikkel, vakságukkal, kripliségükkel, süketsegeikkel együtt is emberek. Ha közelebb kerülünk hozzájuk, megértjük, hogy ők is értik a viccet, lehet velük együtt röhögni. Emberfélék akkor is, ha kocsiban ülnek, meg hogyha rosszul látnak. A dolog azért is nehéz, mert az ember, aki fogyatékos, nem jogi kategóriarendszerként jelenik meg a szemünk előtt; hanem arcokként, akik között vannak becsületes emberek, vannak okosak, meg buták, vannak kedvesek, meg spród pokrócok, meg még számtalan megközelítés, és így maga a fogalom önmagában értelmetlenné válik.

KOMÁROMI R.: Ugye az volt a kérdés, hogy a fogyatékoság – amit nem nagyon tudtunk meghatározni az első körben – és a fiatalság, vagyis az életkor hogyan köthető össze. Megnéztük egy 2001-es kutatásban – Könczei Györggyel és Keszi Rolanddal – a 200 legnagyobb Magyarországon működő vállalatot. Tekintsünk most el a tulajdonszerkezetben előálló bonyolultságoktól és nézzük a külföldi tulajdonban és magyar tulajdonban lévő cégcsoportokat. Az adatbázisban jól nyomon követhető, hogy hol foglalkoztatnak fiatalabb életkorban lévő megváltozott képességű és fogyatékos személyeket. Az eredményünk az, hogy a külföldi tulajdonú vállalkozások foglalkoztatnak fiatalabb korú megváltozott munkaképességű és fogyatékos munkavállalókat. Nem kell természetesen nagy különbségekre gondolni, átlagosan 4–5 év különbség van a dolgozók átlagéletkorában. Egyébként azt is tudjuk, hogy a külföldi tulajdonú vállalkozások esetében az átlagkereset ebben a csoportban magasabb, mint a jellemzően magyar tulajdonban lévő cégeknél. Vagyis a multik jellemző módon magasabb fizetést adnak és fiatalabb megváltozott képességű és fogyatékos személyeket foglalkoztatnak, mint a magyar cégek.

NYITRAI I.: Nekem eszembe jutott ezzel kapcsolatban, és ez a mindennapijainkban benne van, hogy egy fogyatékos napközi otthonban,

nappali ellátó intézményben, nagyon sok helyen, a huszonéveseket még mindig „gyerekeknek” hívják. Nyilván ebben a stigmatizációnak és a paternalisztikus – szebben fogalmazva: segítő – attitűdnek is része van.

A kiszolgáltatottságnak tehát nem pusztán életkori oldala létezik, hanem egy – talán tévesen felfogott – társadalmi szerepből is adódó rossz tapasztalatokra épülő. A fogyatékos szerencsétlennek látjuk, akin – beállítódástól függően – mindenki valahogy segíteni szeretne. (Itt nem említve azokat az eseteket, amelyekben az „épek” egyszerűen viszolyognak a fogyatékos problémáktól, a „látható” jegyektől.) Ez jelentőséggel bír a foglalkoztatottság oldaláról is. Nem mutatjuk meg sem a többségi, sem az érintett fiataloknak, hogy a fogyatékosággal hogyan lehet együtt élni, hogy ez mit jelent számukra, számunkra. Kéves sikeres kísérletet ismerhetünk arra, hogy a társadalmi érzékenység és az organikus segítés hogyan tudna biztos pályán növekedni.

Én megfordítanám a társadalmi kirekesztésről elhangzottakat, és azt mondanám, hogy a döntő a társadalmi részvétel. Ráadásul ezt így, pozitívan, tudom definiálni, tehát azt meg lehet mondani, fel lehet térképezni, és ha szükséges, újraépíteni, hogy a társadalmi részvétel mit jelent az egyn, a család szintjén.

Mindenkinek – egészen más kultúrákban élve – mást jelent természetesen a társadalmi részvétel, de van egy közös alap, amelyre azt mondjuk, mindenki számára kötelezően biztosítandó társadalmi cselekvési tér, lehetőség. Ilyen alapvető helyzet egy egyszerű politikai választás, szavazás színhelyére eljuttatni. A társadalmi részvételnek egy nagyon profán változata az, hogy négyévenként, időnként meg néha még sűrűbben megjelenünk egy szavazóhelyiségben. Mi több, egyes demokráciákban ez még egyenesen kötelező is.

Nagyon fontos a fiatalok kérdéskörében – szerintem egy elemi fordulópontja volt ez a gondolkodásmódnak is –, amikor ugye az érintettek, a fogyatékosok mellett azok családjáról is elkezdünk beszélni. Ez minden esetben nagyon fontos. Egy mai fiatal, hogyha ezt – mármint a családi megtartó erőt – megélheti, vagy sajnos ennek a hiányait elszenvedheti, az számára kétszeres erővel hat. Lényeges tehát, hogy ha vannak ilyen programok és

vannak ilyen szolgáltatások, akkor ezt családján keresztül kaphassa meg az érintett.

Eszembe jutott még valami. A kategóriák alkalmazása a társadalmi rendszerek működése okán elengedhetetlen, de ugyanígy kategorizálni kellene mindenféle államigazgatási és egyéb folyamatokban; s ez a rendszerek szervezők szempontjából ma már elengedhetetlen. Ez meg azért szükséges, mert a visszaélésektől a bürokraták félnek, rettegnek, gondoljunk csak, mondjuk, egy ilyen fogyatékos igazolványra az autó szélvédője mögött. Ez tipikusan az a helyzet, amelyben az egységes fellépés, a valódi érdekvédelem elengedhetetlen. Ezért igazán nagy baj, hogy nincs – vagy éppen visszafejlődik – egy fontos „szakma”, a fogyatékosügy, a fogyatékkal élők ügyéért, ügyében tevékenykedők hivatása.

Biztos, hogy a társadalmi megítélésben ez egy fontos dolog lenne. Így elkerülhetnénk, hogy ha valakinek hiányzik három ujja, akkor őt például az iskolában ne lehessen csúfolni. Amikor általános iskolában tanítottam, volt az osztályomban egy fiú, akit egyszerűen „Twix Bébinek” hívtak, és sokáig ő sem tudta, miért. Mikor rájött, hogy ez gúnyolódás, akkor ez volt az első komoly stigmája. Ebben a kérdésben szerintem a fiataltságot kell elsősorban megszólítani, befolyásolni. Nem lehet kihagyni azt a kérdéskört sem, hogy a családon keresztül még el lehet érni ezeket a folyamatokat, szocializációs köröket, és bizony lehet változtatni. El kell érni, hogy lehetőleg mindenki úgy nőjön föl, hogy az esélyegyenlőséget élhesse meg a kiszolgáltatottság és az általános társadalmi ellenézés helyett.

KANYIK CS.: Az is probléma, hogy amíg gyerekkorú az érintett személy, addig az oktatási rendszer valamilyen ellátást nyújt a számára, de mikor kikerül az oktatási rendszerből, akkor egyedül marad. Tehát a közösség hiánya jellemző, meghatározó élmény. Amíg a család mint megtartó háló ott van a fogyatékos ember mögött, az jellemzően a fiatal korára esik. Merthogy a család többi tagja is megöregszik, meghal, és a kiszolgáltatottság a kor előrehaladtával ilyen szempontból is egyre nő.

PORDÁN Á.: Ebben az életkorban a családnak is vannak még tartalékai. Főleg ezekben a szolgáltatáshiányos társadalmakban, mint amilyenben mi is élünk; kulcsfontosságú,

hogy a családok mit tudnak mozgósítani akár a kapcsolatokban, akár természetbeni ellátottságban. Fiatalabb korban még dinamizmus van bennük, és több lehetőséget tudnak biztosítani a gyermekeknek.

Más a helyzet azoknál a családoknál ahol a fogyatékos elmúlt 25 éves. Őket már nem érdekli, őket már hagyják békén, ők már nem akarnak semmifajta segítséget. Nekik ez már státusz is, hogy össze vannak kötve a gyerekekkel, és megélnék abból az 50–60 ezer forintból; úgy ahogy megvannak, és hogyha ebbe valaki belép, az nekik tragédia lenne. Nincsenek erről kutatások, de ez egy jó hipotézis lehetne. Egy fiatal még „harap” is az ilyen szolgáltatásokért.

Amit Balázs fölvetett a terminológiával kapcsolatban: voltak kísérletek az angolszász kultúrákban, hogy máshogyan közelítsük meg a kérdést, elsősorban mondjuk a szükségletek felől. Egyre inkább racionálisabbnak kéne lennie, és nem érzelmi szinten kellene eldőlni dolgoknak, támogatásoknak, kereteknek, hanem számításokon és kutatásokon kellene alapulnia. Ezek pedig a szükségletorientáltságra kellene, hogy épüljenek. Ne intézményekben gondolkodjunk, ahol meghatározok egy állami normatív támogatási szintet és a problémát megoldottam, hanem abban, hogy ezekben az intézményekben is vannak különböző típusú emberek, nézzük meg a szükségleteket, és hozzunk létre szinteket, kategóriákat és ehhez rendeljük hozzá a pénzüsségeket.

KRÉMER B.: A szükségletek felől való közelítés arra a gondra is ráirányítja a figyelmet, hogy itt kétféle probléma szokott lenni a fogyatékos emberekkel. Az egyik az, hogyha nem jutnak hozzá mindazokhoz a segítségekhez, amihez hozzá kellene jutniuk, a másik pedig az, hogy a társadalom nem hagyja feladni az infantilizált státuszt, a „segítségeket”, azt a teljes függőséget, amiről úgy gondolja, hogy szükséges a fogyatékos státusz fenntartásához. Akár az intézmények, akár a szülők, akár bárki más részéről.

A szolgáltatások oldaláról történő megközelítéssel két baj van: ha túl sok, meg ha túl kevés. Tehát az igazán komoly kérdés a helyes mennyiségek megtalálása. Ebből a szempontból nem szeretnék én egyetlen egy elvet sem abszolutizálni. Amiről beszéltek a család

kapcsán, hogy aki fogyatékos gyereket nevel, az – általában – emberfeletti erőfeszítésekre van kényszerítve. A másik oldal az, hogy az a szülő, aki kialakította magáról azt a státuszt, azt a képet, hogy ő a fogyatékos gyerek szülője. Egy bizonyos stádium után azonban többet árt ezzel a gyerekének. Az autonómia visszafogásával, infantilizált státusza fenntartásával, és így tovább. Ami borzasztóan nehéz helyzet, mert sokkal egyszerűbb volna a szociológusok, a szociálpolitikusok, a szakemberek dolga, hogyha a „minél inkább, annál inkább” típusú elveket lehetne követni, de hát sajnos nem ez a helyzet.

Még egy dolgot szeretnék hozzátenni. Borzasztó érdekes a szükségletek kapcsán, hogy a szükségletek rendkívül gyorsan változnak. Tehát arról, hogy ma, a mobiltelefonok korában siketnéma emberek „telefonálhatnak”, az SMS-sel bármikor – a telekommunikáció segítségével – elérhető, még öt évvel ezelőtt sem álmódzott senki, nem hogy reálisan gondoltunk volna rá. Egy olyan ketyerével, amivel ma az ország 80 százaléka rendelkezik. Hogy az internetes szolgáltatásoknak vannak már beszélő mellékletei, amelyek néha együgyűen vannak megcsinálva, mert például nehéz őket megtalálni, de ha valaki megtalálta, akkor annak mégiscsak ott van a fantasztikus internet, amiről egy vak ember a híreket akármiről és akármikor meg tudja hallgatni, és így ma már nem túl bonyolult berendezésekkel a vak ember is internetezhet.

Ezek olyan perspektívákat nyitnak ki a szükségletek értelmezésében, amelyekről eddig még fogalmunk sem volt. Hogyha megmaradunk annál, hogy a vak embernek arra van szüksége, hogy keféet kössön, és neki az a munkaköri lehetősége, vagy lehet még maximum telefonközpontos, akkor jó néhány szempontból azt kell mondanom, hogy régi, elavult sztereotípiákban gondolkodunk a fogyatékos embereknek a társadalmi státuszairól. Ha száz éves szerepeket próbálunk meg rájuk húzni, akkor ez borzasztóan félrevívó, demoralizáló, torzító, romboló hatású.

ÚJSZ: *Milyen folyamatokat indíthat, véleményük szerint, hogy egyre több gyerek születik házasságon kívül? Ezzel együtt egyre több a*

fogyatékos gyermek is. Változtathat ez valamit a fogyatékosok megítélésén?

NYITRAI I.: Régi közhely, hogy ahol fogyatékos születik, ott a válások aránya körülbelül az országos átlag kétszerese, vagy annál is magasabb. Mélyebbre nézve viszont pont az ellenkezője az igaz, egy ilyen módon megterhelt kapcsolat nem egyszer sokkal stabilabb, mint e közös kereszt nélkül.

PORDÁN Á.: Súlyosan fogyatékos emberek, akik ágyhoz kötöttek, súlyos értelmi fogyatékosághoz társuló egyéb fogyatékos családok élnek együtt, és ezeket a súlyos, halmozottan fogyatékos családokat megvizsgálva azt találtuk, hogy a családi kohéziót erősíti ez a hihetetlen nagy tragédia. Lehet azonban, hogy a sérültség típusától is függhet ez a későbbiekben, mert mondjuk egy kevésbé sérült gyerek, akinél az enyhe fokú sérültség határa sokkal nehezebben definiálható, talán nem is vehető azonnal észre, nem biztos, hogy ugyanolyan kiszolgáltatott helyzetbe hozza a családot mint az az evidencia, hogy van egy gyermekem, aki mosolyogni tud és semmi mást, még kommunikálni se tudok vele. Valószínű, hogy van egy ilyen differenciáló tényező is. Az azonban biztos, hogy a súlyosan fogyatékos gyerekek családjában, több szakember is állítja, ez a kiszolgáltatottság, egymásra utaltság növeli a családi kohéziót. Nem tudom fejből a százalékot, de egy jelentős résznél újabb gyerek születik, született a súlyosan sérült születése után.

ARANY V.: Kicsit ellentétes a tapasztalatom, nálunk, abban a teamben, ahol a fogyatékos gyerekeket nevelő szülőknek csináltunk önszervező csoportot, és erre 16 szülő jelentkezett, ott több, mint 80%-a egyedül nevelte a gyermekét.

KRÉMER B.: Ez azt jelenti, hogy nagyobbak a támogatási szükségletek akkor, hogyha valaki egyedül neveli a fogyatékos gyermekét. Nem nagyon értjük, hogy a családi minták hogyan változnak mostanság. Aki elvileg egyedül él, az nem biztos, hogy egyedül él, mert a kapcsolatok nem úgy vannak bediktálva. Őszintén szólva a házassági kapcsolatokban is van számos olyan család, ahol apuka gyakorlatilag nincsen, a fogyatékos gyerek szőröstől-bőröstől anyukára van bízva, és hogy ebben a dologban a gondozási szükségletek, az elfoglaltságok hogyan oszlanak meg, nagymamák

és szülők, vagy apuka és anyuka között, ez egy nagyon bonyolult kérdés. Valószínű igaz az is, amit Vera mond. Vannak olyan, a szülő számára élethetetlen helyzetek, amikor külső segítség nélkül képtelenek létezni, és ez maga a belerokkanás.

ARANY V.: Mi is azt gondoltuk, hogy azért jelentkeztek, mert nincs társuk, aki segítsen, és akkor mástól, kívülről várják a megoldást.

Két gyermekem volt erdei iskolán, táborban, most egy hétig és azt hiszem, egy székesfehérvári gimnázium volt még velük azonos időben ott, zömében 14–16 éves gyerekekkel. A fővárosi csoportban volt egy tolókcscis kislány. Abszolút megközelíthetetlen volt az épület, 16 lépcsőn kellett felmenni a panzióba, ahol laktak. Olyan helyen étkeztek, ahol bárpultoknál ültek, és ilyen nagy, magas székekre kellett felülni, ráadásul sehova nem vitték el magukkal ezt a gyereket. Már az ő iskolájuk nem bírta ezt nézni, és vitték magukkal. Az iskola elvitt magával egy tolókcscis kislányt, de nem nézte meg, hogy hova viszi, hogy ott mit csinálnak. Inkább káromkodtak a tanárok, és mindennek elmondták, hogy már megint téged kell rángatni, már megint téged kell vinni. Ez is egy érdekes történet, a múlt héten történt.

A másik, ami nagyon szembeötlő volt és fájó is, amikor monitoroztuk tavaly a fogyatékos otthonokat, és több helyen tapasztaltam, hogy tegeznek a felnőtt fogyatékos, kopogás nélkül rontanak rájuk. Volt olyan eset, amikor anyaszült meztelenül ott állt egy 22–23 éves, Down-kóros lány, és nem zavarta a bennünket körbekísérő vezetőt, hogy rányitott.

KRÉMER B.: Én úgy érzem, hogy sok dologban túlexponáljuk ezt az egész családkérdést. Ha bárkinek az élethelyzetét meg akarjuk érteni gyerekként, felnőttként, akkor a társas kapcsolataira a fontosak. Ha arról akarunk netalántán gondolkodni, hogy mivel lehet javítani a helyzetükön, akkor azt gondolom, hogy ebbe az egész családhistóriába nagyon mérsékelten lehet belekapaszkodni. Az embereket segíteni kell, valamilyen módon a terheket elviselhetőbbé tenni, de ezzel a dologgal egy csomó megoldáshoz nem jutunk közelebb. Még egyszer: a szülői szerepek nagyon változnak, a családi szerepek nagyon változnak, a rokonság bevonása, különösen a nagyszülők generációjának szerepe is változik.

Számomra, az általatok elmondott történetekből egy sokkal hangsúlyosabb kérdés merül fel, az oktatási problematika. És a Vera története nekem az oktatási problémát két irányból is felnagyítja, mert az egyik típusú dolog az, hogy a fogyatékos embereket mire tanítják meg gyerekként, és hogy ebben az értelemben számos esetben nem maga a fogyatékoság a probléma, hanem az, hogy nem tanították meg mindazokra a dolgokra, amire fogyatékosként is meg lehetett volna tanítani. internet-használatra, SMS-használatra, önálló vécé használatra, önálló időtöltésre, milliódologra, amiről egyszerűen azt gondolom, hogy sokkal több dolgot meg lehet tanítani az embereknek annál, mint amennyit ebben a bezuszakolt, begyömösölt, felülről és hatalmi eszközökkel kategorizált rendszerben lehet. Ákos szolgáltatási vagy szükséglet problematikája, azt gondolom, hogy pont ide illeszkedik a lehető legerőteljesebben, vagyis amit lehet, azt talán próbáljuk meg szolgáltatásként, segítségként nyújtani.

De a másik – számomra legalább ennyire fontos –, a képzési probléma, az iskola, meg a pedagógus nénik, bácsik problémája a fogyatékkal élőkkel szemben. Itt nagyon ellentmondásosak a helyzetek. A gyermek párhuzamos osztályába járt egy vak kisfiú, és az iskolában a Tomi állandóan lóbálta a kis írógépét, és amikor ment a folyosón, kaszált a kezével. A gyerekek, ha beleakadtak Tomiba, csak annyit mondtak: „Ja, te vagy az?” és rögtön folytatták azt, amit elkezdtek, vagy éppen gypálni kezdték a másikat. Egyszerűen hozzá lehet szokni ahhoz, hogy a Tomi nem azért ütött, mint a másik, hanem azért, mert nem lát. Ugyanígy, az emberek hozzászoktathatók, vagy megtaníthatók akár arra is, hogy a Tomi, mikor a lépcsőn ment, mindig rátette a kezét az előtte haladó gyerek vállára. Amit az iskolában megszokott mindenki, hogyha valaki ráteszi a vállára a kezét, ez nem bizalmaskodás, hanem jön a Tomi, és a lépcsőn le akar jönni. Ő így tud biztonságosabban haladni. Tehát azt a dolgot, hogy a gyerekeket, a szülőket, a tanárokat hogyan tanítjuk meg, az a legmeghatározóbb. Ezeket a hülyeségeket, ezeket a semmiségeket, a napi pitiánerségeket valakinek egyszer el kell mondani. Ennyiben én azt gondolom, hogy ahol a legtöbb keres-

nivaló van, az az hogy az emberek tanuljanak meg valamilyen formában együtt élni a saját állapotukkal. Ez nemcsak a fogyatékosoknak okoz gondot; gondot okoz a dagadtaknak, meg a soványaknak, a pöszéknek, mindenkinek, az orrukat tūrőknak. Az embernek mégiscsak magával valamilyen békében kell lennie, szerintem ez kulcskérdés. Illetve, amennyire tud az ember segítsen kibontakoztatni azt, amijük van, és ne azzal szembesítsük őket, ami nekik nincsen. Ez kulcskérdés. Ebben az értelemben azt hiszem, sokkal nagyobb előrelépési lehetőségeink vannak.

TIBORI T.: Már akartam korábban mondani, és kiderült, hogy még most is érvényes, hogy egyrészt az intézmények, mindegy, hogy melyik intézményféleségről beszélünk, hihetetlenül Janus-arcúak, és ezt nemhogy próbálnák oldani, hanem erősítik, merthogy bezárnak. Vagy ide, vagy oda, még ha látszólag úgy is tűnhet, hogy demokratikusan működnek, belülről mérhetetlenül antidemokratikusak, és ez az iskolarendszertől a családon át így működik, merthogy álságosak vagyunk a magatartásunkban, a megítélésben.

KRÉMER B.: Ha az elmúlt tíz évet vizsgáljuk Magyarországon a fogyatékos ellátásban, megint ebben a belterjes szóhasználatban ragadva, az látszik, hogy nagyon sok mindenben komoly előrelépések történtek abba az irányba, hogy ezek a szegregáltságokban, bezártságokban, izoláltságokban mégiscsak emberibb, melegebb, barátságosabb környezetek, hangulatok, hangok alakuljanak ki. Az valószínű, hogy ugyanúgy a fogyatékosügyben, mint bármi más ügyben, abba a nagy össznemzeti hazugságba mentünk bele, hogy úgy gondoljuk, az integráció felé a szegregációkon keresztül vezetnek az utak. És mit ad Isten, ennyire nem dialektikus a világ, a szegregáció az szegregáció, és ezek bármennyire puha, meleg, barátságos és nem tudom, mi a fene, ezeken keresztül nem jutnak el az emberek a kapcsolatrendszereikig, nem jutnak el a kudarcok megélésének és feldolgozásának a képességéig.

Egyszerűen ez a túltututjgatott, túlpuha-pihe, mesterségesen védett, túlgondozott, túlvédett környezet alkalmatlan arra, hogy szembesüljön valós problémákkal. Én nem látok alantasságokat ebben a túlgondozottsá-

gokban, vagy a túlpaternalizáltságokban, én azt látom, hogy a problémában a dolgoknak egy nem pontos érzékelése, nem kibeszélése, sok szempontból a szakma mellébeszélése és lihegése vaskosan benne van.

Mindig azzal szoktam elcelődni, hogyha külföldi delegáció jön, akkor minden létező szolgáltatásban világszínvonalat tudunk mutatni, azt viszont, hogy bármilyen fogyatékosnak valami jusson, ezt sajnos, messze nem értük el. Sőt, a fogyatékos emberek többségének semmi nem jutott. Vannak kirakataink, vannak tényleg példaértékű intézményeink, ez sokkal jobb, mintha nem lenne ilyenünk, csak ezt a kirakatot legalább belül ne higgyük el annyira.

KANYIK CS.: Próbálnék neked ellentmondani azzal, hogy most akkor hova is kellene a szolgáltatások hangsúlyát helyezni; és hogy a család, meg az intézmény egyensúly szerepénél kellene értelmesen elidőzni. Senki más nem motivált arra, hogy szolgáltatások jöjjenek létre, mint maguk a családok. Tehát ez nagyon fontos befektetés a családoknak. Szeretném arra irányítani a figyelmet, hogy az önkormányzat önmagától nem fog létrehozni a családban élő fogyatékosnak valamilyen szolgáltatást, még akkor sem, hogyha ez kötelező, hanem ameddig nem jelentkezik nála ez az igény, addig azt csinálja, amit a fogyatékosügyi programban elvárnak tőle. Mindig arébb görgeti a megvalósítás határidejét. Érdeemes ebben az ügyben is felvilágosító munkát végezni.

NYITRAI I.: Mikor én felvettem a család kapcsán ezt a kérdést, akkor én abból indultam ki, hogy a társadalmi részvétel a legfontosabb, és ezt emeljük ki. Nem látunk hazánkban töredék annyi fogyatékosot sem az utcán, mint bárhol Nyugat-Európában. Ha főülész valahol a metróra Bécsben, vagy végig sétálsz a Champs Elysée-n, teljesen mindegy a helyszín, láthatod a fogyatékkal élőket. Ezek a szimbólumok, jól mutatják a társadalom viszonyát a fogyatékosossággal kapcsolatban.

Azt gondolom, hogy a fiatalok számára – jó esetben – ezt a fajta társadalmi részvételt tanítjuk meg, és itt nem csak a mozgásában korlátozottokról szól a dolog. Ha nem találkozunk, és az én gyerekeim nem találkoznak az iskola folyosóján sem, az óvodában meg pláne

nem találkoznak fogyatékosokkal, akkor vajon milyen módon ismerjük meg őket? A társadalmi részvétel szerintem itt kezdődik. Lehet persze intézményrendszerrel, szolgáltatásokról beszélni, lehet munkaerő-piaci reintegrációról, megváltozott munkaképességről... de most akkor mi van?! Ha ezt a kérdést nem tudjuk megfelelően megválaszolni, akkor hogy fogunk arról beszélni, hogy a munkaerőpiacon jelen pillanatban, ha jól emlékszem, 10% alatti a fogyatékosok között a foglalkoztatotti arány, míg legalább 30% vagy afölött van az Unióban. Hogy ezt mikor fogjuk elérni? Akkor, ha a fiatalok körében a családokon keresztül elérjük ezt a társadalmi változást.

KRÉMER B.: A fogyatékos emberek részvétele kulcskérdés számomra. Ha helyettük a család részvétele válik meghatározóvá, ez az én tapasztalataim szerint legalább annyira visszaüt, mint segít. Ha a család reprezentálja a fogyatékos embert, akkor ápolási díj problematika áll elő.

Számomra fontos, hogy a fogyatékos emberek részvételét, önrendelkezését, a saját sorsuk alakításába való beleszólás jogát igenis sokkal komolyabban kellene végiggondolni, mint ahogy ebben a dologban gondolkodni szoktunk ebben az infantilizált, paternalista alaphangulatú társadalmi közegben. Sokat kellene előrelépni, hogy mindezt automatikusan elfogadjuk. Ebből a szempontból az értelmi fogyatékoság különleges probléma, de ha automatikusan elfogadjuk a szülők reprezentációját a fogyatékosokkal kapcsolatban, megfosztjuk a fogyatékosokat attól, hogy nekik is lehessen kamaszkoruk; hogy ebben a szülők is megvívják ugyanazt a meccset, amit te is megvítál, meg én is megvítam, mindannyian megvívunk – ez a dolog nem egészen stimmel nekem.

ÚJSZ: Mit jelent ma fogyatékos szülő gyermekének lenni?

KANYIK CS.: Van erre egy példám. Mi Csepelen egy autistáknak szóló iskolát csinálunk, és van egy olyan család, amelyikben a szülők hallássérültek, és van egy autista gyerekük. Na most, az autista gyereket, ha bejött hozzánk az iskolába mi tudtuk teljes mértékben foglalkoztatni. A probléma ott kezdődött, amikor elkezdtünk a családdal együttműködni,

és rosszul éreztük magunkat, mert nem tudunk kommunikálni a szülőkkel. Ki kellett találni, hogyan kommunikáljunk. Üzenő füzet-től kezdve sokféle dolgot kpróbáltunk – érdekes belegondolni abba, hogy ebben a szolgáltatásban, ahol mi iszonyú toleránsnak tűnünk, ott egy másfajta mássággal meg nem tudunk mit kezdeni. A mi esetünkben ennek a hallássérült családnak az autista gyereke kapcsán lehet, hogy nagyon rossz volt az iskola kapcsolata a családdal, mert nem tudunk velük szóba állni. Aztán kialakult, de sokkal, sokkal hosszabb ideig tartott ez a kialakulás, mintha ezek automatikusan működő, jól kitalált formák lennének. A gyerekek nyújtott szolgáltatás szempontjából pusztán ez a dolog, hogy nem tudnak szóba állni a családdal az oktatási intézmények, ez már meghatározó.

PORDÁN Á.: Egyetlen jó példát mondhatnék a Fészek-program kapcsán. Van egy fogyatékos pár, aki együtt él, a nő várandós lesz, a gyermeket szeretnék megtartani. Erre azt mondhatja az igazgató, hogy azonnal abortuszra küldi, ez lehet az egyik reakció, a másik pedig egy civil szervezet nyomására azt mondja, hogy működik egy megoldást kínáló intézmény, vagy hogy körbenézek a szolgáltatási palettán és ennyi. És ott eldöntik, hogy mi legyen, és mit lehet csinálni, miközben a házaspárt továbbra is segíteni kell. És tudniuk kell, ha a gyermeket is megtartják a segítség már más jellegű, de hihetetlenül nehéz lesz a segítő szervezet számára.

Ma még Magyarországon semmifajta megoldás nincs erre. Egyébként európai válasz sincs. Ez óriási dilemma, azt szokták mondani, hogy nemcsak a szülők jogát kell nézni, hanem a gyermeknek is van joga. Ha adott esetben olyan családba születik, amely nem tudja a felelősséget vállalni, nem tudja szignifikáns segítség nélkül a gyermeket felnevelni, akkor erre választ kell találni.

KRÉMER B.: Azt gondolom, hogy van egy prűdéria a dologban. Hogyha ez megtörténik, és ők ugyanúgy akarnak élni, mint bárki más ember, akkor ez azt jelenti, hogy integrálódtak a társadalomba, egyszerűen képesekké váltak bizonyos funkciók ellátására, betöltésére.

ÚJSZ: *A másság, a mássággal való együttélés nem mindig hátrány, sőt, előny is származhat belőle...*

KANYIK CS.: Én a hátrányoknál maradnék, azt gondolom, nagyon nehéz úgy kialakítani az előnyöket, hogyha a gyerek nem éli meg ugyanazokat a dolgokat – amennyiben fogyatékos szülő áll a háta mögött – amit az összes többi gyerek. Az óvodában, ahová a gyermek jár, apák napja volt. Hogyha én kerekesszékes lennék, akkor akármennyire is szeretnék elmenni erre az apák napi rendezvényre a gyerekemhez, akkor nem tudnék bejutni ebbe az intézménybe, miután nincs rámpa, csak egy betonból kiöntött lépcső. Innentől kezdve folyamatosan azzal szembesül egy ép gyermek, amelyiknek fogyatékos szülei vannak, hogy neki nem ugyanaz az élete, mint a többieknek, mert mások a szülei. Ez a dolog egyik része.

A másik meg, hogy a többiekhez képest sokkal felnőttesebben kell viszonyulnia a világhoz egy olyan gyerek, akinek fogyatékosak a szülei, merthogy ő, aki ép, tulajdonképpen kapocs a világ, és a fogyatékos szülők között. Erre van egy bankkártyás történetem: az automatánál álltunk sorba, és jött egy kerekesszékes hölgy, aki szeretett volna pénzt felvenni, de nem érte föl a kerekesszékből az automatát. Ezért felemelte a 3 év körüli kisgyermekét, aki megtanulta, hogyan kell a PIN-kódot beütni. Ez pedig nem egy hároméves gyerek dolga.

KRÉMER B.: Azt hiszem, hogy azok a fogyatékos emberek, akik gyereket vállalnak, tudják, mit vállalnak ebben a dologban. Megint csak általában: amit kívülről látok, ott a hidegkúti lakótelep környékén, amikor a tolóokocsiban ülve viszik a gyereket, hihetetlen erős összetartások, és meghatározó helyzetek rejtőznek ebben. Nagyságrendjében, számosságában nem ebben látom én az igazi problémákat; hanem amit a kiszolgáltatottság bedobásával sugalltál, az autonómiáknak, az önrendelkezés, a saját sorsa alakításának a képességeivel való lehetetlenségek, azok a fogyatékos embereket egyszerűen, hogy mondjam, objektív okokkal nem magyarázhatóan sújtják. Nagyjából állandóan bármilyen problémához nyúlunk, állandóan visszakanyarodunk oda, hogy itt tár-

sadalmi prüdériák, álszentségek, nem tudom, mi a fenék, nem akarják valahol tudomásul venni azt, hogy a fogyatékos embert is néha meg kell szólítani. Nem akarják tudomásul venni azt a dolgot, hogy neki is néha pisilnie kell, azt, hogy be tud-e jutni egyáltalán az intézménybe. Ezek az igazi problémák és nem az áttételelességekben látom, hanem egyszerűen a probléma maga a fogyatékos ember.

NYITRAI I.: Hosszan lehetne az érveket sorolni, a legszembetűnőbb történet – a szimbólumok kérdésköre mellett – az, ahogyan egy kormányzat, vagy egy önkormányzat hozzááll ezekhez a kérdésekhez. És itt erről hosszán beszélgettünk. Főként a jelenleg is futó, EU-s pályázatok terminológiájánál látjuk, hogy korántsem mindegy, ezeket a szavakat mire használjuk. Emellett szinte minden másban is meg kellene jelennie egy másfajta, sajátos nézőpontnak. Ezért nem mindegy, hogy az Európai Unió pályázatokban az elbírálásakor, van-e ilyen szempont, hogy szolgálják-e ezek az új projektek a fogyatékosokat, az esélyegyenlőséget.

Láthatjuk sajnos, hogy biztosan nincsen olyan szempont, ami kötelező. Lehet mondani egy beruházásról, hogy ma már annak úgy kell történnie, ahogy azt jogszabályok előírják, hogy nem lehet már az engedélyt sem jóváhagyni, mert minden önkormányzat felelős az építési engedélyekért, a közintézmények engedélyezéseier is.

Példaként: a fővárosi harmadik kerület özszes közintézményének a helyzetét felmértük és egy három ujjnyi vastag kötetet el is készített a megbízott civil szervezet, amiben benne van a kerületi bíróságtól kezdve az önkormányzati intézményeken keresztül a polgármesteri hivatal, mindenféle intézmény akadálymentesítési igénye. Letettük, csináltunk egy akadálymentesítési programot, megvitattuk a civil szervezetekkel, és arra jutottunk, hogy ez felettébb jó dolog, kerületi szinten olyan közel egymilliárd forintos költséget tenne ki a történet, ha nekivágnánk. Prognosztizálhatóan olyan húszon valahány évig tartana a megvalósítás, ami nonszensz. Így, ebből a szempontból tehát a fenti problémakör nem igaz.

Úgy igaz, hogy mindenkinek a saját ügyében kell egy picit előrelépnie. Mondok hozzá egy másik példát: amikor egy angliai tanul-

mányúton a kormánytisztviselőktől megkérdeztük, hogy – miután a kilencvenes évek elején megalkottak egy jogszabályt az esélyegyenlőséggel kapcsolatban, és az hatályba lépett – a kormány mennyi pénzt irányzott elő például az utak, épületek akadálymentesítésének a végrehajtására. Mire ők csak mosolyogtak: Nem értik? – mondták. A kormány megalkotta a jogszabályt, amit be kell tartani a kocsmárosnak éppen úgy, mint a közlekedési vállalatoknak, közintézményeknek és mindenkinek a legkisebb boltosig bezárólag.

En azt gondolom, hogyha egyszer idáig eljutunk, hogy legyen egy jogszabály, ami önkormányzati és kormányzati szinten megköveteli az esélyegyenlőség érvényesítését, és hogy voltaképpen mindenhol meg is követeljük azt, akkor szerintem végre tettünk valamit és el tudunk jutni valamiféle – fentiekben sokak által megfogalmazott – kívánt állapothoz.

KRÉMER B.: Azzal, amit mondasz, én tulajdonképpen egyetértenék, csak azért mégsem stimmelnek a dolgok. Tehát az Unió kapcsán látni kell, hogy jelenleg az Uniónak vannak kimondott politikai prioritásai, amelyek, tágabb értelemben, a szociális területek foglalkoztatási tevékenységéhez kötődő elsődlegesek.

A fogyatékosügy ebben a kontextusban tárgyalódik, hogy akár másodlagos módokon, a szülők foglalkoztatása révén, akár elsődleges módon, a fogyatékos emberek foglalkoztatása révén, hogyan és miképpen lehet a foglalkoztatást bővíteni. Ennek nagyon mély okai vannak, diplomáciai, társadalmi, makro egyensúlyok, és így tovább. A fogyatékosügy jelenleg az Uniónak nem kimondott prioritása. Az egészségügy sem kimondott prioritása. Ezért nem kell nagyon utálnunk az Uniót, hogy azokkal a dolgokkal foglalkozik, amelyek az európai közösség egészére vonatkozathatók. Szerintem pontosan ezek miatt érdemes a dolgokra odafigyelni. Vannak olyan felelősségeink ebben az országban, amelyeket nem tudunk áthárítani se csatlakozással, se kutyafülével. Ezekben vagy tudjuk rendezni a közös dolgainkat, mert tuti biztos, hogy az Unió egyiket sem fogja helyettünk elrendezni.

KANYIK CS.: Van egy kérdésem ezzel kapcsolatban hozzád. Az uniós forrásokhoz minden esetben kell magyar forrást tenni. Magyarországnak viszont van egy Országos Fogyatékos

Programja, amibe bele vagyon írva, hogy 2005. január elsejéig minden közszolgáltatásnak akadálymentesen megközelíthetőnek kell lenni.

KRÉMER B.: És még módosítani fogják 2005. előtt, és akkor lehet tovább tolni a dolgot.

KANYIK CS.: Ott ültem azon a Fogyatékosügyi Tanács-ülésen, amelyik ezt tárgyalta, és ha minden igaz, akkor elviekben ez most a legújabb fogyatékos programtervezet, az eredeti dátummal.

KRÉMER B.: Itt vannak ügyek. A szegénység problémája kapcsán sajnos számolni kell azal a dologgal, hogy a szegénység inadekvát szociálpolitikai kezelése az embereket ösztönzötté teszi abban a dologban, hogy lerokkantisítsák magukat. Valamilyen formában a fogyatékossg szindrómáit produkálják. Erről nehéz becsülettal, tisztességgel beszélni, ma, mondjuk, a nyugdíjba vonulóknak a fele rokkantosság révén megy nyugdíjba, a nyugdíjba vonulók jelentős része a korhatár alatt vonul nyugdíjba. Szabolcs-Szatmárban a legmagasabb a rokkantosság aránya, és Szabolcs-Szatmárban a vezető rokkantossági ok a depresszió. Amit lehet mentális sérülésnek, meg nem tudom, minek beállítani, és lehet fogyatékossgai problémaként a dologhoz viszonyulni. Végül hozzá kell tegyem, ha valaki szorong attól, hogy nincsen pénze és nem tudja a gyerekeit felnevelni, akkor attól depressziós lehet, de lehet, hogy többet segít neki bármilyen gyógyszeres, meg pszichoterápiánál az, hogyha valami reményt lát arra a dologra, hogy mégiscsak fel tudja nevelni a gyerekeit, ami innen fogva nem is fogyatékossgai probléma. Tehát sajnálatos módon ez összeér mindennel; nemcsak magyar probléma. Azért tartom borzasztó fontosnak kiemelni az összefüggéseket, hogy tulajdonképpen itt a politikában, a fogyatékossgyben gyakorlatilag az egyetlen vállalható cél az, hogy a társadalmi hátrányt, tehát a fogyatékossgból eredő társadalmi hátrányokat lehet csökkenteni.

ARANY V.: A munkahelyek nem szívesen vesznek fel kisgyerekes anyukákat, hátha még kiderül, hogy fogyatékos gyereke van. Ilyennel nagyon sokkal találkoztunk, ha kiderül, hogy fogyatékos gyereke van, esélye nincs szinte arra, hogy munkába álljon. Innen pedig már ugye, nagyon könnyű még lej-

jebb csúszni. Tíz évig, vagy nem tudom, hány évig gyesen van, akkor van valami biztos pénz, mégha kevés is, de mikor már ez a fajta kis pénze is elúszik, és már semmije nem marad, akkor ez már tényleg a szegénység felé vezető út.

NYITRAI I.: A munkaerő-piaci státusz a leginkább befolyásoló tényező, és ez ott jelenik meg, amikor ilyen – tartósan rossz – arányokat tudunk csak elérni a foglalkoztatásban. Tudjuk, hogy a szegénység kezelésében – elmentében egyes szegénypolitikákkal – a munka világa a kiút, és azt gondolom, hogy a munkából élő emberek számának növekedésével, az értelmes és megfizetett munkával lehetséges a kiemelkedés, felzárkózás. Én azt hiszem, hogyha ebben nem tudunk előbbre lépni, akkor a szegénységet sem lehetséges kezelni

KRÉMER B.: Csak az a vicc, ha valaki tíz évig megszakítja a munkaidejét, akkor utána gyakorlatilag, ha van gyereke, ha nincs, nem nagyon lehet visszakerülni. Nem onnan kezdődnek a problémák, hogy tíz év után a fogyatékos gyereke mellett kellene dolgoznia, hanem onnan, hogy két év után a fogyatékos gyermekének a napközbeni elhelyezése mellett nem tudott elmenni rész munkaidőben akárhova, hogy legyen neki valami gyakorlata, munkatapasztalata.

ARANY V.: Sehol nem találunk ilyet a szülőknél, amivel segíthetnénk.

TIBORI T.: A kormányzatban, meg néhány pályázatban kezd megjelenni az integráció újraértelmezése, ahol ugye a munkába állítás, a felzárkózás, értve alatta minden szintű felzárkózást, a különböző fogyatékossgokat egyben kezelik, és nem azt mondják, hogy egyik, vagy másik, hanem a számtalan hátrányból fakadó kirekesztődést kísérlük meg bizonyos programok mentén egy kicsit csökkenteni. De ez csak akkor működhet, hogyha nem egyszerűen arról van szó, hogy 18 hónapig valahogyan begyömöszöljük a célcsoportot az ellátó rendszereinkbe, majd még aztán csapkodjuk a vállalkozó fejét, hogy még 18 hónapig, miután kap érte pénzt, akkor tovább foglalkoztassa. Hanem, hogyha közben megkezdődik a fölzárkóztatás, hogy igenis, az integráció egyiknél arról szól, hogy megszerzi a 8 általánost, a másiknál arról, hogy bejut a közintézménybe

stb., nem sorolom tovább. Tehát, amikor igazándiból van arra készség, hogy minden szempontból, mindegyikünk valamilyen értelemben hátrányban van. A fogyatékkal élők, idézem Balázst, innen vagy onnan, és csak együttesen tudunk ezen a problémán segíteni.

ARANY V.: A pályázatok nem valós programok. Van egy pályázati kiírás, amelyben meghatározzák, mi a prioritás ebben az évben. Gyönyörűen megvizsgáltuk a cigányság témában elment pénzeket, a beszámolókat, nekünk kellett átnézni a cigány témában nyertes 147 pályázót. Átnéztük. 17 volt a valós, amelyik cigányüggyel foglalkozott, cigányokkal foglalkozott, és ebből 3 volt olyan pályázat, ami valamire való, értelmes program volt. És erre irdatlan pénz elment, és gondolom, ugyanez lenne, ha megnéznénk azokat a pályázatokat, amik fogyatékosügyben mennek. Mert nem az történik, hogy van egy programom, vagy van egy elképzelésem, és akkor azt tudom megvalósítani, hanem fordítva működik minden. Megnézem, mi a kiírás, és arra kreálok valamit. Nem a szükségletek, hanem a lehetőségek irányítják a szakmát.

KRÉMER B.: Ebben a dologban, ha a megoldásokat, a jó példákat akarjuk elővenni, akkor az látszik, hogy foglalkoztatást nem lehet ilyen szociális ellátási jogosultsági alapon kreálni. Ha a fogyatékos programokat nézem,

ahol sikerült integrált módon fogyatékos embereket foglalkoztatni, akkor, hogy mondjam, majdhogynem a csibészségig elmenően vagány és szemtelen programok voltak azok, amelyekben a szellemességek valahogy működtek. Az értelmi fogyatékosok túróképessége a munkaerőpiacon erény lehet: a kórházi csecsemő osztályokon a babaruhák vasalására egyszerűen senki más nem képes; más nem tudja elvégezni ezt a nagyon aprólékos, szöszmékélős munkát. A dolog valahogy szemtelen, de működik. Nekem a kedvenc példám az, amikor középsúlyos értelmi fogyatékosokat bankba helyeztek el. És amikor kiderül az, hogy kézbesítőnek lehet elhelyezni középsúlyos értelmi fogyatékosokat, mert garantáltan nem fog visszaélni a megszerzett információkkal, és a folyósói pletykákat nem adja tovább, akkor a dolog szemtelen, csibész, vagány, de valahol mégiscsak reflektál arra a dologra, hogyan lehet nem ilyen mű-állást, mű-értéket találni, hanem valóban megtalálni azt az értéket, amit keresünk. Sajnálatos módon ezt nem lehet jogszabályban, vagy programtervezésben előállítani, ezt vagány emberek tudják előállítani, akiből, sajnos, hiányaink vannak.

ÚTSZ: Köszönjük a beszélgetést.

(Bauer Béla–Németh István–Nyitrai Imre)

Beke Márton-
Ditzendy Károly Arisztid-
Nagy Ádám

Áttekintés az ifjúsági intézményrendszer állami és civil aspektusairól

Dolgozatunk a kormányzati ciklusok időszakraira bontva írja le az ifjúsági intézményrendszer alakulását. Célunk a folyamatok bemutatása, azok megalapozottságát, szakmai eredményességét, társadalmi hasznosságát nem kívánjuk értékelni.

Kitérünk az ifjúsági ügyekért felelős kormányzati intézményrendszer elemeire, az ifjúsági részvétel szervezeti kereteire, az önkormányzatok gyermek és ifjúsági feladatainak kiegészítő támogatását biztosító pályázati rendszerre és az ifjúsági információs és tanácsadó szolgáltatások kereteit biztosító ifjúsági irodák hálózatára.

Nem tárgyaljuk a gyermek és ifjúsági civil szektor szereplőinek szakmai tevékenységét, illetve a különböző közép- és felsőoktatási intézmények, illetve szakképzéssel foglalkozó szervezetek ifjúságsegítő szakemberek képzésére irányuló tevékenységét. Témaszűkítésünk oka, hogy jelen dolgozat keretében kizárólag azon folyamatokkal kívántunk foglalkozni, melyekre a felnövekvő generációk élethelyzetéért és lehetőségeiért átfogóan felelős kormányzati intézmények közvetlen hatással voltak, illetve lehetnek a közeljövőben.

*

Magyarországon egyre szélesebbre bontakoznak az ifjúsági, ifjúságpolitikai intézményrendszer ágai. A '90-es évekre a helyi, spontán intézmény- és szolgáltatás-kezdemények, s a velük időben párhuzamosan, ám szakmailag függetlenül futó kormányzati kampányok voltak jellemzőek. Az évtized végére az ifjúsági munka, a fiatalok segítése, az önkormányzati ifjúsági feladatok ellátásának módszerei és a tájékoztató-tanácsadó szolgálat területén felvetődő kihívásokra adott vála-

szok egyre szélesebb körben fogalmazódnak meg, standardizálódnak.

A rendszerváltozást követő közel tíz esztendő alatt a kormányzati ifjúságpolitika mindig centrális és kormányzati értelemben instabil intézményeket teremtett. A centralitásra vonatkozó állításokat támasztja alá a kizárólag központi kezdeményezésekre és mechanizmusra építkező pályázatok rendszere, az azokhoz kapcsolódó források központosított-sága. Az esetlegességet mutatja, hogy a kormányzati ifjúságpolitikának rövid időközönként változott az intézményi, államigazgatási háttere, kerete. Az ifjúsági ügyek kezelése a Miniszterelnöki Hivatal és a kultuszárca között vándorolt, oda-vissza. A jelenséggel együtt járt és fokozta annak hatását, hogy gyakran változott az ifjúsági ügyekért felelős kormányzati szereplő személye, a kompetencia szintje és a terület súlya, jelentősége a kormányzaton belül.

A települési önkormányzatok szintjén nem alakulhattak ki az ifjúságpolitikai, ifjúsági, ifjúságsegítői munka szervezeti-, intézményi és személyi keretei, hiszen:

- a központi államigazgatási intézmények bizonytalanok;
- a törvényi kellekek és a személyzeti szükségletek szakmai sztemenderjei hiányosak;
- a költségvetési feltételek pedig esetlegesek és bizonytalanok voltak.

A kormányzat alapvető feladata e téren már nem új intézmények, intézményrendszerek létrehozásában vagy bővítésében, irányításában, s különösen nem a helyi kezdeményezések államosításában, vagy állami standardizálásában nyilvánulhat meg. Az állam feladata az lehet, hogy a társadalmi partnerekkel közösen fogalmazza meg a fiatalok szocializációját,

önálló, tudatos, felelős, sorsuk valamint helyi, nemzeti és európai környezetük ügyeinek alakításában kompetens polgárrá (citoyen) válásukat segítő társadalmi igényeket; alkosson stratégiát azok teljesítésére, s a célok feladattá konvertálását követően a források és eszközök biztosításával, az igazgatás sajátos eszközrendszerével segítse azok megvalósítását.

1988–1994

Az 1990-es éveket megelőzően az ifjúsági ügyek állami felelőse az *Állami Ifjúsági és Sport Hivatal (ÁISH)* volt, a kormányzat gyermek és ifjúsággal összefüggő feladatait az ifjúságról szóló *1971. évi IV. törvény* foglalta keretbe. A törvény elsősorban magáról az ifjúsági korosztályról szólt, de részletezte a felnövekvő generációk társadalmi szerepvállalásának lehetőségeit, intézményeit – egyértelműen a *KISZ*hez és az *Úttörőszövetség*hez mint az ifjúság egységes politikai-társadalmi szervezeteihez kötve őket.

Az ÁISH feladatát 1990-ben a Miniszterelnöki Hivatalon belül először az *Ifjúságpolitikai Titkárság*, majd a *Gyermek és Ifjúsági Koordinációs Titkárság* vette át. A kormányzati ifjúsági munka összehangolására és „*az ifjúság élethelyzetével, létbiztonságával, képzésével és társadalmi beilleszkedésével kapcsolatos koncepcionális kérdések kialakítására és véleményezésére, ifjúsági célprogramok előkészítésére*” a Kormány 1990-ben *Ifjúságpolitikai Kabinetet* létesített. Az Ifjúságpolitikai Kabinet működése rendkívül hektikus volt: először 1992-ben, és azt követően is csak ritkán ülésezett, az Antall-kormány működése alatt öt miniszteri rangú vezetője volt.

Az ifjúsági intézményrendszer alkotóelemei a *Központi Ifjúsági Alap (KIA)* és a *Nemzeti Gyermek és Ifjúsági Alapítvány (NGYIA)* voltak.

Az Alapot a Németh-kormány 1988-ban hozta létre „*az állami ifjúságpolitikai feladatok ellátásának pénzügyi segítésére, az ifjúsági célú költségvetési források és egyéb pénzeszközök ösztönző kiegészítésére*”. Az Alap célrendszerét, döntéseinek mechanizmusát és működését az *1993. évi XXV. törvény* nagymértékben átalakította: felügyeletét az Ifjúságpolitikai Kabinet vette át, az operatív feladatokat a Koordinációs Titkárság látta el. A pályázatok értékelési és elbírálási folyamatába civil szakértőket vontak be, a támogatásokról való döntéseket Kabinet hozta meg.

A Kormány 1990-ben – a *Demokratikus Ifjúsági Szövetség* és a *Magyar Úttörők Szövetsége* kezelésében, illetve tulajdonában volt és a szervezetek által a Kormánynak felajánlott ingatlanok közcélú hasznosítása érdekében létrehozta a *Nemzeti Gyermek és Ifjúsági Alapítványt (NGYIA)*. Az alapításakor kinevezett kuratóriumot az Antall-kormány 1991-ben leváltotta. Az Alapítvány irányítására átmenetileg öt szakértőt delegált a Kormány, majd egy kilencfős testületet nevezett ki (három-három kormánydelegáltat, felkért szervezeti képviselőt és „társadalmi közmegebecsülésnek örvendő személyt”). Az Alapító Okirat akkori módosítása szerint a „legfeljebb 21 főig” terjedő Kuratóriumot a Kormány Ifjúságpolitikai Kabinetjének elnöke nevezte ki.

Az Alapítvány – az ingatlan- és az ahhoz tartozó ingóvagyon mellett – a játék- és pénznyerő automaták adózott nyereségének 50%-ával (mintegy 65 millió Ft), a *Talent Kft*-ben és a *Charta Kft*-ben levő üzletrésszel és az éves Idegenforgalmi Alap 5%-ával gazdálkodott.¹

Az Alapítványnál az alapító vagyon tényleges felmérése nem történt meg. 1990-ben az NGYIA értékmegjelölés nélkül 60 ingatlant tulajdonolt. 1992-ig számos ingatlan az időközben megalakított megyei gyermek és ifjúsági közalapítványok tulajdonába került, ezt követően az NGYIA 28 ingatlanra rendelkezett (ugyancsak értékmegjelölés nélkül).

Források és döntési kompetencia nélkül, a Kormány mellett működő tanácsadó testületként jött létre a *Gyermek és Ifjúsági Kodifikációs és Deregulációs Bizottság*. A bizottságban a pártok önkormányzati szakértői és felkért civil szakemberei működtek együtt, a gyermek- és ifjúsági munka megfelelő jogi környezetének megeremtése érdekében.

Az ifjúsági ügyek parlamenti szintű koordinációjáért a 2002. október 13-án megalapított *Oktatási, ifjúsági és sportbizottság* volt felelős.

1988 novemberében megalakult a *Magyar Ifjúsági Szervezetek Országos Tanácsa*. A Tanácsba tömörülő civil nonprofit ifjúsági szervezetek többször is kezdeményezték a három oldalú (kormány, korosztály és szakmai szervezetek) *Ifjúsági Érdekegyeztető Tanács* létrehozását. A szervezetek 1991 őszére civil tárgyalócsoportot állítottak fel az érdekegyeztető tanács létrehozására. A kezdeményezésre való válasz-

ként a kormányzat, illetve a Koordinációs Titkárság politikai államtitkára létrehozta az *Információs Fórumot*, ahol – érdemi vita és párbeszéd nélkül – egy-egy ifjúságot érintő problémáról adott tájékoztatást a Kormány.

A '80-as évek második felétől – európai minta alapján – a fővárosban kezdtek meg működésüket az első *ifjúsági információs és tanácsadó irodák*. 1988 és 1992 között, az *Európa Tanács No. R(90)7, az európai fiataloknak nyújtandó információs és tanácsadó szolgáltatásokról szóló ajánlása* alapján, az ÁISH, majd a Miniszterelnöki Hivatal nyilvános pályázattal segítette további – a kliensközpontú, perszonális tájékoztató, tanácsadó intézményként működő – ifjúsági irodák létrejöttét.

A rendkívül gyorsan szaporodó ifjúsági egyesületek mellett speciális gyermek és ifjúsági érdekképviseleti formaként jelentek meg a *települési gyermek és ifjúsági önkormányzatok*. A helyben lakó gyermekek és fiatalok teljes köréből, titkos módon választott testületek jellemzően kistélepüléseken kezdték meg működésüket. Megalakításuk célja az volt, hogy a település felnőtt képviselő-testületével szoros együttműködésben képviseljék választóik érdekeit és szervezzék a korosztályi és a korosztályok közötti kapcsolatokat.

1994–1998

A kormányváltást követően az ifjúsági ügyeket a *Művelődési és Közoktatási Minisztérium* vette át, melynek keretén belül megalakult az *Ifjúsági Főosztály*. A kormány megalakulása után alig fél évvel, a főosztálytól függetlenül, 1994 végén – „*annak érdekében, hogy a kormányzati tevékenység minden elemében érvényesüljenek a gyermek és ifjúsági korosztályok érdekei*” – létrejött a *Gyermek és Ifjúsági Koordinációs Tanács*. A Tanács elnöke a miniszterelnök, titkára az 1994 decemberében kinevezett címzetes államtitkár lett.

Az ifjúsági ügy felügyelete a Művelődési és Közoktatási Minisztérium és a Miniszterelnöki Hivatal között megoszlott. A minisztérium a Koordinációs Tanács megalakulását követően folyamatosan átadta a kompetenciát (kizárólag a *Zánkai Gyermeküdüdő Centrum* felügyelete és a diákjogok ügye maradt az MKM-nél), és szervezeti struktúrájában is változások mentek

végbe: az 1994-ben alakult Ifjúsági Főosztályból előbb *osztály*, majd *Diákügyi Iroda* lett.

Az 1995-ben a művelődési és közoktatási miniszter megalapította – az *Európai Unió „Fiatalok Európáért” Program* nemzeti irodájaként – a *Mobilitás Ifjúsági Szolgálatot*. Az ifjúsági szolgálat feladata az európai uniós program pályázatainak meghirdetése és kezelése, illetve az azokkal összefüggő képzési és fejlesztési programok szervezése és lebonyolítása volt. A szervezet mellett – öt kormányzati és négy civil taggal – *Tanácsadó Testület* működött, mely közreműködött a támogatások prioritásainak megfogalmazásában és a pályázatok nyerteseinek kiválasztásában.

A *Gyermek- és Ifjúsági Alapról, valamint a Nemzeti Gyermek- és Ifjúsági Közalapítványról szóló 1995. évi LXIV. törvénnyel* a Kormány megalapította a *Gyermek- és Ifjúsági Alapot (GYIA)*, mely átvette a Központi Ifjúsági Alap szerepét. A GYIA által kiírt pályázatokkal összefüggő döntéseket a nyolc kormányzati, két önkormányzati és hat civil képviselőből álló *Tanács* hozta meg.

A fent említett törvénnyel a Kormány módosította a Nemzeti Gyermek- és Ifjúsági Alapítvány alapító okiratát és létrehozta a *Nemzeti Gyermek- és Ifjúsági Közalapítványt*.

A Közalapítvány élére tizenegy tagú kuratóriumot nevezett ki, melynek öt tagját a Kormány, hat tagját civil szervezetek delegálták. A törvény elrendelte, hogy a Kormány „*intézkedjen annak érdekében, hogy elkészüljön a Nemzeti Gyermek- és Ifjúsági Alapítvány rendelkezésére bocsátott vagyonról szóló elszámolás, illetve az alapítvány vagyoni helyzetéről szóló jelentés*”. A felmért 26 ingatlan csaknem 2,5 milliárd Ft értéket képviselt. Az ingatlanok jelentős részét a kuratórium 1998-ban – jövedelemtermelés céljából – a *Talent Szervező Kft*-be apportálta. Az ingatlanok többsége 1998 és 1999 során – nagyarányú veszteség mellett – értékesítésre került.

A Kormány 1996-ban – a Zánkai Gyermeküdüdő Centrum jogutódjaként, „*gyermek- és ifjúsági oktatási, közművelődési, kulturális, sport közhasznú feladatok ellátására*” – létrehozta a *Zánkai Gyermek és Ifjúsági Centrum, Oktatási és Üdültetési Közhasznú Társaságot*. „*A közhasznú társaság működésével kapcsolatos egyes tulajdonosi jogok gyakorlásában, az e*

célra létrehozott tanácsadó testület útján” közreműködtek „*az országos gyermek-, diák- és ifjúsági szervezetek, valamint az e korosztályokat segítő országos szervezetek*” és „*a helyi önkormányzatok országos érdekképviselői szerveinek*” képviselői. A közhasznú társaság *Tanácsadó Testülete* hat civil és egy kormányzati taggal, a *Felügyelő Bizottság* három kormányzati és hat civil delegálttal működött.

A Művelődési és Közoktatási Minisztérium és az Európa Tanács által aláírt *Székhely Egyezmény* keretében 1995-ben megalakult a *Budapesti Európai Ifjúsági Központ*. Az intézmény az Európa Tanács közép- és kelet-európai ifjúsági bázisintézményeként működik. Alapvető feladata – együttműködve a strasbourg-i székhelyű társintézményével – hogy színteret biztosítson az európai ifjúsági civil, illetve kormányzati szervezetek és együttműködések képzéséhez, szakmai, szervezeti tanácskozásaikhoz.

1994 szeptemberében az ifjúsági civil nonprofit szervezetek újból kezdeményezték az érdekegyeztető tanács megalakítását és javaslatot tettek annak működési módjára. 1995. január 12-én a kezdeményezők és a Kormány között létrejött a megállapodás. Január 23-án a Kormány és számos korosztályi, illetve támogató (szakmai) szervezet megállapodott a *Gyermek- és Ifjúsági Érdekegyeztető Tanács* ügyrendjében.

A gyermek- és ifjúsági érdekegyeztetéssel kapcsolatos feladatokról szóló 2349/1995. (XI. 16.) Korm. határozat kimondta: „*A gyermek- és ifjúsági korosztályokat közvetlenül érintő jogszabály, illetve kormányhatározat előkészítésének megkezdéséről és ütemezéséről a Gyermek- és Ifjúsági Érdekegyeztető Tanács (a továbbiakban: GYIÉT) Titkárságát tájékoztatni kell. A jogszabálytervezetek előkészítése során az előkészítőnek a GYIÉT Titkárságával egyeztetve gondoskodnia kell arról, hogy a GYIÉT véleménye a döntéshozatalnál figyelembe vehető legyen. A kormány-előterjesztésekben tájékoztatást kell nyújtani a GYIÉT állásfoglalásáról. Amennyiben a GYIÉT nem-kormányzati résztvevői az előterjesztéstől érdemben eltérő álláspontot képviselnek, úgy az állásfoglalást annak indoklásával és az előterjesztő véleményével együtt ismertetni kell.*”

A Gyermek- és Ifjúsági Érdekegyeztető Tanács – a munka világában működő érdekegyez-

tető mechanizmushoz hasonlóan – háromoldalú rendszerben működött:

- *Kormányzati Tárgyalócsoporthoz*, amely a Gyermek és Ifjúsági Koordinációs Tanács, mint kormányzati intézmény véleményét volt hivatott tolmácsolni;
- *Korosztályi Tárgyalócsoporthoz*, amely az ifjúsági és gyermekszervezeteket képviselte;
- *Támogatói Tárgyalócsoporthoz*, amely a gyermek- és ifjúsági korosztályokért dolgozó támogató (szakmai) szervezetek véleményét csatornáztatta be a Tanács működésébe.

A GYIÉT létrehozásáról szóló megállapodás alapján a Miniszterelnöki Hivatal gondoskodott a működés feltételeiről. Mindhárom oldal saját titkársággal rendelkezett, az oldalak közti koordinációra a soros elnöki rendszer volt hivatott. Az ifjúsági intézményrendszer fentiekben említett elemeinek (Mobilitás TT, GYIA Tanács, Zánka TT, Zánka Felügyelő Bizottság, NGYIKA Kuratórium) kormányzati-civil testületeibe a GYIÉT – illetve annak egyes oldalai – delegálták a civil képviselőket.

Az *Országgyűlés* 1995-ben határozatot fogadott el, melyben kimondta: az „*Országgyűlés felkéri a Kormányt, hogy 1996. március 31-ig, majd azt követően minden év szeptember 15-ig terjesszen elő jelentést a gyermekek és az ifjúság helyzetéről, életkörülményeinek alakulásáról és az ezzel összefüggésben megtett kormányzati intézkedésekről*”. Ezt követően az ifjúsági ügyekért felelős kormányzati szerv minden évben elkészíti, majd az Országgyűlés elé terjeszti a *Jelentést*.

Az *önkormányzatok* ifjúsági munkáját nagymértékben segítette:

- a Gyermek és Ifjúsági Koordinációs Titkárság és a Belügyminisztérium közös pályázata, melyen az önkormányzatok *ifjúsági referens* foglalkoztatására kiegészítő támogatásban részesülhettek;
- a Nemzeti Gyermek és Ifjúsági Közalapítvány pályázati rendszere mely nagyszámú *gyermek és ifjúsági érdekegyeztető fórum* (a GYIÉT mintájára alakult települési, illetve megyei szervezetek), illetve gyermek- és ifjúsági önkormányzat létrehozását és működését támogatta.

A települési ifjúsági részvétel fejlődésére áttételesen nagy hatással volt a Művelődési

és Közoktatási Minisztérium által előterjesztett törvénymódosítás, mely megeremtetette az általános- és középiskolai diákönkormányzatok működésének jogszabályi kereteit. A megalakult, illetve megerősödött szervezetek közül számos – helyi szintű együttműködésük eredményeként – települési diákönkormányzatot alakított.

1998–2002

A választásokat követő kormányzati átalakítás következtében az ifjúsági ügyek felelőssége a Miniszterelnöki Hivatal politikai államtitkárának felelősségi körébe került. Az államtitkár feladata volt – többek között – az 1999 elején megalakult *Ifjúsági és Sportminisztérium* felállításának koordinálása is. A minisztérium létrehozásával az Orbán-kormány megeremtetette az ifjúsági ügyek intézményesülésének alapjait.

A minisztérium a *Gyermek és Ifjúsági Alapprogram és a Regionális Ifjúsági Irodák működéséről szóló 2/1999. (IX. 24.) ISM rendelettel* – a Gyermek- és Ifjúsági Alap jogutódjaként – létrehozta a *Gyermek- és Ifjúsági Alapprogramot (GYIA)*. A rendelet kimondja, hogy az „*Ifjúsági és Sportminisztérium szakmai-fejlesztési, szolgáltatási és támogatási rendszerét hoz létre, amely a Gyermek és Ifjúsági Alapprogram, a Regionális Ifjúsági Tanácsok, valamint a Mobilitás Ifjúsági Szolgálat és a Regionális Ifjúsági Irodák összehangolt működésén keresztül valósítja meg a Kormány ifjúságpolitikai célkitűzéseit*”. Az Alapprogram forrásfelhasználásának kereteit a *GYIA Tanács* határozza meg úgy, hogy az Alapprogram forrásainak legfeljebb 70%-át a regionális ifjúsági tanácsok kompetenciájába utalja (a regionális rendszerben elosztott források mértéke 1999-től kezdve folyamatosan növekedett). A *GYIA Tanács*ba hét tagot a kormányzat és hét tagot a civil szervezetek delegálnak, a regionális ifjúsági tanácsok tagságát a rendelet alábbiak szerint állapította meg:

- „a régió területén működő megyei közgyűlések képviseletében közösen jelölt egy személy;
- a régió területén működő megyei jogú városok önkormányzatainak képviseletében közösen jelölt egy személy;
- a Regionális Területfejlesztési Tanács képviseletében egy személy;

- a Magyar Gyermek és Ifjúsági Tanács, az Országos Gyermek és Ifjúsági Parlament, a Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája, a Nagycsaládosok Országos Egyesülete által jelölt, az adott régióban élő és/vagy tanuló, dolgozó egy-egy személy;
- a régióban székhellyel (telephellyel) rendelkező ifjúsági egyesületek képviseletében az első évben a miniszter által felkért egy személy;
- a történelmi egyházak képviseletében közösen jelölt két személy;
- a miniszter képviseletében egy személy.”

A „régiónban székhellyel (telephellyel) rendelkező ifjúsági egyesületek” képviseletét ellátó személy megválasztása rendjének megalkotását a rendelet a *GYIA Tanács* feladatának határozta meg. A minisztérium 2002-ben a történelmi egyházaknak felajánlotta, hogy az eljárás hiányában meg nem választható személy helyére képviselőt delegáljanak. Az egyházak nem kívántak élni a lehetőséggel.

A minisztérium létrejöttével a Mobilitás Ifjúsági Szolgálat felügyeleti joga az ifjúsági és sportminiszter hatáskörébe került. Az *ifjúsági és sportminiszter 6/2001. (I. 17.) számú határozatával*, módosította az intézmény Alapító Okiratát: nevét *Mobilitásra* változtatta és jelentősen kiszélesítette feladatait: a minisztérium ifjúsági, sport és kábítószerügyi koordinációs tevékenysége mentén kutatási, módszertani tevékenységet kezdett végezni, fejlesztési és szolgáltatási feladatokat kapott, illetve *Pályázati Igazgatósága* fokozatosan átvette a minisztérium forrásbővítő feladataihoz kötődő pályázatkezelői és a Gyermek és Ifjúsági Alapprogram működésével összefüggő titkársági feladatokat.

Az Európai Unió Fiatalok Európáért Programjának (2000-től: *Ifjúság 2000–2006 Program*) nemzeti irodája a *Nemzetközi Igazgatóság* keretében működött tovább; a pályázatok programozási és kiválasztási folyamatában résztvevő Tanácsadó Testület – *Nemzetközi Programok Tanácsa* néven – átalakult. A Tanács 2000-ben – saját ügyrendjének elfogadásával – két kormányzati és hét civil delegált részvételével kezdte meg működését.

A Budapesti Európai Ifjúsági Központon belül kezdte meg működését a *Mobilitás Információs Szolgálat (MISZ)*. Kiemelt feladata a minisztérium és háttérintézményeinek

tevékenységéről való információk gyűjtése és a célcsoportokkal való megismertetése. Működése során jelentős mértékben hozzájárul az európai ifjúsági központok szakmai, módszertani bázisként való működéséhez.

A Mobilitás a régiókban ellátandó fejlesztési és szolgáltatási feladatait az 1999 és 2001 között felállított *regionális ifjúsági szolgáltató irodák*on keresztül látja el. Az irodák létrehozatalával az ifjúsági ügyekben elsőként kezdődött meg a regionális alapokon álló intézményrendszer kialakítása, amelynek alapvető feladata azon szolgáltatások biztosítása, amelyek a térségi, a települési önkormányzatok és intézményeik, valamint a civil nonprofit szervezetek munkáját segítik; biztosítják számukra a szakmai fejlődéshez, fejlesztéshez szükséges információs és képzési szolgáltatásokat, a kapcsolatokat és az együttműködés feltételeit. Az irodák működésének, szakmai tevékenységének koordinálása és támogatása a *Mobilitás Hálózati Igazgatóságának* feladata. A regionális irodák a fejlesztési és szolgáltatási feladataik mellett a regionális ifjúsági tanácsok titkársági feladatait is ellájták.

A *Nemzeti Ifjúságkutató Intézet (NIKI) 1999-ben*, az akkori *Mobilitás Ifjúsági Szolgálat* keretein belül jött létre abból a célból, hogy tudományos alapot teremtsen a tárca ifjúsági területen ellátandó feladataihoz, kutatói tevékenysége révén segítse elő az ifjúsági intézményrendszer egészére vonatkozó stratégiai tervezést és fejlesztést, valamint a kormányzat és intézményeinek ifjúságpolitikai döntés-előkészítését. Kapcsolatot alakít ki a hazai kutatóműhelyekkel, felsőoktatási intézményekkel, minisztériumokkal, könyvtárakkal, piacutató cégekkel – hozzájárulva a tudományterületen folyó szakmai munka szervezéséhez; a jelentősebb magyarországi ifjúságkutatások szervezésének keretében a kutatóműhelyek szakmai együttműködésének elősegítéséhez – és kidolgozza a közös projektek koncepcióját. Az Intézet koordinálásában készült el – a sokéves hiányt pótló – nagymintás ifjúságkutatás (*Ifjúság 2000*) és a határon túli fiatalok körében elvégzett *Mozaik 2001* kutatási program.

A Nemzeti Gyermek és Ifjúsági Közalapítvány tevékenységében jelentős változás nem történt. A Kuratórium szerkezetét azonban a Kormány átalakította: a testület három tagját

az alapító kéri fel, négy tagját „*az országos gyermek-, diák-, valamint ifjúsági szervezetek képviselői*” jelölik. További változás volt, hogy a Kuratórium mellett *Tanácsadó Testület* kezdte meg működését. A *miniszterek feladat- és hatáskörének változásával, valamint az Ifjúsági és Sportminisztérium létrehozásával összefüggésben szükséges törvénymódosításokról szóló 1998. évi LXXXVI. törvény* kimondta: a Tanácsadó Testületnek „*véleményezési joga van a Közalapítvány éves munkatervével, költségvetésével összefüggő kérdésekben, valamint javaslattelevi joga van szakmai programok megvalósítására. A Tanácsadó Testület tagjait az országos ifjúsági szervezetek javaslata alapján az ifjúsági és sportminiszter kéri fel*”.

A Zánka Gyermek és Ifjúsági Centrum, Oktatási és Üdültetési Közhasznú Társaság felügyelete átkerült a minisztériumhoz. Az 1999 májusában lejárt tanácsadó testületi mandátumokat a minisztérium nem újította meg.

A Kormány a Gyermek- és Ifjúsági Érdekegyeztető Tanács munkájában 1998-tól nem vett részt. A minisztérium tizenhat ifjúsági (korosztályi és szakmai) szervezettel együttműködve alakította ki társadalmi párbeszédrendszerét. A tárca stratégiai partnere lett az *Országos Gyermek és Ifjúsági Parlament*, a *Magyar Gyermek és Ifjúsági Tanács* és a *Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája*. Kiemelt partnerként tekintett a minisztérium a *Nagycsaládosok Országos Egyesületére*, a *történelmi egyházak illetve a zsidó felekezet ifjúsági képviseletére*, a *Magyar Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetségére*, a *Mozgáskorlátozottak Egyesületeinek Országos Szövetségére*, a *Siketek és Nagyothallók Országos Szövetségére*, az *Értelmi Fogvatékosok és Segítőik Országos Érdekvédelmi Szövetségére*, a *Civil Műhely – Student Service Egyesületre*, az *Ifjú Vesebetegek, Transzplantáltak és Barátaik Egyesületére*, a *Magyarországi Kisebbségek Ifjúsági Fórumára* és a *Felsőoktatási Diákszervezetek Egyesületére*.

A felsorolt szervezetekkel 2000 és 2002 között a minisztérium évenként megújított együttműködési megállapodásokat kötött, melyek keretében egyrészt támogatásban részesítette a szervezeteket, másrészt – negyedéves periódusban – konzultációt folytatott velük. A stratégiai és kiemelt partnerek véleményez-

hették az ifjúságot érintő jogszabályok tervezetét és önálló javaslatokat nyújthattak be az ifjúsági kormányzatnak.

A Gyermek és Ifjúsági Alapprogram és a Regionális Ifjúsági Irodák működéséről szóló 2/1999. (IX. 24.) ISM rendelet értelmében a Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája, az Országos Gyermek és Ifjúsági Parlament, a Magyar Gyermek és Ifjúsági Tanács, a Nagycsaládosok Országos Egyesülete és a történelmi egyházak közösen gyakorolták a minisztérium forrásbővítő intézményrendszerének civil kontrollját. A GYIA Tanács és a regionális ifjúsági tanácsok mellett a Nemzetközi Programok Tanácsába is az említett szervezetek kaptak delegálási jogot.

Az Ifjúsági és Sportminisztérium, az Oktatási Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és a Határon Túli Magyarok Hivatala kezdeményezésére és támogatásával, tárcaközi együttműködés keretében létrejött az *Agora Kárpát-medencei Információs és Szolgáltató Irodahálózat*.

A hálózat alapvető célkitűzéseként az alapítók „*a határokon kívül élő magyar fiatalok Magyarországgal való kapcsolatainak minél szélesebb körű ápolását*” határozták meg. A program megvalósításával az alapítók a Márton Áron Szakkollégiumért Alapítványt bízták meg. Az alapítvány – az irodahálózatra vonatkozó – tevékenységének irányítását és felügyeletét a minisztériumok, a Határon Túli Magyarok Hivatala és az alapítvány képviselőiből álló *Programtanács* látta el.

Az irodahálózat munkáját a budapesti Márton Áron Szakkollégiumban működő *Központi Iroda* irányítja és koordinálja. 2002-ig nyolc határon túli iroda kezdte meg működését Pozsonyban, Révkomáromban, Beregszászon, Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Csíkszeredán, Szabadkán és Eszéken. Szakmai tevékenysége során az Agora Irodahálózat szoros együttműködést alakított ki a regionális ifjúsági szolgáltató irodákkal.

A *Magyar Ifjúsági Konferencia (MIK)* 1999. november 27-én tartotta alakuló ülését, amelynek összehívásában az Ifjúsági és Sportminisztérium kezdeményező szerepet vállalt.

A testület a magyarországi és határon túli ifjúsági szervezeteknek teremtett állandó, a párbeszédre alkalmas fórumot. Létrehozásának

célja az volt, hogy az ifjúsági, illetve a szektorközi együttműködés területén támogassa a lehető legszélesebb körű kapcsolatfelvételt és a hosszú távú együttműködés feltételeinek megteremtését.

A kilenc határon túli régióból (Felvidék, Erdély, Csángóföld, Kárpátalja, Vajdaság, Muravidék, Horvátország, Burgenland, Nyugati régió) ifjúsági-, cserkész-, egyházi-, diák-, és hallgatói szervezetek vesznek részt a MIK munkájában, ugyanakkor tevékenységét segítik azon magyar közigazgatási intézmények, amelyek kapcsolatban állnak a határon túli magyarsággal.

A MIK évente legalább két alkalommal, a gyermek-, ifjúsági és sportminiszter meghívására ül össze; a napirendeken általános politikai témák, valamint olyan konkrét felvetések szerepelnek, amelyek a határon túli magyar fiatalok problémáinak megoldásával kapcsolatosak. Az ülések között az operatív feladatokat az évente legalább négy alkalommal összeülő *MIK Állandó Bizottsága (ÁB)* látja el. A MIK ÁB szerepet kapott a minisztérium által, a határon túli ifjúsági szervezetek támogatására kiírt pályázatok megfogalmazásában és elbírálásában is.

A *Metszéspont Iroda* – a határon túli magyar ifjúsági szervezetek irodája – a romániai Magyar Ifjúsági Tanács kezdeményezésére, 1997-ben, a Márton Áron Szakkollégium épületében kezdte meg működését. Az Iroda feladata a határon túli magyarok lakta régiókban létrejött ifjúsági szervezetek és a térség magyar fiataljai közösségi életének szervezése és érdekképviselete, identitásmegőrző, művelődési- és szabadidős programok szervezése, továbbtanulási és szakmai programok, valamint ifjúsági csereprogramok megvalósítása. Az Iroda mindemellett ellátja a Magyar Ifjúsági Konferencia titkársági feladatit is.

Az *ifjúságsegítő szakképesítés szakmai és vizsgakövetelményeinek kiadásáról* szóló 7/2002. (V. 25.) ISM-OM együttes rendelet megjelenésével megkezdődhetett az ifjúságsegítő szakemberek felsőfokú szakképzését szolgáló programok kidolgozása.²

Az Országgyűlés 1998-ban létrehozta az *Ifjúsági és Sportbizottságot*, a parlament kezdeményező, javaslattevő, véleményező szerveként, amely ellátja – többek között – a gyermek és ifjúsági korosztályokkal kapcsolatos kormányzati munka ellenőrzését.

Az önkormányzatok gyermek és ifjúsági feladatainak kiegészítő támogatására szolgáló pályázati forrás szakmai felügyelete a Gyermek és Ifjúsági Koordinációs Titkárságtól az ISM-hez került. A forráselosztás átláthatóságának biztosítása érdekében létrejött az *ISM-BM-PZTárcaközi Bizottság*. A pályázati kiírások évente nyújtottak kiegészítő támogatást ifjúsági referensek foglalkoztatásához, illetve „*gyermek és/vagy ifjúsági önkormányzatok, helyi szintű korosztályi képviselői testületek*” működéséhez.

Nagyszabású társadalmi vita és kampány keretében a tárca 2000-ben megkezdte az „*ifjúsági törvény*” megalkotását. A törvénytervezet egyrészt keretbe foglalta a fent ismertetett állami és önkormányzati intézményrendszert, önállósítani kívánta a regionális ifjúsági struktúrát, szabályozni kívánta az egységes országos civil képviseletet, szolt az ifjúsági normatíva bevezetéséről, a játszótér-fejlesztési programról és egyes korosztályi kedvezményekről. A törvény tervezetét a Kormány elfogadta ugyan, de az végül nem került benyújtásra az Országgyűlés részére.

2002–2004

A kormányváltást követően a tárca *Gyermek-, Ifjúsági és Sportminisztérium* néven folytatta munkáját.

A Gyermek és Ifjúsági Alapprogram működésében nem történtek változások. Az *1/2003 (II. 4.) GYISM rendelet* módosította a regionális ifjúsági tanácsok tagjainak felsorolását: a történelmi egyházak számára biztosított három helyet kettőre csökkentette, a miniszter képviseletében részt vevő egy főt kettőre növelte.³

A Nemzetközi Programok Tanácsának működését átfogóan rendezte a *Mobilitás Nemzetközi Igazgatósága mellett működő Nemzetközi Programok Tanácsáról szóló 13/2002. (X. 11.) GYISM határozat*.⁴ A határozat keretében a tárca módosította a Tanács összetételét: a Nagycsaládosok Országos Egyesületének delegálási joga megszűnt, szerepét a Magyarországi Ifjúsági Információs és Tanácsadó Irodák Szövetsége vette át.

A Mobilitás Alapító Okiratának 2004. május 1-jei módosításával a *Nemzeti Ifjúságkutató Intézet megszűnt* és létrejött a *Mobilitás Képzé-*

si és Kutatási Igazgatósága. A Nemzeti Ifjúságkutató Intézet feladatait a *Képzési és Kutatási Igazgatóság Ifjúságkutatói Irodája* látja el. Az Iroda megkezdte az *Ifjúság 2004* nagymintás ifjúságkutatás előkészítésének munkálatait.

A Zánka Gyermek és Ifjúsági Centrum, Oktatási és Üdültetési Közhasznú Társaság felügyelete 2003. április 13-a óta megoszlik az Oktatási Minisztérium és a Gyermek-, Ifjúsági és Sportminisztérium között. A minisztériumok közötti megállapodás eredményeként az Alapító Okiratot *Társasági Szerződés* váltja fel, melynek értelmében az Oktatási Minisztérium 49%-kal, a Gyermek-, Ifjúsági és Sportminisztérium 51%-kal gyakorolja a tagi jogait. A *Társasági Szerződés* bírósági bejegyzése dolgozatunk megírásának időpontjában⁵ folyamatban van.

A minisztérium a 2003. évben nem újította meg a tizenhat ifjúsági (korosztályi és szakmai) szervezettel 2000–2002 között évenként megkötött együttműködési megállapodásait és támogatási szerződéseit. A tárca vezetői számos alkalommal kijelentették: a GYISM az ifjúsági szervezetek képviseletének megszervezését a civil társadalom belügyének tekinti, abban az esetben, ha a szervezetek létre tudják hozni az integrált ifjúsági képviseletet, azt a tárca a társadalmi egyeztetés partnerének fogja tekinteni: bevonja a jogszabály-előkészítés folyamatába, biztosítja számára az ifjúsági intézményrendszer civil kontrollját biztosító testületekbe való delegálás jogát és a működéséhez szükséges forrásokat. A tárca a 2003. év során pénzügyi támogatást és logisztikai segítséget nyújtott az integrált ifjúsági képviselet megszervezéséhez.

2003. december 6-án 278 ifjúsági szervezet – jogi személyiség nélküli együttműködési fórumként – megalakította a *Gyermek és Ifjúsági Konferenciát (GYIK)*. Tagjai közé a hajdani ISM stratégiái és kiemelt partnereinek többsége nem lépett be, köztük a Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája és a történelmi egyházak ifjúsági képviseleteinek többsége sem.

2004. március 23-án a minisztérium *együttműködési keret-megállapodást* írt alá a GYIK-vel mint a gyermek és ifjúsági korosztályok tagjait tömörítő korosztályi szervezetek és a felnövekvő generációk élethelyzetének javítása és lehetőségeik bővítése érdekében tevé-

kenykedő szakmai szervezetek legszélesebb országos szintű együttműködésével. A megállapodásban:

- a GYIK számára a GYISM biztosította a jogszabály előkészítésben való részvétel lehetőségét és vállalta, hogy a Gyermekek és Ifjúsági Alapprogram Tanácsa, a Nemzetközi Programok Tanácsa a regionális ifjúsági tanácsok, a Nemzeti Gyermekek és Ifjúsági Közalapítvány Kuratóriuma, felügyelő bizottsága, valamint a Zánka Gyermekek és Ifjúsági Centrum Kht. felügyelő bizottságának a korosztályi és szakmai civil szervezeteket képviselő tagjait a GYIK javaslatának figyelembe vételével bízza meg;
- a GYIK – többek között – vállalta, hogy a gyermek és ifjúsági korosztályt, illetve tagjait érintő koncepciók, döntések előkészítése, szakmai programok bonyolítása érdekében a minisztérium kérésére szakértőket biztosít, illetve a tárca működési körét érintő programjaiban a GYISM részére részvételi lehetőséget biztosít.

A felsőoktatásban tanuló hallgatók igényeinek közvetítése és a hallgatókat érintő döntések előkészítése során való javaslattevés, észrevételzés lehetőségének megteremtése érdekében a tárca 2004. március 24-én együttműködési keretmegállapodást írt alá a Hallgatói Önkormányzatok Országos Képviseletével. A megállapodás nagyrészt megegyezik a Gyermekek és Ifjúsági Konferenciával kötöttel, azzal a különbséggel, hogy a GYIK számára, az ifjúsági intézményrendszer civil kontrollját biztosító testületek civil tagjaira vonatkozó általános javaslattevési jogot egy-egy főben határozza meg.

A minisztérium 2003 decemberében a *Gyermekek és Ifjúsági Törvény Előkészítő Bizottság (GYITEB)* összehívásával kezdte meg az ifjúsági törvény előkészítésének munkálatait. A GYITEB tagjai közé a tárca a jogalkotás terén többéves tapasztalattal rendelkező jogászokat, a társágzatok és a civil társadalom elis-

mert szakembereit, szociológusokat és az ifjúságpolitika nemzetközi folyamataiban jártas szakértőket kért fel.

A GYITEB által lefektetett alapok mentén a tárca elkészítette a törvény koncepcióját.⁶

Jegyzetek

- 1 A játékautomaták adózott nyereségének 50%-át és az éves Idegenforgalmi Alap 5%-át 1992-től nem kapja az Alapítvány.
- 2 2004-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképzőképző Főiskolai Karán, a Kaposvári Egyetem Csokonai Vitéz Mihály Pedagógiai Főiskolai Karán, a Nyíregyházi Főiskola Bölcsészettudományi és Művészeti Főiskolai Karán és a Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Felntőtképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézetében hirdettek ifjúságsegítő felsőfokú szakképzési programot.
- 3 A Gyermekek és Ifjúsági Alapprogram és a Regionális Ifjúsági Irodák működéséről szóló 2/1999. (IX. 24.) ISM rendelet értelmében a regionális ifjúsági tanács tagjai – többek között – a „régiónban *székhellyel (telephellyel) rendelkező ifjúsági egyesületek*” képviseletét ellátó személy. Az egyesületeket képviselő személy megválasztása rendjének megalkotását a rendelet a GYIA Tanács feladataként határozta meg. A Tanács azonban ezen kötelezettségének nem tett eleget. A minisztérium 2002-ben a történelmi egyházaknak felajánlotta, hogy az eljárás hiányában meg nem választható személy helyére képviselőt delegáljanak. Az egyházak nem kívántak élni a lehetőséggel.
- 4 A határozat megjelenéséig a Tanács működésére vonatkozó rendelkezések a Mobilitás alapító okiratának részét képezték.
- 5 2004 júliusára.
- 6 A koncepció tartalmára dolgozatunkban nem térünk ki, hiszen annak teljes, a Kormány által elfogadott szövege az Új Ifjúsági Szemlében olvasható lesz.

Új intézmény a gyermeki jogok védelmében: a gyermeki jogok biztosa

I. Bevezetés

A gyermekeket – vagyis a 18 év alatti személyeket – az alkotmányos, emberi jogok éppen úgy megilletik, mint a társadalom felnőtt tagjait. A gyermekek azonban életkorukból adódóan a felnőtteknél kiszolgáltatottabb helyzetben vannak, kevésbé tudják jogaikat érvényesíteni, jogaik sérelme esetén felemelni szavukat. A gyermek ember, akit – mint mindenki mást – minden alkotmányos alapvető jog megillet, de ahhoz, hogy e jogok teljességével képes legyen élni, biztosítani kell számára az életkorának megfelelő minden feltételt. Éppen ezért a gyermekek a család, az állam és a társadalom részéről fokozott védelemre és gondoskodásra jogosultak. A gyermeki jogok az állam részéről fokozott védelmet igényelnek, e jogokat az államnak nem elegendő pusztán tiszteletben tartania, hanem aktívan kell cselekednie érvényesülésük érdekében. A Gyermek-, Ifjúsági és Sportminisztériumot jelentős feladat terheli a gyermeki jogok érvényesülésének elősegítésével kapcsolatban. A gyermek-, ifjúsági és sportminiszter a Kormány nevében ellátja a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről szóló 1991. évi LXIV. törvényben foglaltak végrehajtásának összehangolásával és ellenőrzésével kapcsolatos feladatokat. E feladat minél hatékonyabb teljesítése céljából 2004 júliusától a minisztérium saját jogvédelmi típusú funkciókkal rendelkező miniszteri biztosi tisztség létrehozását tervezi, a biztos a minisztert fogja segíteni az Egyezménnyel kapcsolatos tevékenységében.¹

A miniszteri biztosi intézmény feladatainak meghatározása során figyelemmel kell lenni egyrészt a külföldi példákra, vagyis arra, hogy más országokban milyen funkciókat

láttnak el a gyermekjogi biztosok, másrészt pedig a hazai gyermekjogvédelmi intézményrendszerre. Az alábbiakban ezeket mutatjuk be röviden.

II. Gyermekjogi ombudsman-intézmények Európában

A gyermeki jogok érvényesüléséért felelős ombudsman-intézmény felállítása, az ilyen intézmények által ellátott funkciók számos országban a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény (a továbbiakban: Egyezmény) végrehajtásának fontos részét jelentik. Európában ezeket a hivatalokat a Gyermekjogi Ombudsmanok Európai Hálózata (European Network of Ombudsmen for Children, ENOC) kapcsolja össze, amelynek magyar részről tagja az állampolgári jogok országgyűlési biztosa is. Az ENOC-ban résztvevő ombudsman-intézmények jogi szabályozásának, feladat- és hatáskörének, tevékenységének áttekintése alapján összegezhető, hogy melyek a gyermekjogi ombudsmanok jellemző funkciói, feladatai, illetve, hogy ezeket milyen konkrét eszközökkel látják el.²

II.1. A hagyományos ombudsmani feladat: egyedi jogalkalmazói aktusok ellenőrzése

Az ombudsman-intézmények klasszikus feladata egyrészt a tág értelemben vett közigazgatás ellenőrzése, az úgynevezett „jó közigazgatás” biztosítása, másrészt a polgárok számára jogvédelem biztosítása az állam, a közigazgatás túlhatalmával szemben. Az ombudsman az érintett panasza alapján vagy hivatalból vizsgálja a közigazgatási szervek egyedi jogalkalmazói aktusait, amennyiben azok a polgárok

jogainak sérelmét okozzák. Az intézmény jellemzője, hogy az ombudsmanok feladatuk ellátásához rendkívül erős vizsgálati jogosítványokkal bírnak, ám intézkedéseik, ajánlásaik nem kikényszeríthetőek, kötelező erővel nem rendelkeznek. A hagyományos jellegű gyermekjogi ombudsmani funkciót ennek megfelelően úgy írhatnánk le, hogy a gyermeki jogok érvényesüléséért felelős biztos kivizsgálja a gyermeki jogokat sértő egyedi hatósági eljárásokat, intézkedéseket, döntéseket és mulasztásokat, kifogásoló panaszokat, és kezdeményezi a jogsérelem orvoslását. Ez a hagyományos értelemben vett ombudsmani feladatkör azonban a gyermekjogi biztosok esetében nem játszik kizárólagos, illetve elsődleges szerepet. A gyermekjogi biztosok nem mindegyike rendelkezik hatáskörrel az egyedi jogalkalmazói aktusok vizsgálatára, illetve ennek a hatáskörnek a gyakorlása nem az elsődleges tevékenységüket jelenti.

Az ombudsman-intézmények szerepe a jogvédelmi rendszerben az egyedi jogalkalmazói eljárások, döntések ellenőrzésén túl kiegészülhet egyéb funkciókkal. Ezek között említhetjük, hogy a biztosok eljárásaikat nemcsak panasz alapján, hanem saját kezdeményezésükre, hivatalból is megindíthatják, továbbá, hogy vizsgálataik nemcsak egyedi ügyekre terjedhetnek ki, hanem általános, átfogó jellegűek is lehetnek. Kezdeményezéseik, ajánlásaik nem pusztán a jogalkalmazás által előidézett egyedi jogsérelem orvoslására irányulhatnak, hanem amennyiben a jogsérelem a jogalkotás hibájára vezethető vissza, javasolhatják a jogszabályok módosítását is. Az ombudsmanok ezen túl a nyilvánosság erejét felhasználhatják az általuk védett jogok szószólóként való képviselésére, megismertetésére, a jogok iránti tisztelet és társadalmi érzékenység erősítésére is. A gyermeki jogok érvényesüléséért felelős ombudsman-intézmények esetében megfigyelhető, hogy ez utóbbi, az egyedi panaszügyek vizsgálatát kiegészítő funkciók előtérbe kerülnek.

II.2. Felvilágosítás és tanácsadás egyedi ügyekben

Az ombudsmani eljárás mindig ügyfélbarát, ezzel összhangban az egyedi panaszügyek

vizsgálatára hatáskörrel rendelkező ombudsmanok abban az esetben is tájékoztatják a hozzájuk fordulókat jogaikról, ha a konkrét ügyben valamilyen eljárási akadály folytán nincs lehetőségük eljárást indítani. Azokban az országokban, ahol az egyedi ügyek ombudsmani jellegű vizsgálata nem szerepel a gyermekjogi biztos által ellátandó feladatok között, ott is biztosít az ombudsman lehetőséget arra, hogy konkrét ügyekben felvilágosítást, illetve tanácsot adjon az érintetteknek (gyermekeknek, szüleiknek, a gyermekek nevében fellépő más felnőtteknek) jogaikról, jogérvényesítési lehetőségeikről. Ennek során a biztosok az érdeklődőket a hatáskörrel rendelkező hatósághoz vagy megfelelő segítséget nyújtó szervezethez irányítják. Ebből a célból számos ombudsman működtet például forródrót jellegű szolgáltatást telefonos és internetes formában is. Amint az egyedi ügyek ombudsmani jellegű vizsgálata, úgy a konkrét ügyekben való felvilágosítás és tanácsadás is egyúttal fontos információforrást jelent a biztosok számára, megalapozhatja az ombudsmanok által megfogalmazott általános javaslatokat.

II.3. Gyermekről való adatgyűjtés, a jogalkalmazás és a jogalkotás általános ellenőrzése

Az ombudsmani feladatok között kiemelkedik a gyermeki jogok érvényesülésének általános jellegű ellenőrzése, monitorizálása. A biztosok adatok gyűjtenek a gyermekekről, a gyermekek társadalmi helyzetéről, jogaik érvényesüléséről. Az ombudsmanok számára hasznosítható információknak számos forrása lehet: egyedi panaszügyek vizsgálata, felvilágosítás és tanács kérése egyedi ügyekben, gyermekek részvételének biztosítása különböző technikákkal, együttműködés állami és civil szervezetekkel, közviták és média, kutatások, felmérések. Az ombudsmanok tehát részben felhasználják az egyéb feladataik ellátása során tudomásukra jutott információkat, másrészt ők maguk is kezdeményeznek olyan tevékenységeket, amelyek kifejezetten az adatgyűjtésre, a gyermeki jogok érvényesülésének ellenőrzésére irányulnak. Ez utóbbi körbe tartoznak azok a technikák, amelyek a gyermekek véleményének megismerésére, il-

letve az állami és civil szervezetektől való információgyűjtésre irányulnak, valamint kiemelendő, hogy a biztosok kutatásokat, felméréseket is végeznek, illetve ezek elvégzését kezdeményezik.

Az így összegyűjtött információk alapján a biztosok figyelemmel kísérik a gyermeki jogokkal kapcsolatos jogszabályok, az Egyezmény érvényesülését. Tevékenységük kiterjed mind a jogalkalmazás, mind pedig a jogalkotás ellenőrzésére, monitorizálására. Az információkat a biztosok összegyűjtik, majd elemzik, értékelik és nyilvánosságra hozzák. Ezek az információk fontos megalapozását jelentik a jogalkalmazás és a jogalkotás javítására irányuló, nem egyedi ügyekhez kapcsolódó, hanem általános jellegű javaslataiknak.

II.4. Jogtudatosító és közvélemény-formáló tevékenység

Az ombudsmanok fontos feladata a gyermeki jogok megismertetése, a figyelem felhívása a gyermeki jogokra, illetve az e jogokkal kapcsolatos problémákra, valamint a közvélemény alakítása, annak tudatosítása, hogy a gyermekeket egyrészt a felnőttekhez hasonlóan megilletik az emberi jogok, másrészt jogaik fokozott védelmet igényelnek. Ezen ombudsmani tevékenységnek több célcsoportja is van. Az érintettek, vagyis a gyermekek mellett a biztosok megszólítják a szülőket, a családokat, a gyermekek ügyeivel foglalkozó szakembereket, hatóságokat is. Az ombudsmanok e munkájuk során számos eszközzel élnek: például információs anyagokat adnak ki, képzéseket és konferenciákat szerveznek, felhasználják az internet adta lehetőségeket, közzéteszik beszámolóikat, és hangsúlyt fektetnek a médiával való kapcsolattartásra is.

II.5. A gyermekekkel való közvetlen kapcsolattartás, a gyermekek részvételének biztosítása

Az előzőekben ismertetett valamennyi ombudsmani funkció gyakorlását átható, annak során megvalósuló követelmény, hogy az ombudsman munkája során közvetlen kapcsolatot tartson a gyermekekkel, bevonja őket a munkájába. A gyermekekkel való kapcsolat-

tartás kétirányú információáramlásra biztosít lehetőséget: az ombudsman egyrészt egyedi leg és általános is felvilágosítást ad a gyermekeknek a gyermeki jogokkal kapcsolatban, másrészt a gyermekek jelzései információforrást is jelentenek az ombudsman számára. A közvetlen kapcsolattartás számos formájával találkozhatunk. Az ombudsmani hivatalokat a gyermekek személyesen, telefonon, levélben, e-mailben, illetve a biztosok honlapján keresztül is megkereshetik panaszokkal, kérdésekkel és javaslatokkal. Az ombudsmanok e célból például forródrótot üzemeltetnek telefonos és internetes formában is. A gyermekek nemcsak a hivatallal, hanem egymással, illetve fiatal segítőkkel is kommunikálhatnak. Az ombudsmanok látogatásokat tesznek például iskolákban, fórumokat szerveznek a gyermekek számára. A biztosok továbbá speciális technikákat is alkalmaznak, például fiatalokból álló tanácsadó testületet, illetve gyermekparlament hoznak létre.

II.6. Együttműködés állami és civil szervezetekkel

Az ombudsmanok általában nagy hangsúlyt fektetnek mind a gyermekek ügyeivel foglalkozó állami szervezetek, mind pedig az ilyen feladatot vállaló civil szervezetekkel való kapcsolattartásra és együttműködésre. Az együttműködés – a gyermekekkel való kapcsolattartáshoz hasonlóan – kétirányú. Egyrészt a szervek a biztosok munkáját fontos információkkal segítik, másrészt az ombudsmanok is adnak információkat ezen szervek és szervezetek számára: igyekeznek hatást gyakorolni az állami szervek tevékenységére, információkkal ellátni a civil szervezeteket, továbbá partnerként bevonni őket egyes tevékenységeikbe. Az ombudsmanok ennek érdekében például képzéseket, konferenciákat szerveznek a szakemberek számára, kifejezetten nekik szóló információs anyagokat adnak ki, körükből tanácsadó testületet hoznak létre.

II.7. Összegzés

A gyermekjogi ombudsmanok funkciói között nem vagy nem kizárólag az egyedi, gyermeki jogok sérelmét okozó hatásági aktusok vizsgál-

lata kerül az előtérbe. A gyermekjogi biztosoknak a jogvédelmi rendszerben betöltött szerepe túlmutat a hagyományos ombudsmani feladaton. Egyrészt nemcsak egyedi esetek vizsgálatával foglalkoznak, hanem általános jellegű ellenőrző szerepet látnak el. Ennek során a hozzájuk érkező egyedi panaszokra és széleskörű információgyűjtésre is támaszkodva, általános jelleggel ellenőrzik a gyermeki jogok érvényesülését, mind a jogalkalmazást (az Egyezmény és a gyermeki jogokkal kapcsolatos jogszabályok megtartását), mind pedig a jogalkotást (a jogszabályok összhangját a gyermeki jogokat biztosító magasabb szintű jogszabályokkal, köztük az Egyezménnyel).

Ennek nyomán fogalmazzák meg nem vagy nemcsak egyedi, hanem általános természetű javaslataikat a jogalkalmazás és a jogalkotás javítására. Másrészt – az általános jellegű ellenőrző funkció mellett – a gyermekjogi ombudsmanok szerepvállalása a gyermeki jogok védelme területén mindig aktív. Nem elégednek meg az ügykövető eljárási móddal, a panaszokból tudomásukra jutott ügyek vizsgálatával, hanem elébe mennek a problémáknak.

Maguk az ombudsmanok kezdeményezik az információgyűjtést, jelölik ki tapasztalataik alapján az ellenőrizendő területeket, majd fogalmazzák meg az ellenőrzések eredményeként, sok esetben a gyermekek szószólóiként a gyermeki jogok érvényesülését előmozdító javaslatokat. Az aktív jogvédelem fontos részét képezik továbbá a gyermeki jogok megismertetése, tiszteletének erősítése érdekében végzett tevékenységek. Az ombudsmanok munkájának mindig fontos jellemzője, hogy tevékenységükbe magukat a gyermekeket is bevonják, illetve együttműködnek a gyermekek ügyeivel foglalkozó állami és civil szervezetekkel.

III. A gyermeki jogok védelmének hazai rendszere

A gyermeki jogok miniszteri biztos intézményének kialakítása során természetesen figyelemmel kell lenni arra, hogy Magyarországon jelenleg hogyan épül fel a gyermeki jogok védelmének rendszere. Ebben a rendszerben kell ugyanis elhelyezni az új intézményt: mind a miniszteri biztos által ellátott felada-

toknak, mind pedig a biztos intézmény szervezetének illeszkednie kell a fennálló struktúrához.

III.1. A gyermekek jogai és a gyermeki jogok védelme

A gyermeki jogok fogalmának meghatározásakor elsőként azt kell definiálni, hogy ki tekintendő gyermeknek. Az Egyezmény – ahogyan általában a nemzetközi dokumentumok – szerint a gyermek fogalmának felső életkori határa a tizennyolcadik életév betöltése. Az Egyezmény 1. cikke értelmében az Egyezmény vonatkozásában gyermek az a személy, aki tizennyolcadik életévét nem töltötte be, kivéve ha a reá alkalmazandó jogszabályok értelmében nagykorúságát már korábban eléri. A gyermekeket megillető jogok alapvetően három csoportba sorolhatók. Az Alkotmány 56. §-a szerint a Magyar Köztársaságban minden ember jogképes, ennek megfelelően tehát a gyermekek is jogképesek, az embereket megillető jogoknak éppen úgy alanyai, mint a társadalom felnőtt tagjai. Emellett bizonyos jogok a gyermekeket – életkorukra és ebből adódó kiszolgáltatott helyzetükre való tekintettel – speciális formában illetnek meg, továbbá a jogrendszerben találkozzhatunk kizárólag a gyermekeket megillető jogokkal is.

Az államnak alapjogvédelmi kötelezettségéből adódóan a gyermeki jogokat tiszteletben kell tartania, és védelemben kell részesítenie, megfelelő jogszabályi környezetet és intézményrendszert kell kialakítani a gyermekek jogainak érvényesülése érdekében. Az intézmények ennek megfelelő, jogszerű működését pedig ellenőriznie kell. Mindez két irányú ellenőrzést jelent: egyrészt a jogalkalmazás, másrészt a jogalkotás ellenőrzését. A megfelelő ellenőrző mechanizmusok kialakítása az alkotmányos, emberi jogok, közöttük a gyermeki jogok érvényesülésének fontos garanciáját jelentik. A jogvédelmi kötelezettség a gyermeki jogok védelme esetében fokozottan terheli az államot, hiszen a gyermekek kiszolgáltatott helyzetben vannak, életkorukból adódóan általában nem képesek jogaik védelmében fellépni. Ezért nem elegendő a gyermeki jogokat passzív módon tiszteletben tartani, hanem érvényesülésük elősegítésében

az államnak aktívan is részt kell vennie. Ezt támasztja alá az Alkotmány 67. §-a, valamint az Egyezmény 3-4. cikke.

III.2. A gyermeki jogok védelmére hivatott intézmények

A hatályos jogrendszer több olyan speciális jogvédelmi funkciót, illetve jogvédő intézményt hozott létre, amelynek kifejezett célja a gyermekek jogainak védelme. A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (a továbbiakban: Gyvt.) 11. § (2) bekezdése értelmében a gyermek alkotmányos jogainak védelmét az állampolgári jogok országgyűlési biztosa a maga sajátos eszközeivel segíti, és ennek során a biztos feladata, hogy a gyermek alkotmányos jogait érintő – tudomására jutott – visszaéléseket vizsgálja, és orvoslásuk érdekében általános vagy egyedi intézkedéseket kezdeményezzen. A biztos ezen intézkedéseiről évente beszámol az Országgyűlésnek. Az idézett törvény tehát az általános hatáskörű ombudsman (és helyettese) kifejezett feladatává teszi a gyermeki jogok védelmét.

Ezt a feladatot az országgyűlési biztos és általános helyettese az Alkotmány és az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról szóló 1993. évi LIX. törvény (a továbbiakban: Obtv.) rendelkezései alapján látja el. Az Alkotmány és az Obtv. alapján az országgyűlési biztos független jogállású alkotmányos intézmény. A biztost az Országgyűlés választja hat éves időtartamra, az ombudsman csak alkalmatlanság és méltatlanság esetén mozdítható el. Független jogállásának további garanciáit jelenti mentelmi joga, az összeférhetetlenségi szabályok, valamint vagyonnyilatkozat-tételi kötelezettsége. Az országgyűlési biztos alkotmányos feladata, hogy az alkotmányos jogokkal kapcsolatban tudomására jutott visszaállásokat vizsgálja vagy kivizsgálta, és orvoslásuk érdekében általános vagy egyedi intézkedéseket kezdeményezzen.

Az ombudsman kérelem alapján vagy hivatalból indíthat vizsgálatot. Az országgyűlési biztoshoz bárki fordulhat, ha megítélése szerint valamely hatóság, illetve közszolgáltatást végző szerv eljárása, határozata, intézkedése vagy mulasztása következtében alkotmányos

jogaival összefüggésben sérelem érte, vagy ennek közvetlen veszélye áll fenn, feltéve, hogy a rendelkezésére álló közigazgatási jogorvoslati lehetőségeket kimerítette. Az ombudsmant rendkívül erős vizsgálati jogosítványok illetik meg, amelyek gyakorlásában az állam-, illetve a szolgálati titok sem akadályozza. Legfőbb intézkedési eszköze a kezdeményezés, illetve az ajánlás, amellyel az azt előidéző szervet vagy felügyeleti szervét felhívja a visszasság orvoslására. Amint az az ombudsman-intézményekre általában jellemző, ezeknek az intézkedési lehetőségeknek nincs kötelező ereje. A megszólított szervet azonban érdemi válaszadási kötelezettség terheli. Ezen kívül az ombudsman javaslatot tehet jogszabály (állami irányítás egyéb jogi eszköze) módosítására, hatályon kívül helyezésére, illetve kiadására, ha álláspontja szerint az alkotmányos jogokkal kapcsolatos visszasság a jogi szabályozás hiányára, hiányosságára vezethető vissza. Az ombudsmant továbbá eljárás-kezdeményezési jogosultságok illetik meg: az Alkotmánybírósághoz fordulhat, ügyészi óvás benyújtását kezdeményezheti, valamint szabálysértési, fegyelmi és büntetőeljárást kezdeményezhet. Az ombudsman tevékenységének tapasztalatairól évente beszámol az Országgyűlésnek.

Az egyes ágazatokban, amelyek kifejezetten a gyermekekkel összefüggő feladatokkal rendelkeznek, szintén léteznek a gyermeki jogok érvényesülését segítő intézmények. Ilyen a gyermekjogi képviselő, illetve az oktatási jogok biztosa intézménye. A gyermekjogi képviselő a Gyvt. 11/A. §-a alapján ellátja a gyermekvédelmi gondoskodásban részesülő gyermek jogainak védelmét, és segíti az ilyen gyermeket jogai megismerésében és érvényesítésében. Az oktatási jogok biztosa a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény és az Oktatási Jogok Miniszteri Biztosa Hivatalának feladatairól és működésének szabályairól szóló 40/1999. (X. 8.) OM rendelet alapján látja el feladatait. Az Oktatási Jogok Miniszteri Biztosának Hivatala az Oktatási Minisztérium önálló, belső szervezeti egysége, amelyet az oktatási jogok biztosa vezet. Az oktatási jogok biztosát az Országos Köznevelési Tanács javaslatára az oktatási miniszter nevezi ki és menti fel. Az oktatási jogok biztosa működése során a mi-

nisztérium szervezetében kizárólag a miniszternek tartozik felelősséggel, tevékenységéről évente beszámol a miniszternek. A biztos az oktatási szereplőket (köztük a gyermekeknek minősülő óvodás gyermekeket, illetve tanulókat) megillető oktatási jogok érvényesülésének elősegítésében működik közre. Az oktatási biztoshoz az oktatási szereplők – így gyermekek, tanulók, szülők – fordulhatnak, amennyiben megítélésük szerint oktatási jogaikat sérelem érte vagy a sérelem közvetlen veszélye áll fenn. A biztos hivatalból is indíthat vizsgálatot. Az oktatási jogok biztosja egyeztetési eljárást folytat le, amelynek során a beadványban foglaltakat ismerteti a másik féllel, és nyilatkozatot kér tőle az ügyben kialakított álláspontjáról. A biztos a felek nyilatkozatai, a rendelkezésére bocsátott dokumentumok, valamint az ügyre vonatkozó jogszabályok összevetése alapján alakítja ki álláspontját. Amennyiben azt állapítja meg, hogy az általa védett jogok sérelmet szenvedtek, kezdeményezést, illetve ajánlást fogalmaz meg a jogsérelem megszüntetése érdekében. A biztos intézkedéseihez kötelező erő nem fűződik, de a megszólított szervet válaszadási kötelezettség terheli. Az oktatási jogok biztosja emellett jogalkotási javaslatot is megfogalmazhat, továbbá bejelentést és feljelentést is tehet.

III.3. A gyermek-, ifjúsági és sportminiszter feladatai a gyermeki jogok védelme területén

A jogszabályok a gyermeki jogok védelmével, az Egyezményvel kapcsolatban az alábbi feladatokat határozzák meg a gyermek-, ifjúsági és sportminiszter számára. A Gyermek és Ifjúsági Alapról, a Nemzeti Gyermek és Ifjúsági Közalapítványról, valamint az ifjúsággal összefüggő egyes állami feladatok ellátásának szervezeti rendjéről szóló 1995. évi LXIV. törvény 7/A. § f) pontja szerint a miniszter a Kormány nevében ellátja a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről szóló 1991. évi LXIV. törvényben foglaltak végrehajtásának összehangolásával és ellenőrzésével kapcsolatos feladatokat. A gyermek-, ifjúsági és sportminiszter feladat- és hatásköréről szóló 157/2002. (VII. 11.) Korm. rendelet 2. § f) pontja pedig úgy rendelkezik, hogy a minisz-

ter a gyermek- és ifjúsági feladatok tekintetében koordinálja és elkészíti – ágazata területén – a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről szóló 1991. évi LXIV. törvény végrehajtásával kapcsolatos feladatokat, az Egyezmény végrehajtásának ellenőrzését, illetve az Egyezményben foglaltak érvényesüléséről szóló hazai és nemzetközi jelentéseket.

A két idézett jogszabályhely tehát a miniszter számára azt a feladatot írja elő, hogy – mivel a gyermeki jogok érvényesülésének ügye az egyes minisztériumok ágazati feladatain átívelő feladat – a Kormány nevében egyrészt összehangolja az Egyezmény végrehajtásával kapcsolatos feladatokat, másrészt ellenőrizze az Egyezmény végrehajtását.

III.4. Összegzés

A gyermeki jogok miniszteri biztosja a gyermek-, ifjúsági és sportminiszter hatáskörében láthatja el feladatát, vagyis a minisztert segítheti az Egyezmény végrehajtásának összehangolásával, illetve ellenőrzésével kapcsolatos feladatai ellátásában. Mindezt sajátos funkciók gyakorlásával valósíthatja meg, amely funkcióknak egyrészt tehát igazodniuk kell a miniszteri biztos szervezeti elhelyezkedéséhez, vagyis nem terjeszkedhetnek túl a miniszter feladat- és hatáskörén, másrészt pedig illeszkedniük kell a jelenleg fennálló jogvédelmi rendszer által ellátott funkciók körébe, azokat nem megkettőzniük, hanem kiegészíteniük kell.

IV. A gyermeki jogok miniszteri biztosja

A gyermeki jogok védelmével kapcsolatos nemzetközi kitekintés, illetve a hazai jogvédelmi rendszer bemutatása alapján a gyermeki jogok miniszteri biztosja létrehozásának az alábbi kiindulópontjai jelölhetők meg.

A gyermek-, ifjúsági és sportminiszter a rá vonatkozó jogszabályok értelmében a Kormány nevében ellátja az Egyezményben foglaltak végrehajtásának összehangolásával és ellenőrzésével kapcsolatos feladatokat. E miniszteri feladat speciális formában való ellátására, illetve segítésére jön létre a gyermeki jogok miniszteri biztosának intézménye a Gyermek-, Ifjúsági és Sportminisztérium szerveze-

tén belül. A miniszteri biztos ennek megfelelően feladatait a miniszter fent ismertetett hatáskörének keretein belül látja el.

A hazai jogvédelmi intézményrendszer biztosítja a gyermekek jogainak általános, illetve ombudsmani típusú védelmét, továbbá egyéb szervek is ellátnak a gyermeki jogok védelmére (is) irányuló ellenőrző, a gyermekeket jogaik érvényesítésében segítő feladatokat. A gyermeki jogok védelmére irányuló, jelenleg is létező funkciók további jogvédelmi funkciókkal egészülhetnek ki.

A nemzetközi kitekintés alapján látható volt, hogy a gyermeki jogoknak, illetve e jogok védelmének jellemzői sajátos jogvédelmi funkciókat hívnak életre. A gyermeki jogok sajátos módon jelentenek önálló jogcsoportot: a gyermeki jogok nem a jogok, hanem a jogalanyok, vagyis a gyermekek tulajdonságai alapján igényelnek különleges védelmet. A gyermekek életkorukból adódóan a felnőtteknél kiszolgáltatottabb helyzetben vannak, ebből következően jogaik – amelyek egyébként általában megegyeznek a felnőttek jogaival – sérülékenyebbek. A gyermekek jogaik sérelme esetén nem képesek a felnőttekhez hasonló erővel felemelni hangjukat, élni jogérvényesítési lehetőségeikkel.

Ezért az államnak, a jogvédelem intézményeinek aktívan kell fellépniük a gyermeki jogok védelme érdekében, nem elegendő az érintettek egyedi ügyeiben tett panaszaira reagálva eleget tenniük jogvédelmi kötelezettségüknek. Ezen túlmutatva szükség van arra, hogy a jogvédő szervek saját kezdeményezésük alapján folytassanak a gyermeki jogok érvényesülésének ellenőrzésére irányuló, általános jellegű vizsgálatokat, azok alapján pedig – a gyermeki jogok szószólójaként – javaslatokat fogalmazzanak meg nemcsak a jogalkalmazás, hanem a jogalkotás javítására is. Szintén az aktív jogvédelem egyik elemét jelentik a jogtudatosító, a gyermeki jogok megismertetésére, a jogok tiszteletének erősítésére irányuló tevékenységek. A gyermekek sajátos helyzetéből következően cselekvően kell fellépni annak érdekében is, hogy a gyermekek véleménye megjeleníthetődjék, a gyermekek részvételi joga biztosított legyen.

A gyermeki jogok miniszteri biztosának intézménye összegezve tehát arra a célra jön

létre, hogy segítse a gyermek-, ifjúsági és sportminisztert az Egyezmény végrehatásának összehangolásával és a végrehajtás ellenőrzésével kapcsolatos feladatainak az ellátásában, méghozzá olyan funkciók gyakorlásával, amelyek hasznosan bővítik, illetve egészítik ki a gyermeki jogok védelmének jelenlegi rendszerét.

IV.1. A miniszteri biztos szervezeti elhelyezkedése

A miniszteri biztos egy sajátos munkakört ellátó köztisztviselő, aki tehát nem tekinthető független jogállású intézménynek. Az önállóság biztosítása érdekében a miniszteri biztost indokolt közvetlenül a miniszternek alárendelni. Ennek megfelelően a miniszteri biztost közvetlenül a miniszter irányítja, a miniszteri biztos a minisztérium szervezetében kizárólag a miniszternek felelős. A miniszteri biztost munkájában hivatala segíti, amelyet a miniszteri biztos irányít. A hivatalban alkalmazott munkatársaknak a gyermekekkel kapcsolatos ügyek összetett jellegére tekintettel különböző szaktudást kell képviselniük. Jogi végzettségű munkatársak mellett például szociológus, szociális munkás, pszichológus, informatikus, kommunikációs szakember alkalmazása merülhet még fel.

IV.2. A miniszteri biztos feladatai

IV.2.1. Információgyűjtés a gyermeki jogok érvényesüléséről, a gyermeki jogok érvényesülésének általános jellegű ellenőrzése

Amint az a nemzetközi kitekintés alapján látható volt, a gyermeki jogok érvényesüléséért felelős biztosok (ombudsmanok) rendkívül fontos feladatuknak tekintik a gyermekekről, illetve a jogaik érvényesüléséről való információgyűjtést. Az így összegyűjtött adatok, információk alapozhatják meg a miniszteri biztos esetében is az Egyezmény végrehajtásának ellenőrzésével összefüggő feladatainak ellátását. Az ellenőrzés eredményeképpen a miniszteri biztos a gyermek-, ifjúsági és sportminiszter számára fogalmazhat meg javaslatokat egyrészt a jogalkalmazás, másrészt a jogalkotás javítására.

A gyermeki jogok miniszteri biztosja esetében az alábbi információforrások jöhetnek szóba:

- a gyermeki jogokra vonatkozó statisztikák, jelentések, kutatási eredmények, amelyeket a miniszteri biztos folyamatosan figyelemmel kísér;
- az állami és önkormányzati szervek, civil szervezetek, valamint a gyermekek és a gyermekek nevében fellépő más személyek jelzéseiből a miniszteri biztos tudomására jutó információk;
- felmérések és kutatások, amelyeket maga a miniszteri biztos végez, illetve kezdeményez.

Ezen információforrások biztosítása érdekében a miniszteri biztosnak fel kell vennie a kapcsolatot, majd folyamatos együttműködést kell kialakítania a gyermekek ügyeivel foglalkozó állami és önkormányzati szervekkel és civil szervezetekkel, továbbá közvetlen kapcsolatot kell tartania a gyermekekkel is.

Az információk összegyűjtésére és értékelésére a miniszteri biztosnak továbbá ki kell építenie, és működtetnie kell egy megfigyelő, értékelő és jelzőrendszert. E rendszer a gyermeki jogok érvényesülését figyeli és értékeli a miniszteri biztos által kijelölt szempontok szerint. A miniszteri biztosnak arra kell törekednie, hogy a rendszerbe bekapcsolja mindazokat az állami és önkormányzati szerveket, állami és önkormányzati feladatot ellátó szerveket, társadalmi szervezeteket, egyházakat, alapítványokat és egyéb szervezeteket, amelyek a gyermekek ügyeivel foglalkoznak, továbbá magukat az érintetteket, vagyis a gyermekeket is. Természetesen a rendszer olyan szereplőkkel működtethető hatékonyan, amelyek maguk is igénylik a megfigyelő, értékelő jelzőrendszer működtetését, annak eredményeit hasznosítani tudják.

IV.2.2. Felvilágosítás- és tanácsadás

Az állampolgári megkeresésekre való felvilágosítás- és tanácsadás kettős funkcióval rendelkezik. Egyrészt ennek során a miniszteri biztos egyedi ügyekben tesz eleget a gyermeki jogok megismertetésével kapcsolatos követel-

ménynek, hiszen tájékoztatja a hozzá fordulókat a gyermeki jogokkal kapcsolatos jogszabályi rendelkezésekről, másrészt egyúttal közvetlen forrásból tehet szert információkra a gyermeki jogok érvényesülésével kapcsolatban, szerezhethet tudomást az érintettek véleményéről, problémáiról. Erre tekintettel a külföldi gyermeki jogi biztosok is kivétel nélkül adnak lehetőséget arra, hogy gyermekek és nevükben fellépő felnőttek közvetlenül megkereshessék a hivatalaikat, és ott felvilágosítást adnak számukra.

A gyermeki jogok miniszteri biztosja a hozzá fordulókat panaszait nem vizsgálhatja ki saját hatáskörében. Feladatkörébe utalható azonban, hogy tájékoztassa az érintetteket a jogaikról, arról, hogy melyik állami vagy önkormányzati szervhez fordulhatnak problémájukkal, továbbá az együttműködésbe bevont civil szervezetektől való segítségkérés lehetőségéről.

IV.2.3. A gyermeki jogok megismertetése és népszerűsítése

Az Egyezmény végrehajtásának, és így a gyermeki jogok biztosok munkájának is egyik központi elemét jelenti a gyermeki jogok minél szélesebb körű megismertetése. A jogérvényesülésnek, így a gyermeki jogok érvényesülésének is alapfeltétele a jogok, továbbá a jogérvényesítési lehetőségek ismerete.

A miniszteri biztos feladata e területen kettős. Egyrészt meg kell ismertetnie mind az érintettekkel (gyermekekkel, szülőkkel), mind a gyermekek ügyeivel foglalkozó állami, önkormányzati és civil szervezetekkel a gyermeki jogok miniszteri biztosjának intézményét és feladatait. Másrészt munkálkodnia kell a gyermeki jogok megismertetésén és népszerűsítésén, a gyermeki jogok tisztteletének, a gyermeki jogok iránti társadalmi érzékenység erősítésén, fel kell hívnia a figyelmet a gyermeki jogok érvényesülésével kapcsolatos problémákra és megoldási lehetőségekre, követendő gyakorlatokra. Ez utóbbi tevékenységének fontos megalapozását jelentik az általa gyűjtött, a gyermeki jogok érvényesülésére vonatkozó információk. Ezek alapján határozhatja meg ugyanis, hogy melyek azok a területek, amelyek elsődlegesen szükség van a jogtudatosító, jogpropaganda tevékenységre.

IV.2.4. Közvetlen kapcsolattartás a gyermekekkel

A gyermekek egyik alapvető joga, hogy az őket érintő kérdésekben véleményüket nyilváníthassák, továbbá, hogy véleményüket – életkoruknak és érettségüknek megfelelően – figyelembe kell venni. E jognak – ahogyan azt a nemzetközi példák is alátámasztották – feltétlenül érvényre kell jutnia a gyermeki jogok érvényesüléséért felelős biztosok munkájában is. A gyermeki jogok miniszteri biztosának is úgy kell ellátnia feladatát, hogy annak során figyelembe vegye a gyermekek véleményét, nézeteiket, álláspontjukat. Ennek érdekében közvetlen kapcsolatot kell tartania a gyermekekkel, méghozzá olyan technikák alkalmazásával, amelyek tekintettel vannak a gyermekek erőlemből való véleménynyilvánítási lehetőségeire.

A gyermekekkel való közvetlen kapcsolattartásnak, véleményük megismerésének és a biztos munkája során történő hasznosításának számos eszközével találkozhattunk. Ezek közé tartoznak azok az eszközök, amelyek az egyes gyermekeknek biztosítják a felvilágosítás- és tanácskérés, továbbá javaslataik kifejtésének lehetőségét, mint például a telefonos és internetes formában működtetett forródrótok. Emellett feltétlenül figyelembe kell venni a gyermekek véleményét a jogalkalmazás és a jogalkotás általános ellenőrzésére szolgáló tevékenységek során, így a kutatásoknak és felméréseknek mindig tárgya a gyermekek véleményének összegyűjtése és elemzése. A gyermekek álláspontjának figyelembe vételét szolgálják továbbá a biztosok által működtetett, gyermekekből álló tanácsadó testületek, illetve gyermekparlamentek.

A gyermeki jogok megismertetésére irányuló feladatok ellátása során szintén kapcsolatot kell tartani a gyermekekkel. Egyrészt ezeknek a tevékenységeknek egyik elsődleges célcsoportját maguk a gyermekek jelentik, így a jogpropaganda tevékenység során hangsúlyt kell fektetni arra, hogy a biztos üzenetei eljussanak a gyermekekhez, például a gyermekekkel való személyes találkozások, számukra szervezett fórumok, iskolákba való ellátogatások által. Másrésztől a gyermekek bevonhatók az egyes jogpropaganda tevékenységek megvalósításába is.

A biztosnak e technikák alkalmazása során aktívan kell fellépnie, elő kell mozdítania, hogy a gyermekek éljenek az általa biztosított véleménynyilvánítási lehetőségekkel, meg kell ismertetnie azokat az érintettekkel, továbbá természetesen a gyermekek véleményét mind a jogalkalmazás és jogalkotás javítására tett javaslatainak megfogalmazása, mind jogtudatosító, jogpropaganda tevékenységének ellátása körében közvetítenie kell az érintettek, a megfelelő állami és önkormányzati szervek, a társadalom felé.

IV.2.5. Együttműködés állami, önkormányzati és civil szervezetekkel

A gyermeki jogok védelme nem csupán egy ágazathoz kötődő feladat, hanem – amint a miniszter feladat- és hatáskörét szabályozó jogszabályi rendelkezések is utalnak rá – ágazaton átívelő ügy. Érinti valamennyi állami és önkormányzati szervet, amely kapcsolatba kerül a gyermekekkel; gyermekek ügyeivel foglalkozik. Ezen a területen a gyermek-, ifjúsági és sportminiszter koordinációs feladatokat lát el. Amint pedig azt a nemzetközi példák is mutatták, a gyermeki jogok védelme során a civil szervezetekkel való együttműködést sem lehet nélkülözni. A gyermeki jogok miniszteri biztosának ezért feladatainak gyakorlása során együtt kell működnie mindazokkal az állami és nem állami szervezetekkel, amelyek a gyermeki jogokkal, illetve azok védelmével kapcsolatos feladatokat látnak el.

V. Összegzés

A gyermeki jogok védelmével kapcsolatos nemzetközi összehasonlító elemzések, illetve a hazai jogvédelmi rendszer alapján a miniszteri biztos létrehozásának az alábbi kiindulópontjai jelölhetők meg. A miniszteri biztos egy miniszteri feladat speciális formában való ellátására jön létre, ennek megfelelően feladatai a miniszter feladat- és hatásköreinek keretein belül kerülnek meghatározásra oly módon, hogy a gyermeki jogok védelmére irányuló, jelenleg is létező funkciókat a miniszteri biztos létrehozása ne megkettőzze, hanem további jogvédelmi funkciókkal egészítse ki. A feladatok igazodnak továbbá ahhoz az elváráshoz, hogy a gyermeki

jogoknak, illetve e jogok védelmének jellemzői sajátos jellegű: nemcsak ügykövető és egyedi ügyekre épülő, hanem proaktív és általános jellegűek: jogvédelmet is igényelnek.

A gyermeki jogok miniszteri biztosa a Gyermek-, Ifjúsági és Sportminisztérium szervezetében kerül létrehozásra. A miniszteri biztos a minisztérium szervezetében kizárólag a miniszternek lesz felelős. A miniszteri biztos feladatai nemzetközi összehasonlító elemzésekre és a hazai jogvédelmi rendszer felépítésre tekintettel kerültek megállapításra. E feladatok a miniszter feladat- és hatáskörébe illeszkednek és kiegészítik, bővítik a gyermeki jogok védelmének jelenlegi hazai rendszerét. A miniszteri biztos:

- figyelemmel kíséri a gyermeki jogok érvényesülését, összegyűjti, értékeli és nyilvánosságra hozza a gyermeki jogok érvényesülésére vonatkozó információkat, a gyermeki jogok sérelme esetén intézkedéseket kezdeményez;
- állampolgárok megkeresésére felvilágosítást ad a gyermeki jogokkal és azok érvényesítési lehetőségével kapcsolatban;
- gondoskodik a gyermeki jogok társadalommal történő megismertetéséről, azok tiszte-

letben tartásának elősegítéséről, valamint az Egyezmény és az abban foglaltak érvényesüléséről szóló jelentések széles körben történő megismertetéséről;

- ágazati feladatainak ellátása során közvetlen kapcsolatot tart a gyermekekkel, figyelembe veszi a gyermekek véleményét;
- ágazati feladatainak ellátása során együttműködik a gyermekek nevelésével, oktatásával, ellátásával, ügyeinek intézésével és a gyermeki jogok védelmével kapcsolatos tevékenységet végző állami és önkormányzati szervekkel, társadalmi szervezetekkel, egyházakkal, alapítványokkal, egyéb szervezetekkel és természetes személyekkel.

Jegyzetek

- 1 Jelen írás a minisztériumban folytatott, a miniszteri biztosi tisztség létrehozását előkészítő munka eredményei alapján készült.
- 2 Az előkészítő munka során tizenöt ország gyermekjogi biztosi intézményének működését elemeztük. Ezen intézményekre vonatkozó számos információ hozzáférhető az ENOC honlapján (www.ombudsnet.org).

A gyermek- és ifjúsági jogok érvényesülése¹

Amikor gyermek és ifjúsági állami feladatokról gondolkodunk, akkor eszünkbe juthatnak izgalmas társadalmi jelenségek, fájdalmas történetek és érdekes ellentmondások a tárgykörrel, de elsősorban és mindennek előtt azon alkotmányos és más jogszabályi kötelezettségeknek a teljesítését kell elemeznünk, amelyeket a törvény a Magyar Állam szervei és intézményei számára előír a gyermek- és ifjúsági jogok érvényesítése érdekében.

Hatályos jogszabályaink alapján megfogalmazható a Magyar Állam gyermek- és ifjúsági tevékenységének kettős stratégiai célja:

I. Az állam gyermekjogi kötelezettségeinek teljesítése (a gyermeki jogok érvényesítése).

II. Az ifjúsági jogok kialakítása és érvényesülésének segítése.

E kettős cél alá igen sokrétű feladatsor tartozik, azokhoz pedig mindezt a rendszert ugyan keresztsbe szabó, de mégiscsak a célokat és feladatokat szolgáló intézmény- és eszközrendszer állítható.

I. Az állam gyermekjogi kötelezettségeinek teljesítése

A gyerekek (18 év alatti személyek) jogairól tudni kell, hogy jogsértés vagy ennek veszélye esetén a gyermeki jogok csak akkor érvényesülnek, ha van felnőtt vagy intézményi kötelezett az érvényesítésükre. A gyermek ugyanis jogainak érvényesítése érdekében saját maga nem – vagy 14 és 18 életév között csak korlátozott körben – léphet fel. A gyerekek jogainak gyakorlásához és érvényesítéséhez „alapesetben” is kell tehát egy áttétel, s ez az áttétel egyedi ügyekben a törvényes képviselő. Az általános jogérvényesítési eljárások, a rendelkezésünkre álló általános állampolgári jogvédelmi eszközök és technikák tehát nem feltétlenül alkalmasak e speciális gyermekjogi sajátosság akceptálására. A mindennapi élet

sok-sok jogviszonyában természetesen és normálisan működik a törvényes képviselő, hiszen a szülő vagy a gyám általában megteszi azokat a jognyilatkozatokat a gyermek nevében, amit a gyermek maga még nem tehetne meg a saját nevében. Van viszont a gyermeki jogoknak számtalan más területe, amelyben a törvényes képviselő típusosan nincs jelen. Ilyenek például a kollektív jogok, az érdekképviseleti jogok, és az *állami szervek gyermekjogi kötelezettségeinek teljesítése*.

Az állam köteles a gyermekek jogai érvényesítésében tevőlegesen is közreműködni, ezt az Alkotmány 67. §-a és a Gyermek Jogairól szóló Egyezmény 4. cikke tartalmazza. Az Alkotmány 67. § szerint „*A Magyar Köztársaságban minden gyermeknek joga van a családjá, az állam és a társadalom részéről arra a védelemre és gondoskodásra, amely a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges.*” Az alkotmányos kötelezettség „gondoskodik”, cselekvési tartalma egyértelműbb és könnyebben meghatározható, mint a „védelem” cselekvéskör. A „gondoskodik” tartalom jelenti az egészségügyi, szociális, oktatási, gyermekvédelmi ellátórendszer működtetését és az ehhez kapcsolódó állami szolgáltatások körét. A „védelem” állami kötelezettsége kidolgozatlanabb, esetlegesebb és bizony a jogszabályok által is kevésbé definiált. Egy olyan jogvédelmi rendszert kellene ugyanis az Alkotmány rendelkezése alapján az állami szervezetrendszernek működtetni, amely alkalmas arra, hogy egy nagyon tág jelenségkörben: a gyermekek megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez való jogának megsértésében vagy veszélyeztetésében védelmet nyújtson. Figyelemmel arra, hogy állami tevékenységről beszélünk, nyilvánvalóan csak jogi szabályozás alapján tudja ezt megtenni.

A Gyermek Jogairól szóló 1991. évi LXIV. törvény 4. cikke szerint „*Az Egyezményben*

részes államok meghoznak minden olyan törvényhozási, közigazgatási vagy egyéb intézkedést, amelyek az Egyezményben elismert jogok érvényesüléséhez szükségesek. Amennyiben gazdasági, szociális és kulturális jogokról van szó, ezeket az intézkedéseket a rendelkezésükre álló erőforrások határai között és szükség esetén, a nemzetközi együttműködés keretében hozzák meg.” E törvényi rendelkezés azt jelenti, hogy a Magyar Államnak jogi kötelezettsége a gyermeki jogok érvényesítése. Felmentés, viszonylagosság, teherbíráshoz arányosítás csak és kizárólag a kifejezetten gazdasági, szociális és kulturális jogok körében lehetséges – de még ebben a körben is tartalmaz az egyezmény egy utalást a ténylegesen rendelkezésre álló erőforrásokra.

A Gyermek Jogairól szóló Egyezmény aláírásával a Magyar Állam azt vállalta, hogy az Egyezménybe foglalt jogok érvényesítésére minden rendelkezésére álló eszközt, eljárást, intézményt és forrást mozgósít. Az Egyezménybe foglalt gyermeki jogoknak nem csupán a betartására, hanem az aktív érvényre juttatására köteles az Állam. Ez más minőségű kormányzati feladat, mint az állampolgári jogok egyéb területei, például a nemzetiségi és etnikai jogok, az adatvédelmi jogok, a fogyasztói jogok védelme vagy a betegjogok. Ott ugyanis cselekvőképes felnőtt állampolgárokról van szó, akiknek rendelkezésére állnak a jogérvényesítés általánosan használt eszközei.

A gyermek azonban gyenge, kiszolgáltatott, védelemre szorul – és nem cselekvőképes. (Ez utóbbi azt jelenti, hogy a saját nevében érvényes jognyilatkozatot nem tehet, eljárásokat nem indíthat, igényeket nem érvényesíthet. Mindezekhez képviselőre van szüksége.) A gyermeki jogok területén éppen ezért meghatározó a jogsértések rejtetten maradása (látenciája), ezért kevés a gyerek-ügy, kevés a beadvány, alig van gyermekjogi eljárás. Legalább is a valósághoz képest kevés, hiszen még ez a nyilvánosságra kerülő „kevés” is milyen sok, ha a gyámhatóságok terhelésére vagy a média által felkapott néhány konkrét ügyre gondolunk!

A gyerekeknek mindenki jót akar – úgy általában és elvileg. Konkrétan és gyakorlatilag már nem feltétlenül esik egybe a gyermek jogaival a könnyes szemű és elhivatott szakmai érvelés. Magyarországon a gyermekek érdeke

és az egyéb érdekek konfrontációja illetve egyeztetése nem intézményesült; a gyerekek „nem szólnak vissza” csak legfeljebb zavaros fejű szüleik; amely már megint egy másik kérdés, politikai eszközökkel kezelhető. Nálunk nincsenek ügyek a gyerekek jogainak sérelmeiből, helyesebben mindig csak egy-egy konkrét gyermek sorsa tudja elérni a média és a hivatalok ingerküszöbét. A százaké, ezeké már nem. S erről nem feltétlenül a sajtómunkások vagy a hivatalnokok személyesen tehetnek (talán ők is egy keveset), hanem mindenek előtt és elsősorban a Magyar Állam!

Még hozzá azért, mert jó évtizeddel a Gyermekjogi Egyezmény aláírását követően sem hozta létre azt a gyermekjogi intézményrendszert, amelynek hivatali feladata és hatásköre a gyermekjogi sérelmek figyelése, elemzése, értékelése, „üggvé csinálása” és az állami intézkedések kezdeményezése. S most már nem a gyermekvédelemről beszélünk, hiszen a gyermekjóléti szolgálatok és gyámhatóságok rendszere legalább létezik és működik. A Betegjogi-, Ellátottjogi és Gyermekjogi Közalapítvány megalakult, van remény (és persze forrás is) a 26 gyermekjogi képviselő egy éven belüli munkába állítására. (A gyermekjogi képviselők a gyermekvédelmi intézményrendszer működésével érintett közel 170 ezer veszélyeztetett gyermek jogainak érvényesítését segíti.)

Ellenben a még nem veszélyeztetett gyermekek életét érintő számtalan jelenségkör – másfélmillió gyermek mindennapjait érintő problémák – gyermekjogi szempontú megközelítésének és közgondolkodásba vitelének mai napig hiányzik az állami illetékese. Bizakodásra adhat okot, hogy a Gyermek-, Ifjúsági és Sportminisztériumban néhány hete miniszteri megbízott segíti a gyermeki jogok miniszteri biztosa intézményének kialakítását, így van remény arra, hogy lesz végre „hivatásos ember” azoknak a problémáknak és jelenségeknek, amelyek az állami szervezetrendszerek gyermekjogi szempontú hiátusaiból adódnak.

A gyermekek jogainak érvényesítése egyértelműen és vitán felül állami feladat. (Lásd az Alkotmány és a Gyermek Jogairól szóló Egyezmény fentebb részletezett rendelkezéseit.) Ez az állami feladat magába foglalja:

- egyfelől az egyes jogágak részét képező gyermekjogi rendelkezések megalkotását és

alkalmazását; (Oktatási jogok, szociális jogok, családjog, gyermekvédelem, büntető jog és eljárás, polgári jog és eljárás, idegenrendészet, egészségügyi jogok, művelődésügy, munkajog, médiajog, stb.)

- másfelől pedig tartalmazza a *gyermeki jogok érvényesítéséhez szükséges – ágazatokat átívelő – állami funkcionális tevékenységeket*. (Speciális jelzőrendszert, a kormányzati szintű gyermekjogi koordinációt és jogalkotás kezdeményezését, a helyi önkormányzatok szintjén a gyermekek jogai védelmének segítését, különös szintű vagy speciális jogorvoslati és felügyeleti eljárásokat – például az államigazgatási eljárásban, oktatásigazgatásban, intézményfenntartásban, önkormányzatok törvényességi felügyeletében –, a gyermeki jogokkal kapcsolatos jogi felvilágosítást, gyermekjogi szakemberképzést és kutatásokat.)

E két feladatcsoportnak megfelelően a kormányzati struktúrában az ágazati minisztériumok működtetik az egyes jogágak gyermekjogi rendelkezéseit is érvényesítő intézményeiket (ilyen például az oktatási jogi biztos, a betegjogi képviselő, gyermekjóléti szolgálatok, gyermekvédelmi szervek, gyermekjogi képviselők). A Gyermek-, Ifjúsági és Sportminisztérium feladata e jogszabályi munkamegosztásban a gyermeki jogok érvényesítésének ágazatokhoz nem köthető intézményeinek, eljárásainak, mechanizmusainak működtetése, a gyermeki jogok érvényesülési folyamatainak segítése, az egyes gyermekjogi problémák megoldásának kezdeményezése kormányzati szinteken. Ehhez konkrét hatáskört jelenleg egyrészt a 1995. évi LXIV. törvény (A Gyermek és Ifjúsági Alapról, a Nemzeti Gyermek és Ifjúsági Közalapítványról), valamint az ifjúsággal összefüggő egyes állami feladatok ellátásának szervezeti rendjéről) 7/A.§ -a biztosít: a GYISM a Kormány nevében ellátja a Gyermek jogairól szóló Egyezmény kihirdetéséről szóló 1991. évi LXIV. törvényben foglaltak „*végrehajtásának összehangolásával és ellenőrzésével kapcsolatos feladatokat*.” Ugyanezt a jogkört bontja ki a gyermek-, ifjúsági és sportminiszter feladat- és hatásköréről szóló 157/2002. (VII. 11.) Korm. rendelet, amely a 2.§ f/ pontjában a *Gyermek Jogairól szóló Egyezmény végrehajtásával*

kapcsolatos feladatok koordinálását és végrehajtásuk ellenőrzését, valamint az Egyezményben foglaltak érvényesüléséről szóló hazai és nemzetközi jelentések elkészítését határozza meg a GYISM feladatáent.

E közvetlen gyermekjogi feladat-meghatározáson kívül közvetetten is tartalmaz gyermekjogi feladatokat a rendelet, hiszen a Kormány feladatainak körében határozza meg a GYISM számára a gyermek- és ifjúságpolitikai programok összehangolását, törvényhozói és kormányzati intézkedések hatásvizsgálatát, a jogszabály-előkészítést és a kormányzati döntéselőkészítést (1. § a/-o/ pontok); míg „saját” feladatként a kormányzati és más ágazati intézkedésekre illetve programokra történő javaslattevést, a gyermekeket érintő országos ágazati koncepciók kidolgozásában történő közreműködést, a gyermekek és fiatalok élethelyzete változásainak nyomon követését, gyermek- és ifjúságkutatást, ágazati információs rendszer működtetését. (2. § a/-n/ pontok)

Mivel a fenti gyermekjogi feladatokat a jogszabály a GYISM-hez rendeli, a feladat gyakorlására alkalmas szervezetet ki kell építeni. Ki kell alakítani *azokat a jelzőrendszereket, intézményeket és eljárási mechanizmusokat, amelyek kellő tapasztalathoz és információhoz juttathatják a kormányzatot a külön intézmények és eljárások nélkül jórészt látens maradó gyermekjogi jogalkalmazási problémákról és jogalkotási hiányokról*. Az ország tudományos és közéleti figyelmét rá kell irányítani a gyermeki jogok érvényesülésének problematikáira, a *gyermek- és ifjúsági civil nonprofit szektor* kapacitásait pedig intézményesen be kell vonni a konfliktusok kezelésébe, a hiányok pótlásába, az állami kötelezettségek teljesítése minőségének javításába.

A közeletben és a jogalkalmazás mindennapi gyakorlatában is meg kell jeleníteni a Gyermek Jogairól szóló Egyezmény alapeszméjét: az állami szervek „a gyermeket érintő döntésükben a gyermek mindenek felett álló érdekét veszik figyelembe elsősorban.” (3. cikk) Ez pusztán elhivatottság alapján nem fog bekövetkezni. A kormányzat által megkövetelt és kikényszerített jogalkalmazással talán. Az állam által intézményesített társadalmi együttműködések rendszerében pedig bizonyosan.

II. Az ifjúsági jogok érvényesülésének elősegítése

Tisztázandó fogalmi kérdés a „gyermeki jogok” illetve az „ifjúsági jogok” viszonya. A gyermeki jogok magukba foglalják a 14–18 év közöttiek jogait is, tehát számos kérdésben átfedés van a gyermeki jogok törvény által használt fogalma illetve az ifjúsági jogok politikai megközelítése és néhány ágazati rendelet által használt fogalma között. A hazai ifjúsáspolitikában szokásos terminológiában a 14–29 év közötti (egyes kérdésekben 14–35 év közötti) korosztályt nevezik fiataloknak (ifjúságnak). Az ifjúsági intézményrendszerrel és kedvezményekkel kapcsolatos „ifjúsági” jogszabályok részben tehát a gyermeki jogokba tartoznak. Az „ifjúsági jogok” alatt azokat a kedvezményeket, pozitív diszkriminációs szabályokat, felsőoktatási jogokat és más ifjúsági intézményrendszerekkel kapcsolatos jogi szabályozást érthetjük, amelyek a nagykorú fiatal állampolgárok jogait és kötelezettségeit érintik.

A 18 év feletti fiatalok már nem gyermekek, jogi értelemben teljes cselekvőképességgel bírnak, nagykorú állampolgárok. Jogaik érvényesítésében törvény szerint nem korlátozottak. *Míg a gyermeki jogok esetében a gyermek cselekvőképességének teljes hiánya vagy korlátozottsága miatt az állam alkotmányos kötelezettsége a jogérvényesítés segítése és a speciális védelem nyújtása; addig az ifjúsági jogok esetében – figyelemmel az ifjúság különös társadalmi helyzetére – alkotmányos felhatalmazás csak a létbiztonsághoz (lakás, munkahely), oktatás-neveléshez és az ifjúság érdekvédelméhez kapcsolódó állami kormányzati tevékenységre áll fenn.* Az „ifjúsági jogok” is tehát ebben a körben határozhatnak meg speciális ifjúsági feladatokat a kormányzat számára.

Az Alkotmány 67. §(3) bekezdése e kötelezettség tartalmát külön jogszabályokra utalja: „Az ifjúság helyzetével és védelmével kapcsolatos állami feladatokat külön rendelkezések tartalmazzák.” Mindebből az következik, hogy az Alkotmány az ifjúság különös társadalmi helyzetére tekintettel megkülönböztetett, speciális állami, kormányzati tevékenységet ír elő:

- a létbiztonság (pl. lakás, munkahely),
- az oktatás és nevelés, valamint

- az ifjúság érdekvédelme (pl. érdekegyeztetés, pozitív diszkrimináció, ifjúsági kedvezményrendszer) területein.

Az állami tevékenység célja az ifjúság szocializációs folyamatainak befolyásolása a társadalmi esélyegyenlőtlenségek mérséklése, a közéleti aktivitás és a felelős állampolgári magatartás kialakítása, a jogállamiság erősítése, a minden gyermeket és fiatalot egyéni adottságainak és képességeinek megfelelően megillető cselekvési tér biztosítása érdekében. Kormányzati eszközök alkalmazása különböző társadalmi jelenségekkel kapcsolatban, amelyek előnyösen vagy hátrányosan befolyásolják az ifjúság „különös társadalmi helyzetét”. E „különös gondot fordít” tartalmú kötelezettségnek szerves része a jogalkotási felhatalmazás teljesítése és az így meghatározott ifjúsági jogok érvényesítésében való közreműködés is.

Az alkotmányos felhatalmazás alapján *további jogszabályok* bontják ki az állami kötelezettségeket az ifjúsági jogok területén: munkajogi és foglalkoztatási, közoktatási és felsőoktatási, szociális és lakásügyi, büntető, büntető eljárási, büntetés-végrehajtási törvények és pénzügyi tárgyú jogszabályok határozzák meg az állami feladat tartalmi kereteit. Stratégia hiányában a mindenkorai kormányzat politikai divatjainak és ötleteinek megfelelően születnek – esetlegesen és gyakorta előkészítetlenül – ifjúsági jogokat érintő jogszabályok: önkéntes ifjúsági építőtáborról, foglalkoztatási „parkoltásról”, hallgatói jogokról, tandíjmentességről, diákhitelről, iskolaszövetkezetről, első lakáshoz jutás kedvezményeiről, családalapítás támogatásáról, drogról, sportról. Viszont – szintén a Stratégia hiányában – nem születtek meg olyan jogszabályok, amelyeknek meg kellett volna, például az ifjúsági érdekegyeztetés rendszeréről, az ifjúságstatisztikáról, a hallgatói önkormányzatok hatáskörének erősítéséről a felsőoktatási integráció folyamatával összefüggésben.

Szembetűnő, hogy az alkotmányos felhatalmazás harmadik szegmensében – a létbiztonság, oktatás-nevelés mellett az ifjúsági érdekvédelemre történő különös gond fordítása tárgyában – egyetlen jogszabály sem tartalmaz állami kötelezettséget. A tárgykörhöz kapcsolódó jogszabályokban csupán egy-egy állami ifjú-

sági intézmény vagy állami ifjúsági pénzalap(program) működésének szabályozása kapcsán bukkannak fel részvételi elemek. Az állami ifjúságpolitika alakításával kapcsolatos érdekvédelemre nincsen jogi szabályozás. Valószínűleg e szabályozási űr kitöltése lényegi pontja lehet a Stratégiának. Jellemző, hogy éppen ezzel a hiattussal függ össze az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának (No. R (97) 3. számú ajánlása a tagállamok számára az ifjúsági részvételről és a civil társadalom jövőjéről.

Az ifjúsági jogvédelem speciális eszközeinek szinte teljes hiányát lehet megállapítani. Sem jogági tagozódásban, sem az ifjúsági tárca szakmai tevékenységének keretében nincsen speciális ifjúsági jogérvényesítő eszköz, eljárás, módszer, intézmény.

Jellemző az ifjúsági jogok magyarországi artikulációjának szintjére és a korábbi kormányzatok gyermek- és ifjúsági stratégia hiányában történő jogalkotására, hogy *kizárólag intézmények működtetésének szintjén* és mentén történt ifjúsági jogalkotás:

- 1995. évi LXIV. törvény a Gyermek és Ifjúsági Alapról, a Nemzeti Gyermek és Ifjúsági Közalapítványról, valamint az ifjúsággal összefüggő egyes állami feladatok ellátásának szervezeti rendjéről. (A törvény címe arra utal, hogy történt valamely normatív szabályozási kísérlet az ifjúsággal kapcsolatos állami feladatok ellátásának rendjéről, azonban erről szó nincsen, a GYIA és NGYIK működésének szabályain kívül még a miniszter különböző intézményekkel kapcsolatos hatásköreit tárgyalja a jogszabály.)
- A 2/1999. (IX. 24.) ISM rendelet, a Gyermek és Ifjúsági Alaprogram és a Regionális Ifjúsági Irodák működéséről.
- 81/1990. (IV. 27.) MT rendelet a Nemzeti Gyermek- és Ifjúsági Közalapítványról.

III. A fogyatékos gyermekek és fiatalok jogainak érvényesítése

A gyermek- és ifjúsági jogok érvényesüléséről szóló gondolkodásnak külön témaköre a fogyatékos személyek jogainak érvényesülése. Hogy miért? Mert minden kutatás azt bizonyítja, hogy a jogérvényesítési hátrányok halmozódnak, erősítik egymást, s a különböző

típusú ágazati jogok egymásra is épülő jogalkalmazási problémái a minimumra csökkentik az érintett személy – amúgy is korlátozott – jogérvényesítési esélyeit. Márpedig a „fogyatékkal élő”, „speciális szükségletű”, „sajátos nevelési igényű” gyermek vagy fiatal minden egyéb hátrányt (értsd: kulturális, szociális, családi, nyelvi, stb. hátrányt) sokkal nehezebben küzd le.

Az emberi-állampolgári jogok négy generációjának elemzéséből kitűnik egy tendencia: a jogalkotás hangsúlyainak áthelyeződése az abszolút szerkezetű alanyi jogokról a konkrét tevékenységekre vonatkozó állami kötelezettségeket tartalmazó jogokra. *A jogok kinyilvánítása és megsértésük szankcionálása helyébe tehát egyre inkább a jogok érvényesítését segítő állami tevékenység szabályozása kerül.* A jogalkotás államtól kifelé irányva egyre inkább és egyre gyakrabban tehát az államra befelé irányt vesz, s az állami szervek működésének részletes jogi szabályozásában, az állam által követendő eljárások meghatározásában, valamint a probléma megoldása érdekében szervezendő társadalmi együttműködés generálásában és finanszírozásában ölt testet. Ez figyelhető meg a fogyatékosok jogai szabályozásának világtendenciáiban is. A fogyatékosok jogainak megfogalmazásán, deklarálásán, magas szintű törvényekbe foglalásán már túl vagyunk; következik a tényleges jogegyenlőség akadályainak elhárításához és az esélyegyenlőség elősegítéséhez szükséges állami tevékenység (jogalkotás, jogalkalmazás, jogérvényesítés valamint a jogon kívüli intézkedések) végzésének kötelezettsége, továbbá a társadalmi erőforrások és együttműködés szervezése e célok érdekében.

A jogegyenlőségnek két szintje van: a *tényleges jogegyenlőség* (amikor sem természeti, sem társadalmi tényezők nem akadályozzák meg a jog érvényesülését), illetve a formális jogegyenlőség a jog gyakorlásának természeti és/vagy társadalmi akadályozottságával. Formális jogegyenlőség esetében jogegyenlőség csak annyiban van, amennyiben a törvény nem tartalmaz negatív diszkriminációt, s annyiban *nincsen*, amennyiben e deklarált jogok a *természeti akadályok miatt* nem érvényesülnek. S ez már a jogegyenlőség érvényesülésének biztosítására köteles állami szerv

szabályozási vagy jogalkalmazási mulasztása, illetve a cselekvésre köteles személy, szerv, szervezet által elkövetett negatív diszkrimináció. Az a gondozó vagy pedagógus például, aki nem biztosítja a valamely szempontból fogyatékos vagy más gyermek számára a „neki megfelelő tanuláshoz való jogot”, tehát az oktatás módszereiben nem igazodik a gyerek speciális szükségleteihez és lehetőségeihez, az bizony a jogalkalmazás, joghasználat során negatív diszkriminációt valósít meg, miközben az osztályra általánosan irányadó metodikát alkalmazza mindenkire a munkája során. Egy nagyothalló, beszédhibás vagy verbális kommunikációban más módon akadályozott tanulónak ugyanis objektíve egyenlőtlen mérce az egyenlő számú szóbeli feleléshez való jog. A „neki megfelelő” tanuláshoz való joga az írásbeli beszámolás vagy a hosszabb felelési idő lehetőségének megteremtésével válik ténylegesen gyakorolhatóvá.

Formális jogegyenlőségről beszélhetünk akkor is, ha az adott jog gyakorlása *társadalmi akadályozottság miatt* nem lehetséges. (Nem lehetetlen, s nem is kizárt e jogok gyakorlása, de a társadalom általános állapotát alapul véve, nem tipikus, nem elvárható, nem lehetséges. Gondoljunk például a cigány fiatalok felsőoktatásban való részvételére. Nem lehetetlen, van is néhány kivételes példa, de ezek nem cáfolják azt a megállapítást, hogy a továbbtanuláshoz való jog érvényesülését a cigány fiatalok körében jelentős társadalmi akadályok gátolják.) A szociális egyenlőtlenségeknek az egészségügyi ellátáshoz való joggal, vagy az általános oktatáshoz való joggal összefüggése jó példa arra, hogy egy társadalmi különbség hogyan válhat akadályává az állampolgári jogok érvényesülésének. A fogyatékosok ráadásul „gyűjtik” a társadalmi hátrányokat, hiszen fogyatéku mellett általában egészségügyi, szociális, munkavállalói, oktatási, gazdasági, információs, közlekedési és mentális hátrányokat is szükségszerűen elszenvednek, amelyek egyenként is jelentősek, s együtt még csak erősítik a deklarált jogok érvényesülésének akadályozottságát. A jogrendszer a 21. században nem tűrheti el, hogy a törvényekbe foglalt legalapvetőbb emberi és állampolgári jogai se legyenek mindenki által gyakorolható tényleges jogok. A harmadik évezred jogállá-

misága arról szól, hogy az emberek formális jogegyenlősége – éppen a jog által előírt kötelezettségek, felelőségek, garanciák, ellenőrzöttségek, eljárások közbeiktatásával – *ténylegesen gyakorolható jogegyenlőséggé válik*. Sem a természeti eredetű, sem a társadalmi eredetű különbözőségeknek a jogrendszer nem adhat teret. A természeti eredetű tényleges jogegyenlőtlenségek létezése még az elmúlt évezredet idézi és egyetlen további perccig is tűrhetetlen, míg a társadalmi eredetű tényleges jogegyenlőtlenségekkel bár valószínűleg sokáig együtt kell élni, de felszámolásukat a jogállamnak folyamatosan és erős állami eszközökkel folytatni kell. Van tér a jogon kívül is elég, a jogon kívüli világ tele van társadalmi egyenlőtlenségekkel. A jogegyenlőség nem azt jelenti, hogy az emberek mindenben egyenlőek, hiszen már a természetnek megfelelően sem lehetnek egyenlőek és társadalmi értelemben sem azok. De a jogok éppen azért vannak, a törvények a jogegyenlőség keretében éppen azt a jogi szempontból absztrahált minimumot fogalmazzák meg, amely minimum tekintetében minden embernek egyenlő helyzetben *kell* lennie.

Az állam gyermek- és ifjúsági stratégiájának fontos része kell legyen a bármely szempontból fogyatékos fiatalok tényleges jogegyenlőségének biztosítása és segítségük esélyegyenlőtlenségük leküzdésében. Az állam minden szervének és intézményének jogi kötelezettsége az általa gyakorolt hatáskörökben a fogyatékosok okozta hátrányok elhárítása. Oktatótól a szociális munkán és közlekedésen át az egészségügyig, gyermekvédelemig. Minden gyermekszociális szakmunka külön felhívja a figyelmet arra, hogy az intézményrendszerrel (annak működési feltételeivel, hatékonyságával, támogatottságával) kapcsolatos negatív megállapítások fokozottan érvényesek a fogyatékos gyerekeket és fiatalokat ellátó intézményekre. Erőtlen érdekérvényesítésű csoportról lévén szó sem a kormányzati szintű, sem az ágazati vagy helyi önkormányzati szintű alkukban nem tudnak eredményesen nyomást gyakorolni a döntéshozókra. Azt is jól tudjuk a szakirodalomból, hogy a fogyatékosok körében halmozódnak a hátrányok, hiszen a természeti korlátozottság az esetek döntő hányadában kiegészül társadalmi, szo-

ciális problémakörökkel, s ezek egymást erősítő folyamatként egyre komplexebb, egyre drágább és egyre elérhetlenebb megoldásokat igényelnének. Politikai szintű és kormányzati erejű elhatározással kell segíteni azon hátrányok a kiegyenlítését, amelyeket nem csupán a természet és a véletlen, hanem saját társadalmunk is létrehoz. A fogyatékos-kérdés ugyanis első sorban nem humanitárius probléma, s nem is gazdasági, hanem emberi jogi. Különösen a problémának abban a vetületében, amelyben a fogyatékos és az akadályozottság ugyanazt jelenti: az állam jogi felelősségét abban, hogy az emberek ténylegesen gyakorolhassák azokat a jogukat, amelyekhez természeti vagy társadalmi akadályozottságaik miatt jelenleg még nem tudnak hozzáférni. Figyelemmel arra, hogy hozzáve-

tőlegesen minden ötödik gyermek minősül a közoktatási törvény szerinti sajátos nevelési igényűnek vagy beilleszkedési és tanulási nehézséggel, magatartási zavarral küzdőnek, valamint arra, hogy hozzávetőlegesen minden hetedik gyermek él testi, lelki, értelmi és érzelmi fejlődését veszélyeztető körülmények között – ez már korántsem tekinthető marginális kérdésnek.

Jegyzet

- 1 Ez a cikk annak a tanulmánynak alapján készült, amelyet a szerző a GYISM megrendelésére 2003-ban készített a „Javaslat egy Nemzeti Gyermek és Ifjúságstratégiára” című, nagyobb lélegzetű munka részeként.

Az ifjúság visszavétele vagy lenyúlása

TÁRSADALMI-GONDOLATI HÁTTÉR EGY LEHETSÉGES ÉS REÁLIS IFJÚSÁGSTRATÉGIA KÉSZÍTÉSÉHEZ

„Az ifjúságpolitikát nem lehet tovább úgy meghatározni, hogy mi az amit nem lehet, hanem csak úgy, hogy mi az amit lehet és amit kell tenni a fiatalokért.”

(Peter Lauritzen)

Az Új Ifjúsági Szemle második évébe lépett.

Lapunk Szerkesztősége igyekszik némi újítással Olvasóinkat, az ifjúsági közélet, a civil szféra, az ifjúságkutatás alakítóit, vezetőit és véleményformálóit arra bírni, hogy maguk is aktívan vegyék ki részüket egy-egy téma megvitatásából. Úgy hisszük, hogy az alábbi cikkben felvetett kérdések és adatok lehetőséget biztosítanak arra, hogy értelmezésük mentén vita bontakozzon ki a lap hasábjain, ezért hozzászólásait várjuk a téma, a cikk, az értelmezés kapcsán a velemeny@uisz.hu címre.

I. Az alapok és a „történeti” előzmények

I.1.

Az ifjúság, a fiatal nemzedék társadalmi mozgásterét: helyzetét, törekvéseit, lehetőségeit és esélyeit legnagyobb erővel a társadalmi makrofolyamatok befolyásolják:

- *egyfelől*, a gazdaság állapota, helyzete, hogy végül is mennyire gazdag egy adott ország, milyen az iskolarendszere nyitott, vagy zárt, milyenek a munkavállalási és egzisztenciateremtési lehetőségei, mit kínál egy fennálló társadalmi-gazdasági szisztéma az új generáció számára, milyen – az ifjúság által is szabadon bejárható – szellemi és materiális terek léteznek az adott társadalomban;

- *másfelől*, a politikai hatalmi struktúra és az intézményrendszer jellege, állapota – a demokrácia szintje és konkrét tartalma.

Az ifjúság helyzete tehát mindig, minden korban rendszerfüggő, azaz soha sem vizsgálható a társadalmi, gazdasági folyamatoktól függetlenül. A modern társadalmakban nincsenek önálló, öntörvényű és önmozgású csoportok, így az ifjúság sem lehet az.

Ez a meghatározottság,¹ egyben kiszolgáltatottságot is jelent, s az ifjúság estében ez mindig nagyobb mérvű, mint a felnőtteknél, hiszen a fiatal nemzedék – ellentétben az idősebb generációkkal – élethelyzetéből adódóan nem tud jelentős hatást gyakorolni a társadalmi mozgásokra és folyamatokra. Nincsenek adottságaik, készségeik, de főleg erőforrásaik saját sorsuk hatékony irányítására és befolyásolására, s ez különösen olyan időszakokban veszélyes, amikor mind a társadalmi, mind a családi erőforrások elapadóban vannak, s a fiatalok szervezetlenek és felkészítetlenek is társadalmi és egyéni konfliktusaik megvívására. Ezzel a többszörösen is kiszolgáltatott helyzettel már csak azért sem ésszerű és célszerű visszaélni, mert bumerángthatású.

II.2.

Korunk ifjúsága az első „nagy pofont” 1968-ban kapta, amikor az akkori viszonyok közötti legdemokratikusabb országokban – USA, Franciaország stb. – verték le épp a legkíméletlenebbül azokat a diáklázadásokat, de inkább

diákmegmozdulásokat, melyekkel semmi más nem szerettek volna a diákok elérni csak nagyobb szabadságot, s ráadásul nem is az *életben*, hanem csak az egyetemek falain belül.

A második megrendítő ütest akkor kapták, amikor világossá vált számukra a felnőttek – de talán pontosabb a „hatalmon lévő” kifejezés használata – kollektív felelőtlensége; a környezetszennyezésben, a fegyverkezésben, s abban, hogy nem képesek, (vagy nem is akarják?) a világméretű egyenlőtlenségeket, de még a világméretű éhezést sem felszámolni, holott megtehetnék!

A harmadikat pedig akkor, amikor felismerték; korunkban már nem kizárólag a munka a megélhetés, de főleg a jólét egyedüli forrása, hanem többek között a tőzsde s ezen kívül még számos más „pénzkereseti” forrás is, aminek a hagyományos értelemben vett munkavégzéshez immáron semmi köze. Sokuk számára azonban a munka ma még (ma már?) – konkrét munkalehetőségek híján – elérhetetlen vágyalom csupán, s a munkanélküliség vált immár a megszokott és elfogadott életformájukká. Korunk furcsa ellentmondása, új keletű csapdája; amíg mások már „meghaladták”, elhagyták a munka világát, ők még el sem érték. Ez már nem is egyes, hanem kettős csapda! Ezek az ellentmondások ma már, természetesen nem csak a fejlett nyugati világban érzékelhetők, hanem nálunk is, s függetlenül attól, hogy a fiatalok közül sokan még fel sem ismerték ezeket, negatív hatásuk már is érvényesül.

I.3.

1989 előtt, a politikai-hatalmi elit – igaz kissé álságosan – de végül is számolt a világ átalakításában az ifjúsággal, a mai politikai-hatalmi aktorok úgy tűnik, hogy (még) nem. Ha az elmúlt évtizedekben az ifjúságpolitika bárhol, és bármikor napirendre került, s nemcsak díszítő elem volt valamely kormány programjában, a kérdés mindig csak az volt, miként lehet politizálni az ifjúsággal: az ugyanis komolyan soha, sehol sem vetődött fel, hogy milyen hatalommegosztás tenné lehetővé az ifjúság önkéntes és tevékeny részvételét a politikában. *Az 1989 előtti politika a rendszer legitimitációját biztosította, de a kontinuitását*

már nem – pontosabban csak ideológiai dimenzióban – ezért nem volt a szocializmusban a hétköznapi emberek számára is elfogadható, valóságos jövőkép. A fiatalok többségének sajnos ma sincs!

Az alapkérdés, amelyre ma még nem tudjuk a választ, röviden így összegezhető: milyen realitása van az ifjúság – jelenlegitől nagyobb mérvű – társadalmi-közéleti részvételének, s mi (lehetne!) a fő motivációja ennek a munkának?

I.4.

Egy helyzetet – valóságos tartalmának, mi-benlétének ismeretében – többféleképpen is értékelhetünk, s igen különbözőképpen élhetünk meg; megélhetjük úgy is, hogy lehangoló, elkeserítő, nagyon súlyos, kilátástalan... végzetzerű, de megélhetjük úgy is, hogy valami nek a vége, valami újnak a kezdete.

A mai magyar ifjúság helyzetét, illetve annak megítélését, a helyzet reális – vagy éppen téves – ismeretén túl, vérmérséklet, világnézet, pártállás és még sok más tényező befolyásolhatja. Jómagam ezt a helyzetet – holott korántsem minősíthető sem jónak, sem megnyugtatónak – valami új kezdeteként fogom fel, s nem megváltoztathatatlan végzetként.

II. Társadalmi háttér

II.1.

Magyarország történetében a kilencvenes évek, történelmi mércével mérve is jelentős, sorsdöntő átalakulásokat hoztak. Alapjaiban változott meg a magyar társadalom, politikai, gazdasági-, hatalmi- és intézményi struktúrája, irányítási és információs rendszere. Az állami és köztulajdon magánosításával a tulajdonviszonyok is gyökeresen átalakultak. Ilyen mértékű és gyorsaságú társadalmi átalakulás szinte példa nélküli a magyar történelemben! Ezeket a döntő fontosságú materiális változásokat azonban – s ez komoly gátja lehet a további pozitív irányú társadalmi változásoknak – még nem követték, s társadalmi méreteken nem is előzték meg, a szellemi, tudati szférában is kimutatható átstrukturáló-

dások, mivel az állampolgárok többségének gondolkodásában, mentalitásában és magatartásában még nem tapasztalható jelentős változás. Ezért aztán azok a személyek, vagy társadalmi csoportok, amelyek nem tudtak aktívan és gyorsan alkalmazkodni a megváltozott makro- és mikrotársadalmi feltételekhez és folyamatokhoz – vagy csak jelentős késséssel – behozhatatlan hátrányba kerültek azokkal szemben, akik képesek voltak azonnal reagálni ezekre a változásokra.

A kilencvenes évek egyik alapvető ellentmondása – mely komoly társadalmi feszültségek forrása volt és maradt mind ez ideig – az a tévhit, hogy a hosszú évtizedek alatt felhalmozódott és megoldatlan problémák (a tőkehiány, a túlfogyasztás, a korrupció, az állampolgárok meghatározott csoportjainak kiszolgáltatottsága és hátrányos helyzete, stb.) egy része rendszertől függő, azaz a szocializmus megszűnésével, ezek egy csapásra, szinte automatikusan eltűnnek. Ráadásul ez a feltételezés, vagy óhaj – s ez már bizonyára tudatos és nem spontán törekvés volt – összekapcsolódott az „átkos” múlt szinte kizárólagosan negatív értékelésével, s az eljövendő szép új világ – melyet az egyszerűség kedvéért nevezünk kapitalizmusnak – kritikátlan dicséretével. Az „átkos múlt” folyamatos szapulása, s a piaci társadalom kritikájának teljes negligálása azonban nem érte el a kívánatos hatást, ellenkezőleg, elbizonytalanította az állampolgárokat, s kiölte belőlük a kritikai szellemet és a progressziót. A progresszió hiánya azonban hosszabb távon nem megszünteti, csak növeli a társadalmi konfliktusokat és a megoldatlan problémákat.

Az utóbbi tíz év társadalmi változásait – legpontosabban és talán a legkíméletlenebb őszinteséggel is – Gazsó Ferenc és Laki László szociológusok összegezték.² „A rendszerváltozást kísérő strukturális folyamatok rendkívül differenciált társadalmi állapotokhoz vezettek. A társadalom generációs metszete mentén sajátosan sűrűsödnek az olyan makrojellegzetességek, mint például a munkaerőpiac szerveződésének és szegmentálódásának logikája, a foglalkoztatás és a munkanélküliség területi és társadalmi allokációja, a fiatalokat kiváltképp közvetlenül érintő családi erőforrások differenciálódása, az egyéni családi életstratégiák sikere, vagy kudarca.

A társadalmi tagoltság többféle dimenziója, de főként a családi-társadalmi háttér erőforráskészlete minden korábrinál erőteljesebben befolyásolja a fiatal nemzedékhez tartozók esélyeit. Az új társadalmi berendezkedés egyik alapvető szociológiai jellegzetessége éppen az, hogy a kibocsátó társadalmi réteg-helyzet rendkívül nagy erővel és egyenes vonalúan határozza meg az új nemzedék mozgáspályáját az átalakuló szociális térben (...) a rendszerváltás eddigi menetében kialakult szélsőségesen polarizált társadalmi szerkezet generációs újratermelődése egyelőre akadálytalanul érvényesül.”

A kör tehát bezárulni látszik: a rendszer formális stabilitását és fennmaradását ma már szinte semmi sem veszélyezteti?!

II.2.

A rendszerváltás hazánkban azzal a feltételezéssel kapcsolódott egybe, hogy a struktúraváltás eredményeként Magyarországon is erős tulajdonosi középosztály alakul majd ki. Az állampolgárok többsége számára végül is ez tette vonzóvá és indokolttá a rendszerváltást. Ez a feltételezés azonban, legalább is ez ideig, csak részben teljesült, mivel Magyarország – rövid tíz év alatt – „egyharmados”, avagy másképpen fogalmazva „fordított kétharmados” országgá vált. Ez, kissé leegyszerűsítve, azt jelenti, hogy amíg a fejlett, nyugat-európai fogyasztói társadalmak népességéből kb. egyharmad sorolható a szegények közé, kétharmad pedig a jómódú középosztályhoz, addig ez Magyarországon ma még fordítva van. A magyar társadalom szerkezete, tehát jelen pillanatban, egy piramishoz hasonlítható. Egyes vélekedések szerint ez a struktúra véglegesnek tekinthető, s az elkövetkezendő évtizedekben számottevően már nem fog változni, míg mások szerint ez nem így van, a struktúra most is mozgásban van, folyton változik, ezért aztán még Magyarországnak is van esélye „kétharmados” országgá válni.³

II.3.

A rendszerváltozás első évtizedében a már addig is meglévő térségi, területi⁴ egyenlőtlenségek is tovább nőttek és számolnunk kell an-

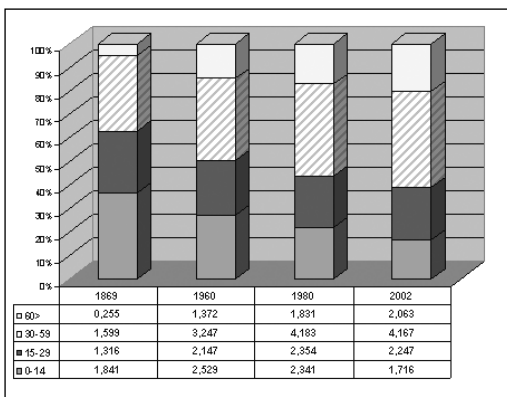
nak veszélyével, hogy ezek a különbségek állandósulnak. Azzal is számolnunk kell, hogy a globalizációs nyomás és az euróatlanti csatlakozás ezeket a kedvezőtlen trendeket nem csupán csak csökkentheti, hanem akár még fel is erősítheti, ezért a negatív hatásokat csak aktív, a valóságos helyzet feltárásán, illetve ismeretén alapuló gazdasági- és társadalompolitikai stratégiával, és az ehhez szorosan kapcsolódó gyakorlattal lehet(ne) kivédeni.

A jövedelmek közötti – korábbi – négyezer különbségek napjainkra, közel tízszeresére nőttek, az egyének státusmobilitásához szükséges erőforrások elapadóban vannak, és ugyancsak egyenlőtlen elosztásban, vagy csak igen korlátozottan állnak rendelkezésére az állampolgároknak. „Az ország sok térségében és településén nincs mód az esetleg dinamizálódó gazdaság felhajtó erejének személyes kihasználására.” Azaz a makrogazdasági mutatók javulása nem jár szükségképpen együtt az egyének és a különböző társadalmi csoportok helyzetének automatikus javulásával.⁵

A leszakadó, marginalizálódott társadalmi csoportok azonban egyre veszélyesebbek, mind önmagukra, mind a társadalomra nézve, s egyre súlyosabb terhet jelentenek az országnak, a kormánynak és a helyi önkormányzatoknak. A nemzedékek közötti, illetve a nemzedéken belüli társadalmi mobilitás lefékeződése, további társadalmi anomáliákat és feszültségeket indukálhat.

Hatékony társadalompolitikai koncepció és gyakorlat hiányában félő, hogy ez – az egyébként sem kedvező – helyzet tovább romlik és esetleg irreverzibilissé válik.⁶ Az alacsony jövedelmű és tulajdonnal nem rendelkező állampolgárok ugyanis – s ez különösen igaz az ifjabb generációkra – nem tudnak kizárólag önérejükből a társadalmi struktúrában elfoglalt pozíójukon, társadalmi státuszukon változtatni. Ennek fő oka – a már többször is idézett szerzőpáros szerint – hogy hazánkban „túlzottan korán kezdődött meg a tudásjavakhoz való hozzájutás piacosítása”. Ha egy szegény országban a „tudásjavak megszerzését is az egyének által birtokolt anyagi erőforrásokhoz kötik”, akkor – ezzel, majdhogynem szükségszerűen – egy „szélsőségesen polarizált társadalmi szerkezet kialakulását és konzekvens újratemelődését alapozzák meg”.

1. ábra A magyar népességszám alakulása, összevont életkori csoportok szerint % [millió fő]

Forrás: KSH. Grafika: Inex Stúdió

Létezik persze ezzel ellentétes társadalompolitikai stratégia is, nevezetesen a tudásjavakhoz való hozzájutás lehetőségeinek társadalmi méretű kiterjesztése, de nem pusztán csak az oktatásban való részvétel lehetőségeinek bővítésével. Az elmúlt tizenöt évben Magyarországon közel megduplázódott, a közép és felsőfokú tanintézetek hallgatói létszáma s ez valóban óriási eredmény, emellett azonban a jelentős mennyiségi bővülést nem követte az oktatás minőségének javulása.

II.4.

A magyar népesség előregedőben és erőteljes fogyásban van. 1980-tól, 2001-ig 512 ezer fővel csökkent a népesség száma – cca. Pécs, Miskolc, és Debrecen városok lakóinak jelenlegi összlétszámával! Magyarországon a népesség száma 1980-ig folyamatosan nőtt, ettől kezdve azonban folyamatosan csökken. (1869: 5011 ezer fő;⁷ 1920: 7986 ezer fő; 1960: 9961 ezer fő; 1980: 10705 ezer fő, 2001. január elsején: 10. 174 853 fő, illetve 2003. február végén: 10. 146 ezer fő). Némi javulás csak 2000-ben következett be, de ez is csak igen rövid ideig tartott. Ekkor ugyanis valamelyest növekedett az élve születések száma, s némiképp javultak a halálozási viszonyok is.

Ráadásul az előregedő magyar népesség egészségi állapota sem kielégítő, ugyanis 1960-ig folyamatosan javult, de attól kezdve ez az állapot is egyre romlik. Alacsony a születéskor

várható élettartam, főleg a férfiak csoportjában, s bár a csökkenő ütem az utóbbi időben mérséklődött, a 68,15 éves átlaggal Európában még mindig az utolsók között vagyunk. Ma Magyarországon egy újszülött fiúgyermek cca. 9 évvel rövidebb életet remélhet, mint egy újszülött leány.

II.5.

A generációs újratermelésben szerkezeti és működési zavarok, anomáliák léptek fel, s ez természetesen szintén nem pusztán az utóbbi tizenöt év terméke, hiszen kezdete sokkal régebbi időpontra tehető. Az aktívak és az inaktívak aránya már ma is torz⁸ az ezredforduló első évtizedében – változatlan modernizációs szint mellett – az ifjú generációkra igen nagy terhek hárulhatnak, miközben továbbra is strukturális és funkcionális munkanélküliséggel, a generációk közötti szolidaritás további romlásával, a generációs deficit további növekedésével kell számolnunk. A magyar családok jelentős része – minimum egynegyede – megélhetési feltételei jelentős rosszabbodása miatt, ma már a család hagyományos alapfeladatai (gazdasági, nevelési, oktatási, szocializációs) ellátására sem képes. A legszereyebb becslés szerint is mintegy 800 000 főre tehető azon fiatalok száma, akik szülei olykor még az alapvető élelmiszereket sem tudják biztosítani gyermekeik számára, a magyar munkaerőpiacra való belépéshez szükséges tudásjavarokat pedig már végképpen nem.

A bajt csak tetézi, hogy iskolarendszerünk, elsősorban a szakmunkásképző intézetek, folyamatosan termelik újra azt a munkaerőt, akik képtelenek az iskolában megszerzett tudással a magyar munkaerőpiacon elhelyezkedni. 1998-ban, pl.: az egyetemet végzett magyar pályakezdő fiatalok 2%-a, a szakmunkás végzettségűeknek pedig 42% volt munkanélküli. A magyar munkanélküliek között igen magas a fiatalok száma,⁹ és az elmúlt évek során gyakorlatilag alig változott ez a kedvezőtlen trend. Nálunk is kialakulóban van már a több generációs munkanélküli család, s bár ez eléggé elszomorító, de semmiképpen sem végzettszerű, s főleg nem megállíthatatlan és visszafordíthatatlan társadalmi jelenség.

III. Az ifjúság helyzete

III.1.

Az utóbbi tizenöt évben talán az ifjúsági ágazat, szenvedte el hazánkban a legnagyobb anyagi és szellemi veszteségeket. A „fő csapást” az 1990–94 között ért súlyos veszteségeit, változásában, mind a mai napig nem tudta kiheverni. Ez alatt a négy év alatt gyakorlatilag felszámolták az ágazat teljes gazdasági és a humán infrastruktúráját. Gazdasági infrastruktúrája, portfóliója közalapítványokba került, kivonták a pénzt az ágazatból. Szétesett, leépült, valójában teljesen megsemmisült, az az információs közvetítő rendszer, „információs háló” amely a hatalom, a társadalmi szféra, a felnőtt társadalom és az ifjúság különböző csoportjai közötti információcserét addig biztosította. Az ifjúsági munka politikán belüli addigi túlsúlya ma már a múlté, s ez nem is baj, a probléma az, hogy a napi politikából és a távlati fejlesztési stratégiákból is kiszorult az „ifjúság ügye” és sem itt, sem ott nem kap valószínűs¹⁰ társadalmi súlyának megfelelő szerepet. Pártharcok, kevéssé megbecsült, másod-, harmadrangú kérdésévé degradálódott, s ahelyett, hogy – hasonlóan a külpolitikához – pártérdekeken felüli, „össz nemzeti” ügygé vált volna, a pártok befektetett munka és konkrét távlati programok nélkül „nemes egyszerűséggel” ki akarták sajátítani, népiesebben „Le akarták nyúlni” az ifjúságot, szem előtt tartva a régi tételt: „akié az ifjúság azé a jövő”.

A kisajátítás persze nem sikerült, de végül is nem ezért nem világos – sajnálatos módon épp az ifjúságunk döntő többsége számára – hogy, akkor végül is, kié is itt a jövő?

A fiatalok élet- és munkakörülményeiben, életérzésében és közérzetében azonban már jóval előbb észleltük a fordulatot, a romlást, mint az „ágazatban”. Az ifjúság helyzetének korántsem kedvező irányú változásait elsőként a nyolcvanas évek elején végzett ifjúság-szociológiai kutatások tapasztalatai tárták fel, de akkor még senki sem tulajdonított nagy jelentőséget ennek, részben politikai¹¹ okok miatt, másrészt talán azért, mert akkor még úgy látszott nem is oly nagy mérvű ez a romlás.¹² A negatív trend legalacsonyabb szintjét –

mélypontját – valamikor 1994–95–96-os években érte el, azaz a rendszerváltozás sem tudta megállítani ezeket a kedvezőtlen folyamatokat. Ellenkezőleg, néhány területen még fel is gyorsította őket, s bár a kilencvenes évek végére a romlás üteme valamelyest csökkent, fékeződött, de teljesen ekkorra sem állt le, sőt néhány területen még tovább is mélyült.

III.2.

A magyar fiatalok, néhány nagyobb létszámú csoportjának – mindenek előtt a vidéken, vagy az elmaradott fejlettségű régiókban élő, alacsony iskolai végzettségűek – helyzete a kilencvenes évek végére, az új évezred elejére sem stabilizálódott. Sokan vannak közöttük olyanok, akik magukra maradtak, s nem aktív, nem cselekvő, hanem csak passzív résztvevői a társadalmi- gazdasági folyamatoknak, döntő többségük egyáltalán nem él „közéletet” nem vesz részt semmilyen szinten a politikai életben sem, s ha megtehetné legszívesebben, kilépne a társadalomból és „rácsukná az ajtót a történelemre”. Furcsa kettősségnek vagyunk tanúi: az ország egyik felében piaci, a másik felében „középkori” viszonyok uralkodnak. A lebontott, megszűnt, szétesett régi ifjúsági szervezetek helyébe sok új szervezet lépett, de a régi jól működő intézményi struktúrák és információs rendszerek helyett még nem épültek ki újak. Ha pedig mégis, akkor ezek többsége feudális jellegű.

E helyütt nem firtatjuk, helyesen döntöttek e '90 táján ezek lebontásáról, csupán csak jelezük: az ifjúság a hatalmon lévők számára soha, sehol, semmilyen társadalmi rendszerben sem érhető el „direktben” közvetlenül, hanem csak közvetítőkn, közvetítő rendszereken keresztül. Végül is ezért építette ki pl.: a maga közvetítő rendszerét a Horthy- és a Kádár-rendszer is, és – mindent összevetve – megállapíthatjuk, hogy ezek a közvetítő rendszerek hosszú évtizedeken keresztül működőképesek¹³ is voltak.

Az ifjúság társas-társadalmi kapcsolatainak¹⁴ vizsgálata tárta fel, hogy ezek a struktúrák (az ifjúság társadalmi-társas kapcsolatai!) alapvetően:

- zártak;
- s kapcsolataikban erőteljesebben vannak jelen, a homofil,¹⁵ mint a heterofil kontak-

tusok; valamint a személyes, intim, mint a szervezeti, intézményesült kapcsolatok.

Ebből adódóan egyre nehezebb önerejük-ből, társadalmi, intézményi segítség nélkül: a származás, a családi tradíciók és anyagi viszonyok, s az ezek által meghatározott (az elért, vagy épp az el nem ért!) pozíciók szorításából kitörniük.

III.3.

Meglepő tapasztalatunk, hogy a fiatalok többsége,¹⁶ helyzete rosszabbodására nem aktivitásának fokozásával, hanem ellenkezőleg a társadalmi, közéleti folyamatoktól való eltávolodással, vagy tudatos távolságtartással válaszolt. Az elmúlt tizenöt év, minden mértékadó szociológiai kutatása, a fiatalok politikai aktivitásának igen alacsony, esetenként, már „mérhetetlenül” alacsony szintjét regisztrálta. A közvélemény, olykor még a szakmai körök közül is néhány és persze sok politikus is, hajlamos ezt a magatartást – megítélésem szerint tévesen – passzívnak nevezni. Ez ugyanis nem az. Mivel a fiatalok többsége, nem csak hogy nem politizál, hanem közéletet¹⁷ sem él – sem a lakhelyén, sem munkahelyén, sem pedig a tanintézetében –, ezért csak családja, vagy barátai révén érhető el a kormányzati, vagy valamely politikai erő számára.

III.4.

Nem épült ki, tehát ma még Magyarországon az az integratív, transzmissziós közvetítő rendszer, amelyik biztosíthatná a kölcsönös információcserét az ifjúság, a felnőttek és a hatalmat gyakorló társadalmi-politikai erők között. Ugyancsak hiányoznak ma még azok a szabadon bejárható terek, fizikai és szellemi relációkban egyaránt, ahol felszabadultan és otthonosan mozoghatnának a fiatalok, s e terek erőterében hatékonyabban építhetnék, fejleszthetnék önmagukat és környezetüket egyaránt. Mindezek „eredményeként” a mai fiatalok generációja az elmúlt harminc év legszervezetlenebb, legtapasztalatlanabb, következőképpen a hatalomnak leginkább kiszolgáltatott generációja. Elképesztően alacsony közrészvétele mellett, társadalmunk- és a poli-

itikai-hatalmi intézményrendszerünk működéséről, berendezkedéséről, s a politika „természetéről” szerzett ismereteik és konkrét gyakorlati tapasztalataik is nagyon hiányosak, alacsony szintűek.

III.5.

A fiatal generációk helyzetét csak súlyosbítja, hogy szervezetlenségük és egyéb, más itt fel nem sorolható okok miatt, egyáltalán nem töreksenek, társadalmi pozícióik és politikai súlyuk növelésére,¹⁸ s nem veszik észre, hogy ezzel a magatartásukkal valójában konzerválják a jelenlegi állapotokat, és épp „annak esélyét játsszák el”, hogy saját helyzetük alakulását tevékenyen és hatékonyan befolyásolhassák.

Furcsa és paradox helyzet ez, hiszen ha önerőből nem képesek a „kitörésre” akkor ez csak egy hosszú távú – nem csak szavakban, hanem a valóságban is korszerű és modern – társadalompolitikai stratégia megtervezésével és érvényesítésével érhető el, amelyben az ifjúság és persze a felnőtt társadalom egyes csoportjai helyzetének javítása, és törekvései támogatása, az elmúlt tizenöt év társadalompolitikai gyakorlatához képest jóval nagyobb hangsúlyt kap, az oktatás kiemelt stratégiai szerepe primátusságának elismerése, megteremtése és folyamatos biztosítása mellett. Az egyik legsúlyosabb tévedése, mondhatni téveszméje a politikai aktoroknak, hogy azt hiszik, nem érdekeltek egy ilyen döntés meghozatalában!

A jelzett anomáliák felszámolásának ugyanis, éppen az az egyik legfőbb akadálya, hogy az elmúlt évtizedben hatalomra került kormányoknak, valójában nem volt elképzelése (sem) arról, hogyan befolyásol(hat)ja, irányítsa a társadalom generációs metszete mentén az ifjúsági munkát, hogyan segítse az ifjúság szocializációját. Nem volt sem koncepció, sem „védőháló”,¹⁹ amely segítséget adhatott volna az ifjúsági munkához.

Azt is mondhatnók, hogy nem volt ifjúságpolitikájuk, de ez így nem igaz, hiszen ebben az esetben az „ifjúságpolitika” hiánya maga a „politika”. A kormányzati passzivitás ellensúlyozására, az ifjúsági vezetők egy része pozitív diszkriminációt szorgalmaz, mert úgy véli, ez segítene abban, hogy az ifjúsági munka, az ifjúsággal való társadalmi szintű törődés kilen-

düljön arról a holtpontról, ahová – ma még mindig csak viszonylag szűk körben ismert okok miatt – a ’89–90-es fordulat után jutott.

III.6.

A ’94-es választások után hatalomra került politikai erők megtörték az addigi negatív trendet, de jelentős mértékű javulás mégsem következett be. Többek között azért, mert a koalíciós partnerek között lezajlott „kié az ifjúság” küzdelemben a nyerő elkényelmesedett, s ahelyett, hogy a győzelmét s a lendületét kihasználva új, addig járatlan utakat keresett volna, azt hitte – s ez volt talán a legsúlyosabb tévedése –, hogy ott folytatható az ifjúsági munka, ahol a ’80-as évek végén félbeszakadt, a vesztes pedig – miután valójában soha sem volt értékelhető és empirikusan megragadható koncepciója az ifjúsági munkáról – még azokat a pozícióit is feladta, melyeket soha el sem veszített. A kamarillaharc és küzdelem persze a kulisszák mögött tovább folytatódott, mindenki, de leginkább az ifjúság, kárára.

Egy fontos és megszívvelendő tanulság azonban levonható: azok a szervezeti, testületi és intézményi struktúrák, melyek mögött sem konceptuális háttér, sem törvényi garancia nincs, nagyon sérülékenyek, hiszen láttuk a példát: egy tollvonással bármikor megszűntethetők.

„És (...) akkor kezdődik, újra előlről az egész...” A legutóbbi és persze a mostani kormányzati (fél)ciklus ifjúsági munkájának értékelése meghaladja ennek az anyagnak a tartalmi, de főleg konceptuális kereteit, de a kurzusok ifjúságkonceptiójának és gyakorlati ifjúsági munkájának alapos elemzése semmiképpen sem spórolható meg. Ezek után nem meglepő, hogy sem megfelelő tekintélye, sem erkölcsi, sem anyagi megbecsültsége nincs ma az ifjúsági munkának. Elgondolkodtató – még akkor is, ha jómagam nem osztom ezt a véleményt – egyik ifjú politikusunk kifakadása: „ezen a területen mára, már csak a hülyék és a megszállottak maradtak meg”.

III.7.

Akár pozitív fordulatként is értékelhető, hogy az ifjúság körében erősödni látszik az a tö-

rekvés, hogy minden külső kényszer nélkül, önmagukat kezdik megszervezni. Saját öngazgatású szervezeteket és információs csatornákat hoznak, hoztak létre és ez nagyon örvendetes, az már viszont kevésbé, hogy ma még sajnos sok az akadályozó és kevés a segítő tényezője ennek a munkának:

- az anyagi támogatás hiánya miatt nem biztosítottak a kiszámítható, hosszabb távú működés feltételei;
- nincs kapcsolatuk a jelenleg működő és intézményesült, „hivatalos” szervezetekkel és információs hálózatokkal;
- s mivel a többi szervezettől (is) elkülönülten végzik munkájukat, ezért igen gyenge ezen szervezetek többségének hatékonysága is.

A fiataloknak tehát korántsem könnyű a maguk gyártotta társadalmi csapdákból kitörniük. A csapdák léte azonban ma már nem csak a fiatalok, hanem az egész magyar társadalom számára is egyre súlyosbodó teher.

A két, immáron három generáció – a fiatal, a felnőtt és az idős – lassacskán egymás mellé szorul, s ahelyett, hogy egymást kölcsönösen segítené, egymás ellen „dolgozik”, jelentősen csökkentve ezzel a nemzedékek közötti – egyébiránt sem erős – társadalmi szolidaritást és a folyamatos párbeszéd fennmaradását. Nem tudjuk mennyire „szorul ránk az idő”; de, ha nem sikerül még időben felszámolni ezeket az anomáliákat, akkor már rövidtávon is megoldhatatlan és kezelhetetlen társadalmi feszültségeket gerjeszhetnek.

III.8.

A fiatalokat, saját gyermekeinket, soha semmilyen körülmények között nem hagyhatjuk magukra. Nem létezik olyan nehéz helyzet, amely ezt indokolná. Pontosan kell tudnunk, azonban, hogy milyenek, milyen törekvéseik, milyen gondjaik vannak, hiszen ha mindezt nem tudjuk, vagy ha csak felületes ismereteink vannak róluk, akkor szóba sem állnak velünk, akkor nem tudunk szót érteni velük, s ennek hiányában pedig aligha tudunk segíteni nekik. A segítség azonban egészen bizonyosan nem lehet a régi típusú, helyettük gondolkodó, helyettük döntő, paternalista, atyáskodó segítség. A generációs problémák-

hoz – legyenek azok ifjúságiak, avagy az idősebbek problémái – soha sem viszonyulhatunk kritikusan, hanem mindig csak pozitívan, hiszen a kialakult helyzetért nyilvánvalóan nem a jelenlegi, hanem minimum a legutóbbi öt magyar kormány, s nem csak a felnőttek, hanem maguk a fiatalok, az ifjabb generációk is felelősek, ezért aztán az egymásra mutogatás – az ifjúság ügyében – nemcsak értelmetlen, inkorrekt is.

És persze még azért is, mert a mai magyar társadalom strukturális és funkcionális működési zavarai, anomáliái és feszültségei nem „rendszer-specifikusak”, ezért nem írhatók sem a rendszerváltás, sem pedig az „átkos” szocializmus, sem egyik, sem másik kormány számlájára, mert igaz ugyan, hogy az utóbbi tízeznéhány évben „váltak láthatóvá”, de kialakulásuk és keletkezésük okai és gyökerei jóval előbbi időszakra tehetőek.

Az utóbbi néhány év részben kedvezően, részben kedvezőtlenül alakuló makroökonómiai mutatói ismeretében a helyzet megváltoztatásának igénye és főleg lehetősége ma már valóban nem hiú vágyálom csupán, de amint ez ma már jól látható és érzékelhető is, a mégoly kedvező makrogazdasági mutatók sem alkalmasak önmagukban a személyes sorsok, társadalmi csoportok és rétegek, valamint az elmaradott térségek, régiók és települések helyzetének megváltoztatására és jobbra fordítására.

Mindezek megvalósításához valóban új társadalomstratégiára – s ezen belül kitéüntetett szerepű ifjúságstratégiára – vonzó és elfogadható jövőképre, komoly tervező munkára, átgondolt – minimum középtávú – koncepciózus és megvalósítható, az állampolgárok számára is elfogadható társadalmi programokra, a helyi anyagi és szellemi erő koncentrálására és az eddigiekhez képest, jóval hatékonyabb és eredményesebb mozgósítására van szükség.

IV. Politika és ifjúságpolitika

IV.1.

A fogalom mai tartalma, jelentése, mibenléte nem értelmezhető történeti kontextus nélkül, nevezetesen, hogy hogyan alakult, változott

az ifjúságpolitika fogalmának tartalma és jelentése az elmúlt évszázadban, Európában és a világban. Az ifjúság és az ifjúságpolitika történeti kategóriák, új keletű fogalmak, a társadalmi fejlődés meghatározott szakaszában keletkeztek. „Vajúdásukat” a modern világ, az ipari társadalom változásai indították meg, de az „újszülöttek” csak a 20. század második felében jöttek a világra. Ha meg akarjuk érteni a mátt, akkor a gyökereikig kell leásnunk.

A századelőn még a felnőttek és a gyerekek munkája a paraszti és a polgári (nagy)családok munkamegosztásában közel azonos fontosságú: azaz nincs lényegi különbség a libaőrzés, a disznópásztorkodás, az újságkihordás, a házban, vagy a ház körül végzett munka, a kisbéres, vagy az inas és bármely „felnőtt” munka társadalmi hasznosságának megítélésében. A biológiai és a társadalmi érettség időpontja ez idő tájt még gyakorlatilag egybe esik.

Ezekben a társadalmakban még nincs „ifjúsági probléma” és persze – a fogalom mai értelmében – ifjúság sincs, csak felnőttek vannak és gyerekek, akik szinte észrevétlenül válnak felnőtté. A 20. század derekán, tehát új társadalmi csoport jelenik meg a „történelem színpadán” s ez az új csoport az ifjúság.²⁰

Az elmúlt század Európájában a fiatalokat tulajdonképpen az életre akarták felkészíteni, vitathatatlanul sokszor a legjobb szándékkal, de mindezt olyan koncepció és feltételrendszer érvényesítésével tették, s olyan szervezeti struktúrában, ahol a fiataloknak valójában sehol sem volt jelentős hatása, beleszólási és cselekvési lehetősége saját generációjuk életfeltételeinek alakításában.

A fiataloknak nem volt, és sajnos még ma sincs „szabad szellemi és materiális tere” a társadalomban, amelyet önként és boldogan birtokba vehetnének, természetesen nem öncélúan, hanem azért, hogy segítse őket társadalmi beilleszkedésükben.

IV.2.

Az „ifjúságpolitika” – mint kategória, vagy fogalom – mai tartalma, jelentése és főleg gyakorlata tehát, nem szerves társadalmi fejlődés eredménye, hiszen nem a valóságos társadalmi folyamatok, nem a gazdasági, vagy az ún. reálfolyamatok, hanem a politikai célok és „elvárások”, de

főleg ideológiai megfontolások alakították ki mai tartalmát és gyakorlatát, s ez már önmagában véve is elég ok arra, hogy felülvizsgáljuk és revidáljuk, magát a fogalmat, de leginkább e tevékenységet jelölő gyakorlatot. E tevékenység átfogó társadalmi analízise és revíziója aligha odázható már el sokáig, ha másért nem, hát azért, mert a jövő évezred második évtizedének kezdetére, de legkésőbb a közepére, a magyar ifjúság erős alku pozícióba fog kerülni, s nem azért, mert addigra erős érdekérvényesítési képessége lesz, vagy akár erős civil szervezetei jönnek létre – természetesen sem az egyik sem másik lehetőség nem zárható ki teljességgel – hanem „csupán csak” felgyorsult ütemű fogyó létszáma miatt.

IV.3.

A 20. században a különböző politikai- és társadalmi berendezkedésű országok hatalmi elitje és felnőtt társadalmi sehol sem kezelte a társadalmi- és egyéni felelősséget és kötelezettségeket vállalni tudó, felelős állampolgárként²¹ saját ifjúságát. Inkább olyan tevékenységekkel illetve feladatokkal terhelték az ifjúságot, melyekkel valójában az igazi feladatoktól tartották távol őket, s amelyeket azok valójában nem is akartak. Csak jóval később alakult ki, jött létre a gondoskodó állam, ahol a legtöbb esetben az ifjúságot, mint devianciát kezdték értelmezni, az állam pedig pátyolgatni, atyáskodni kezdett a fiatalok fölött „mi jobban tudjuk, hogyan lehet a fiatalok igényeit kielégíteni” szemléletet terjesztette el, illetve ilyen szellemben kívánt a fiatalokkal foglalkozni. Mindezek oda vezettek, hogy az ifjúság teljesen passzívan vett részt a társadalmi folyamatokban és soha, sehol nem kapott az össznépszerűség belüli arányához képest megfelelő politikai súlyt és megfelelő mozgásteret. A döntő azonban sohasem az volt, hogy mekkora ez az arány, hanem az, hogy milyen a társadalmi-politikai súlya adott társadalomban a fiataloknak, s ez az össznépszerűség belüli arányából sohasem volt levezethető, hanem csakis a társadalmi-gazdasági politikai-hatalmi viszonyok elemzéséből. Az ifjúság a 20. században, de már a 18–19. században is, (ha egyáltalán értelmezni lehetett, akkor ezeket a fogalmakat), csak forradalmi időszakban jutott valamifajta pozícióhoz és a for-

radalmak lezárása után ezek a pozíciók, szerepek minden esetben erodálódtak.

IV.4.

Az ifjúsági munka gyakorta fellelhető alaphibája, ha a fiatalokkal, csak akkor foglalkozik, ha már súlyosak az anomáliák. Az azonban már szemléletbeli hiba, ha magát az ifjúságot tartják az ifjúsági munka irányítói eleve – természet adta módon – problémásnak, hiszen az ifjúság nem „problémahalmaz”, hanem egy sajátos élethelyzetben lévő társadalmi csoport, pontosabban a társadalmi struktúrának egy olyan sajátos – társadalmi és történeti koronként meghatározott – metszete, akiknek élethelyzetükből adódóan speciálisak az igényeik és törekvései és persze ebből adódóan a problémáik is. Igényeiket, törekvéseiket – ebben a szövegkörnyezetben problémáikat – épp azért nem lehet a szőnyeg alá söpörni, mert ezek ezzel az élethelyzettel járnak együtt, vele születtek, azért nem lehet elodázni megoldásukat, mert szükségképpen tovább szaporodnak, a feszültségek tovább nőnek, sőt átcsaphatnak egy más dimenzióba is, amely már nem „ifjúsági” jellegű.

Az Európai Unió Magyarországnak demokratikusan választott kormányai tehát többé már nem készíthetnek semmiféle ifjúságpolitikai koncepciót, csak átfogó, minimum középtávú, ifjúságstratégiát, mivel az ifjúság, a fiatalok ügye valóban nemzeti ügy, azaz minden pártérdeken felül áll. Az ifjúságpolitika azonban már eleve pártérdekeket hordoz, azaz egy pártnak lehet, talán kell is ifjúságpolitikai stratégiát készítenie, de egy kormány-nak már aligha.

V. Az ifjúságstratégia ideológiai meghatározottsága²²

V.1.

Egy politikai, társadalmi berendezkedés megdöntése – korunkban és esetünkben megváltoztatása, jobbá, hatékonyabbá tétele – bár mely történelmi időszakot is vizsgálunk, soha sem volt egyszerű feladat, de legalább ily néhez az új társadalmi berendezkedés politikai és gazdasági szabályainak, működési alapel-

veinek a kidolgozása és gyakorlati bevezetése. A legnehezebb azonban, minden bizonnyal, az új távlati társadalompolitikai célok és konkrét feladatok és az új ideológia kidolgozása és elfogadtatása.²³

Magyarország ezeréves történelmében azonban immár sokadszor fordul elő az az állapot, hogy nincs „kitalálva” az ország, sem a fiatalok sem pedig a felnőttek nem tudják, milyen világ lesz itt néhány évtized múlva, holott ennek ismerete – a „szép új világ” megteremtésében – legalább olyan fontos, mint a tulajdonviszonyok megváltoztatása avagy a demokratikus politikai berendezkedés kiépítése. A progresszív, koncepciózus, radikális ideológia ugyanis valóban hatékony eszköze a társadalmi konfliktusok megvívásának, mindenek előtt erőteljes mozgósító, identitástudatot növelő hatása miatt. Ezért nem hiányozhat a középtávú ifjúságstratégiából a koncepciózus, a fiatalok számára is elfogadható, vonzó jövőkép.

V.2.

A mindenkori kormányzatnak és a hatalmon lévő elitnek, az eddigiekhez képest, jóval nagyobb önkontrollt kell gyakorolnia saját érdekei és törekvései korlátozására, a társadalmi konfliktusok és egyenlőtlenségek csökkentésére, s a felnőttek és a fiatalok közötti folyamatos párbeszéd fenntartása érdekében. Ez a párbeszéd természetesen nem szakadt meg, hiszen ez lehetetlen; az azonban igaz, hogy sok kérdésben akadozik, néhány kérdésben pedig még meg sem kezdődött a folyamat. Létre kell hozni, meg kell alakítani, pontosabban tovább kell építeni azokat az intézményeket, társadalmi és civil szervezeteket és információs rendszereket, amelyek a jelenleginél hatékonyabban segítik a generációk közötti párbeszéd fenntartását; a fiatalok érdekeinek artikulálását, törekvései és érdekeik érvényesülését a makro- és a mikropolitikában egyaránt. A folyamatos párbeszédhez azonban aktív, önmaguk erejében hívő, értelmes, távlati társadalmi célokot is kijelölni tudó fiatalok is szükségesek, akik nem csupán önmaguk, hanem mások problémáira is érzékenyek.

Az ifjúság törekvései, gondjai és problémái minden korban, minden kormányzati ciklusban megkülönböztetett figyelmet érdemelnek,

de nem a mindenkori helyzetük miatt, hanem az ifjúság sajátos társadalmi szerepe miatt. Ez a szerep persze nem valami konstans, hanem történelmi koronként változik, de kormányzati ciklusokként, semmiképp sem értelmezhető újra.

A rendszerváltás tizenötödik évében azonban a legjelentősebb és legsürgetőbb feladat az ifjúság beemelése a hatalomba, s ez természetesen korántsem politikai, hatalmi pozíciókat jelent, hanem azt, hogy az ifjúság – a magyar történelem során már nem először – újra a társadalmi változások aktív, cselekvő szereplőjévé válik, mivel az elmúlt, mintegy ötven évben – leszámítva a „fényes szellők” időszakát – nem volt az. Ez valóban rendszerváltó tett (lenne), másfelől azért (lenne) döntő fontosságú mozzanat, mert enélkül a rendszerváltás valójában nem is vihető eredményesen végig.

Ez az aktus – mely értelemszerűen nem csupán egy mozzanat – jelenti, jelentené az ifjúság visszavételét, és semmiképpen sem a kisajátítását, s főleg nem a lenyúlását.

VI. Merre tart Európa?

Anélkül, hogy itt is részletekbe bonyolódnánk, egy kitekintést kell tennünk. 1992-ben az Utrechti Ifjúságpolitikai Konferencia,²⁴ melyen Európa legfontosabb ifjúsági szervezetei és az Európa Tanács Bizottságai is jelen voltak, az alábbi koncepciót fogadta el. E koncepció szerint minden korszerű ifjúságpolitikának, stratégiának minimum 8 összetevője van, ezek a következők:

1. Minden megalkotandó törvénynek, tekintettel kell lenni a fiatalok érdekeire, ezen túl olyan törvények is kellenek, melyek magának az ifjúsági munkának a törvényi hátterét szavatolják.

2. Szükséges, hogy az állam költségvetési forrásokat biztosítson ehhez a munkához.

3. Nem kormányzati infrastruktúrára van szükség.

4. Jó, ha van valamilyen, az önkénteseknek, és hivatásosoknak „szóló képzési rendszer”.

5. Szükség van az ifjúsági ügyekkel foglalkozó független kutatásokra.

6. Szükség van a kormányhoz tartozó táncadó testületre.

7. Olyan kommunikációs hálózat szükséges, amely kapcsolatot teremt az országos, regionális és helyi szinteken működő személyek, szervezetek és szolgáltatók között.

8. Biztosítani kell ezekben a koncepciókban a fejlődés és a megújulás lehetőségeit is, azaz teljesen nyitottnak, jövőorientáltnak kell lennie.

Természetesen nem minden európai ország ifjúságpolitikai, ifjúságstratégiai²⁵ koncepciója felel meg e kívánalmaknak, de ha Európa fontos számunkra, és ez megint csak nem vitatható, hogy fontos, akkor ezeket a szempontokat nem lehet figyelmen kívül hagyni egy korszerű ifjúságstratégiai koncepció, illetve feladatsor megtervezésekor. E munka készítésekor – a fentiekén túl – megszívéleendő Peter Lauritzen megállapítása is: *„Az ifjúságpolitikát nem lehet tovább úgy meghatározni, hogy mi az amit nem lehet, hanem csak úgy, hogy mi az amit lehet és amit kell tenni a fiatalokért.”* Úgy vélem, nem készíthető olyan ifjúságstratégiai koncepció, amely a fentebbi szempontokat figyelmen kívül hagyja, és nem tartja az európai országok normatíváit mércének, de olyan sem, ami szolgai módon lemásolja azokat. Dönteni kell végre, milyen szerepet vállal az állam, milyen a viszonya a mindenkori kormánynak saját ifjúságához.

VII. Az ifjúságstratégia tartalmi és szerkezeti csomópontjai

A struktúra első rétege – a felszíni – a leglazább, ez az, amit az 1992-ben megrendezett az Utrechti Ifjúságpolitikai Konferencia javasolt elfogadásra, minden ifjúságstratégia készítőjének. Második rétege már a mélyebb struktúrákat mutatja be, azokat, amelyeket az előzőekben már ismertetett helyzetelemzések tapasztalataiból vontunk le. Az ifjúságpolitika/stratégia mindig többdimenziós, egyszerre horizontális és vertikális és mindig ideológiai töltetű, vagy legalább is mindig fellelhető benne az ideológiai mozzanat:

- horizontális, mert a politikai, és a társadalmi szerveződések gyakorlatilag minden formá-

- jának van ifjúsági vonatkozása, vagy ifjúsági metszete;
- vertikális, mert speciális célcsoportokkal (is) foglalkozik;
- a társadalom jövőjéről vetít előre képet, általában a fennálló politikai rendszer javulásának fényében;
- ideológiai alapja van, mivel az ifjúság olyan társadalmi konstrukció, amely a történelem folyamán változik, következőképpen minden kor és minden társadalom megteremtí a maga ifjúságpolitikai, ifjúságstratégiai koncepcióját és felfogását.

A struktúra még mélyebb rétegében lelhetők föl a legfontosabb tartalmi elemek; azok, amelyeket egy korszerű, az európai normákhoz is illeszkedő ifjúságstratégiai koncepciónak szükségképpen tartalmaznia kell:

- a társadalmi analízis eredményeként felvázolható eszmei-ideológiai ill. filozófiai-etikai hátteret;
- a stratégia végrehajtásához szükséges a jogi és politikai biztosítékokat;
- a program végrehajtásához szükséges szervezeti-intézményi kereteket;
- a gyakorlati, módszertani segítségadás konkrét formáit;
- és nem utolsósorban a fiatalok programban való személyes részvételének feltételeit és lehetőségeit.

Végül a következő alapelvek beemelése és érvényesítése a készítenő ifjúságstratégiai koncepcióba – amelyek valójában már nem is mélyebb, mint inkább más szerkezeti, pontosabban új tartalmi csomópontja annak – azért nagyon fontos feladat, mert ezek hiányában egyetlen ifjúságstratégiai koncepció sem lehet hatékony, eredményesen aligha vihető végig, mindaddig, amíg:

- az alkotmány tervezett módosításával nem hozzuk összhangba az ifjúságstratégiai koncepció eszmei, ideológiai és filozófiai etikai vonatkozásait és megfordítva!
- figyelmem kívül hagyjuk az ENSZ és az Európai Unió vonatkozó direktíváit és irányelveit;
- nem hangoljuk össze az államháztartás tervezett reformjával;
- nem csökkentjük a generációs deficitet;

- nem biztosítjuk az ifjúság szocializációja és a rendszerintegráció összhangját;
- nem segítjük, nem szorgalmazzuk, nem biztosítjuk a fiatalok társadalmi, politikai, érdekvédelmi és érdekvédelmi szervezetei további a kiépülésének (leginkább anyagi) feltételeit;
- végül, de korántsem utolsósorban, ha nem állítjuk az ifjúságstratégia centrumába, a szervezeti viselkedés intézményi, metodológiai és információs hátterének és feltételeinek megteremtését.

Ilyen komplex program Magyarországon még sohasem készült, mivel hiányoztak a megalkotásához szükséges feltételek.

Jegyzetek

- 1 Amely azonban korántsem végzettszerű és főleg nem megváltoztathatatlan, hiszen épp emiatt nem reménytelen, nem lehetetlen „vállalkozás” egy adott társadalmi helyzet „megreformálása”!
- 2 Gázó Ferenc–Laki László: *Esélyek és orientációk*. Bp.: OKKER Kiadó, 1998.
- 3 E helyütt nincs mód e témakör részletes kifejtésére, erre majd csak a későbbiekben kerülhet sor. Ezért csupán csak jelezzük, sok tőlünk fejlettebb országé is piramis alakú, holott a jövő társadalmának ideális szerkezeti alapstruktúrája a hagyma formátum. Tehát a még távolabbi cél ez a forma, s nem az egyharmad-kétharmados modell.
- 4 Prosperáló városok és térségek: Budapest, Székesfehérvár és Győr, a Dunántúl, különösen az északnyugat-dunántúli térség, de már Dél-Dunántúl, az Alföld, a Nyírség, valamint Miskolc, Diósgyőr, Szarvas, Békéscsaba városok – hogy csak néhányat emeljek ki a sok közül – komoly fejlesztési gondokkal küszködnek.
- 5 Egyes számítások szerint, ha az utóbbi tíz év makrogazdasági mutatói közül csak a legfontosabbakat: a beruházások növekedését, a külföldi tőkebeáramlás nagyságát és a nemzeti jövedelem alakulását vesszük figyelembe, akkor ezek hatására az induló helyzethez képest legalább kétszeres életszínvonal növekedésnek kellett volna bekövetkeznie, de ez sajnos elmaradt. Nyilván feltárható, de ez nem lehet ezen írás feladata, hogy „hová tűnt” a növekmény másik fele?

- 6 Az utóbbi hetek kormányzati körökből származó nyilatkozatai arra engednek következtetni, hogy a jelenlegi kormány felismerte ennek veszélyét.
- 7 1869 és 1920, az ország jelenlegi területére számított adatok.
- 8 Többen vannak az inaktívak, mint az aktívak.
- 9 A 15–29 évesek aránya a munkanélküliek csoportján belül 1992 óta 39% körüli.
- 10 Egy társadalmi csoport, réteg valóságos társadalmi súlyát, sok tényező befolyásolja, de itt nincs mód ennek részletes kifejtésére.
- 11 A Kádár-rendszer „egészséges, ferencjózsefi optimizmusára” utalunk itt.
- 12 Valójában igen nehéz feladat az adatok korrekciós összehasonlítása, de nem azért, mert az 1990 előtt végzett ifjúságkutatások semmire sem használhatók, hanem számos más ok miatt, amelyek részletes kifejtésre ebben a tanulmányban nem térhetek ki.
- 13 Azt, itt és most, nem vizsgáljuk, milyen célok érdekében, s milyen hatékonysággal működtek ezek a közvetítő rendszerek.
- 14 *Közrészvétel és társadalmi-társas kapcsolatok a magyar ifjúság egyes rétegeiben.* Bp.: Inex Stúdió, 1996.
- 15 Egynemű, vele azonos társadalmi státuszú személy, heterofil; ennek az ellenkezője.
- 16 Ez sajnos a mai magyar felnőtt társadalomra is igaz.
- 17 Mindösszesen 2–3 százalékuk tartozik valamilyen politikai, társadalmi, vagy civil szerveződéshöz.
- 18 Természetesen a többségről van szó, s nem a vitathatatlanul létező, igen aktív, szűk rétegről.
- 19 Természetesen nem szociális védőhálóra gondolok, hanem törvényekkel, megfelelő pénzügyi és intézményi háttérrel és konkrét intézkedési, hatalmi jogkörökkel megerősített védőhálóra.
- 20 A magyar ifjúságkutatók – kezdeti partatlan vitáik után – még a hetvenes évek elején megegyeztek abban, hogy a 0–29 éves népesség a fiatalok nemzedéke, ezen belül a 0–14 évesek a gyermekek, a 15–29 évesek korcsoportjai pedig az ifjak, az ifjúság. A két fogalmat azonban sokszor még a szakma is szinonim fogalomként használja, a köznyelvben pedig gyakorlatilag nincs jelentésbéli különbség a két fogalom között.
- 21 Lásd az erre vonatkozó rövid európai kitekintést.
- 22 Ebben a tanulmányban csupán csak jelezni tudom, az ifjúságstratégia ideológiai meghatározottságát, kifejtetni és bizonyítani még nem.
- 23 Az ideológia fogalmához már legalább száz év óta számtalan negatív értelmezés, jelentés tapad, holott a kategória jelentése, tartalma nem szükségképpen negatív. A fogalom értelmezésében és főleg használatában, ma Magyarországon sem a bal, sem a jobb oldal nem korrekt.
- 24 A koncepció lényegében nem változott az eltelt közel tíz évben, vagy ha mégis, arról nincsenek információim.
- 25 Az előterjesztésben mindenütt az ifjúságpolitika kifejezés szerepel, amivel a magam részéről nem tudok azonosulni, fentebb már kifejtett okok miatt.

Nyugat-magyarországi fiatalok a munkaerőpiacon

Az ország északnyugati térségét – és ezen belül is leginkább Győr városát – munkaerő-piaci szempontból a legerősebb régiók között tartjuk számon. A legtöbben úgy gondolják, hogy itt az elhelyezkedési lehetőségek sokkal jobbak, a dolgozókat megfizetik a vállalkozók, ezért ide érdemes orientálódni a jól képzett fiataloknak.

A pozitív statisztikák nem fedik minden esetben a valóságot, számos munkanélküli fiatal – be sem kerülve a nyilvántartásba – látszólag szegmense társadalmunknak.

A győri fiatalok esetében általában kedvező intellektuális légkörről, értékrendről és törekvésekről beszélhetünk. Az egyre súlyosabb gondokat okozó munkaerő-piaci folyamatok következtében az iskoláztatás terén élesedett a verseny. A különböző társadalmi státuszú, iskolázottságú és anyagi helyzetű rétegek között komoly küzdelem alakult ki a tudástöke megszerzéséért. A munkaerőpiac fiatal győri munkavállalóinak iskolázottsági szerkezete abban tér el többek között az országos képtől, hogy körükben jóval kisebb az alacsony iskolázottságúak aránya.

Az országos felmérések szerint Győrben a legjobb élni. Itt található az ország legnagyobb exportőre, itt működik a legjelentősebb nemzetközi ipari park, van a városnak egyeteme, színháza, balett-társulata, akadémiai központja, autópályája, reptere, hajó kikötője. Ez a térség pénzügyi központja is.

A térség fejlődésének motorját a külföldi befektetések, és a hozzájuk kapcsolódó helyi vállalkozások jelentik. Az országban elsőként 1992-ben, Győrött létrehozott ipari parkban több külföldi és hazai tulajdonú cég alakított ki telephelyet, közel 6000 főt foglalkoztatva. A legtöbb új munkahely két multinacionális cég (AUDI Hungária Kft., Philips Elektronikai Kft.) győri megtelepedéséhez, valamint termelésének fokozatos növeléséhez köthető.

Győr-Moson-Sopron megye munkanélkülségi helyzete a második legjobb az országos statisztikák szerint (első Pest megye).

A pályakezdők általános munkaerő-piaci helyzete

A munkaerő-piaci pozíciókat – különösen tömeges munkanélküliség esetén – az életkor számottevően befolyásolja. A legidősebbek mellett általában a legfiatalabb munkavállalói korosztály elhelyezkedési esélyei a legrosszabbak, s ezen belül a pályakezdőkkel szemben – elsősorban gyakorlati ismereteik hiánya miatt – erős munkáltatói diszkrimináció is tapasztalható. A pályakezdő fiatalok alkotják a legsebezhetőbb társadalmi réteget. A fiatalok munkanélkülivé válásának legfőbb oka – az alacsony munkaerőkeresleten túl – a munkaerő-piaci tájékozatlanságukból fakadó megalapozatlan pályaválasztás, az oktatásból képzettség nélkül kilépők magas aránya, az iskolarendszerű képzéseknek a gazdaság igényeit nehézkesen követő szakmastruktúrája, valamint az érintettek álláskeresési készségének, motivációjának alacsony szintje. Tovább rontja a fiatalok elhelyezkedési esélyét, ha bármilyen hátrányos helyzetű csoportba tartoznak.

Az iskola elvégzése önmagában sajnos nem ad belépést a fiataloknak sem egy következő iskolafokozathoz, sem a munkaerőpiacra. Néhányan ezt úgy élik meg, hogy „feleslegesen” tanultak.

Hogy ki mire viszi és mennyire boldogul, nagyban függ attól, mennyire tájékozott a helyi munkaerőpiacon és milyen kitartóan keres munkát. A munkahelykeresésben a legnagyobb szerepe a családi, rokoni és baráti kapcsolatrendszernek jut.

Szoros összefüggés mutatkozik a pályakezdő fiatalok munkanélkülisége és szüleik foglalkozása, illetve iskolai végzettsége között. Minél

alacsonyabban iskolázottak és minél alacsonyabb foglalkozási kategóriákba tartozók a szülők, annál nagyobb esélyük van gyerekeiknek a munkanélküliségre.

A valóságban jóval többen vannak a pályakezdő, állás nélküli fiatalok, csak nem jutnak el a munkaügyi központba. Vagy mert nem tudnak erről a lehetőségről, vagy mert bizalmatlanok, és nem mernek hozzájuk fordulni. A diplomásoknál ez még jobban kitűnik. Inkább nem regisztráltatnak, hiszen a „priasz” rossz pont a későbbi álláskeresésnél. Egyre nő azoknak a fiataloknak a száma, akik tanulmányaik befejezését követően, vagy azokat félbehagyva szüleik háztartásában eltartottként élnek tovább.

A munkaügyi központba belépők száma éves szinten nem egyenletesen oszlik el: júliustól októberig vannak a legtöbben, amikor véget ér a tanév, illetve a nyári szünet.

Igen kevés a betöltetlen álláshely, sok munkaadó informális úton keres kvalifikált, az ő speciális igényeinek azonnal megfelelő alkalmazottat. Az ügy bizalmi jellege miatt azonban az ilyen irányú igények még jelzésszerűen sem jelennek meg a munkaügyi központ rendszerében. A pályakezdők elhelyezkedése leginkább a kapcsolati tőkén múlik.

Nagyobb súlyt kellene kapnia a munkahelyi gyakorlatnak is. Megfelelő szakmai gyakorlat nélkül igen nehéz elhelyezkedni. Szoros együttműködésnek kellene megvalósulnia ezen a területen az iskolák és a munkaadók között. Pályakezdőkkel nem szívesen foglalkoznak a munkaerőpiac szereplői, mert többségük tapasztalatlan, be kell tanítani őket, s mivel mobilabbak, mint a családos szakemberek, semmi garancia nincs arra, hogy a drága pénzért biztosított betanításuk után a cégnél maradnak.

Az ifjúsági munkanélküliség helyzete szoros összefüggésben van a képzési struktúrával. Az utóbbi időben a diplomaszerezés felértékelődött a szakmatanulással szemben. A munkába lépő fiatalok tudásszintjét és szakmai tartalmát lényegében az iskolarendszer struktúrája és minősége határozza meg. A képzési rendszer nagyon lassan, vagy egyáltalán nem reagál a munkaerőpiaci viszonyok megváltozására. Ezek az intézmények évről évre újratermelik a munkaerőpiacon túlkínálatként jelentkező

fiatalokat. Nem harmonikus a kapcsolat a munkaerőpiac és az iskolarendszerű szakképzés között. Ez a riasztó helyzet bekerült a köztudatba is, de ennek ellenére a felvételizők továbbra sem veszik tudomásul a munkaerőpiac új fejleményeit. „A hazai képzési rendszer egyik kiélezett ellentmondása az, hogy a képzéssel összefüggő lakossági igények manapság jobbra az ún. kényszerválasztás keretei között rendeződnek el. Az iskolarendszerű képzésben globálisan biztosított ugyan az általános iskola elvégzését követő továbbtanulás lehetősége, ám a társadalmi, szülői és egyéni aspirációk, továbbá a rendelkezésre álló iskolai-képzési kínálat messze menően nem esik egybe. A társadalomban tömeges élmény az iskolaválasztási és szakmaválasztási törekvések meghiúsulása, ami egy hosszú beiskolázási procedúra végén az ún. kényszerválasztás keretei között valahogyan elrendeződik.”¹ „A munkaerőpiac kínálati és keresleti oldalának egybevetéséből az következik, hogy a hazai képzési rendszer sem az adott helyzetet tekintve, sem pedig a munkaerőpiacon várható tendenciákat mérlegelve nincs megfelelően egybehangolva a várható szükségletekkel. Ez olyan területeken is szembetűnő, ahol a keresletet meglehetősen pontosan be lehet határozni. Mindebből egyúttal arra következtethetünk, hogy a kialakult képzési szerkezet inerciája rendkívül erőteljes, a kormányzati politika pedig sem direkt, sem indirekt eszközökkel nem tudja kellőképpen befolyásolni a képzési szerkezet változásának folyamatait.”²

Nemcsak a munkanélküliségben, hanem a gazdasági aktivitásban is jellemző eltérések tapasztalhatók az iskolai végzettség szerint. A legfeljebb általános iskolát végzettek között lényegesen alacsonyabb a gazdaságilag aktívak aránya, mint a szakképző, középszokolai vagy felsőfokú végzettséggel rendelkezők között. Az iskolázottság erőteljesen befolyásolja azt is, milyen foglalkozási-kereseti karrier nyílik meg valaki előtt. A győri munkaügyi központ felmérései szerint a legfeljebb általános iskolai végzettségű fiatalok 3/4-e kénytelen a képzetlen munkás pozíciójával beérni. A szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezők közül minden második tud elhelyezkedni szakmunkásként, csaknem 40%-uk képzetlen munkássá válik. Szakközépszokolai végzettség-

gel az érintettek 1/4-e középszintű szakalkalmazott, szakasszisztens lesz, 1/5-ük szakmunkásként, vagy a szakmunkásokat közvetlenül irányító technikusként helyezkedik el. 13%-uk alsós szintű vezető, vagy alsós szintű hivatalnokként kezdi pályáját. A gimnáziumi végzettség a szakközépiskolaival paralel. Feltűnő, hogy mind a szakközépiskolát, mind a gimnáziumot végzettek 35–39%-a képzetlen munkásként kezdi pályáját. Többségük valamilyen rutintevékenységgel járó szolgáltatási-kereskedelmi állásban helyezkedik el és feltehetően rövid időn belül állást és/vagy foglalkozást vált, illetve továbbtanul. Ez a foglalkozási pozíció tehát számukra rendszerint csak átmenetinek tekinthető. Hasonlóképpen alakul a technikus oklevéllel rendelkezők sorsa, akiknek 30%-a már első állásban alsós szintű vezetői, hivatalnoki pozícióba kerül, 1/4-ükből szakmunkásokat irányító technikus válik. A főiskolai-egyetemi végzettségűek többsége vezetőként, értelmiségiként, hivatalnokként indul. Az egyetemi diplomások 36%-a középvezetői, felső szintű értelmiségi munkakörökben, a főiskolát végzettek csaknem fele pedig alsós szintű vezetői, értelmiségi, szakalkalmazotti foglalkozásokban kezd, igaz, több mint 1/10-ük képzetlen munkásként indul.

Nagy a verseny a pályakezdők között egyegy állás elnyeréséért, ma már a hierarchia alján is nagy a tülekedés. Sokan jönnek az ország többi részéből is „szerencsét próbálni”. Problémát jelent az is, hogy a munkaerőpiacon jelen van a tavalyi „maradék” is, valamint az éppen elbocsátottak illetve a jobb állás reményében kalandozók.

Azon fiataloknál, akik nem kapnak ifjúkorban feladatot a társadalmi munkamegosztásban, nem alakul ki a megfelelő munkakultúra, a munkához való pozitív viszony. Mindez egy későbbi időszakban is nehezíti, vagy teljesen lehetetlenné teszi ezen fiatalok munkába állítását, a személyiség zavarairól nem is beszélve. A társadalom számára nem lehet közömbös, hogy a fiatalok e jelentős számú csoportja munkahely hiányában miként tölti idejét; felkészülnek-e a felnőtt korra, vagy céltalan, nem egyszer deviáns magatartásukkal a társadalom periferiájára szorulnak. A munkanélküliség tartóssá válása a fiatalok körében igen súlyos

probléma, ugyanis ők már csak nehezen integrálhatók vissza a munkaerőpiacra, főleg ha semmilyen konvertálható képesítést és szakmai gyakorlatuk sincs. Innen egyenes út vezet a marginalizálódáshoz, a devianciához.

Az oktatási rendszerből kilépő tizenéves fiatalok képzettsége a munkaerő-piaci esélyek szempontjából alacsonyabb, mint a huszoneves fiataloké. A két csoport számára a munka és a munkanélküliség kérdésköre mást jelent a kockázatok oldaláról, a szociális, etnikai és a nemek közötti különbségek ezt pedig még jobban fokozzák.

A pályakezdő fiatalok a legkönnyebben szakképzett fizikai dolgozóként helyezkedhetnek el valamennyi nemzetgazdasági ágban. A legalacsonyabb igény a középfokú végzettségű, szellemi foglalkozású fiatalok iránt van.

A városban jelen lévő főfoglalkoztatók már egyáltalán nem elégedettek a város munkaerő-piaci kínálatával. A foglalkoztatottakat sem számban, sem végzettségben nem tekintik megfelelőnek. A nagy foglalkoztatók ezt fejlődésük egyik komoly hátráltató tényezőjének tartják. Az állásinterjúk tapasztalataiból az is kiderül, hogy a fiatalokból hiányzik a szakmai alázat, az álláskeresésben túlzott szerepet játszik a pénz. Tapasztalatuk szerint a fiatalok többségének prezentációs készsége, tárgyalástechnikai képessége nem megfelelő, a nyelvtudást is inkább csak a bizonyítvány rögzíti. Miközben a diploma megszerzésének feltétele a nyelvtudás, az állásinterjúkon rendre kiderül, hogy nyelvvizsgálja ellenére a diplomások nagy része nem képes idegen nyelven kommunikálni. Gyakori, hogy nem készülnek fel a fiatalok a beszélgetésre, nem kompetensek az adott cég profiljában. Ezzel szemben túlzott elképzeléseik vannak a javadalmazásról. A munkáltatók az állásra jelentkezők kiválasztásában a végzettséget igazoló dokumentum és a szakmai ismeretek mellett egyre nagyobb figyelmet szentelnek a személyes adottságoknak, készségeknek, mint például a fellépés, a kommunikációs és önmenedzselési képesség, az érdeklődés intenzitása, a szakmai és fejlődési ambíciók, a személyiség nyitottsága, pozitív kisugárzása, a csapatmunka iránti érdeklődés.

Nemek szerinti megoszlás

Feltűnően magas a regisztrációban a pályakezdő nők aránya a férfiakhoz képest, helyzetük egyre kedvezőtlenebb.

A nők munkaerő-piaci helyzete relatíve jobbnak tűnik az iskolázottság szempontjából. Sokkal magasabb végzettséggel kerülnek ki az oktatásból, mint férfitársaik. A munkaerőpiac azonban nemenként markánsan elkülönül egymástól, és ez a szegregáció többnyire a nőkre nézve hátrányos. A nők munkaerő-piaci hátrányai közül a legsúlyosabb a női munkavállalás, mint érték háttérbe szorulása, mind a férfiak, mind a nők körében. E mögött a családi élet és a fizetett munka közötti megoldatlan konfliktusok sokasága áll.

Pályakezdők megoszlása iskolai végzettség szerint

Legfeljebb 8 általános iskolai végzettség

Győrben 20 önkormányzati fenntartású általános iskola működik. Az általános iskolába lépő győri gyermekek 95%-a sikeresen befejezi tanulmányait, a maradék 5 % sajnos már itt lemorzsolódik.

Az alacsony iskolai végzettségű fiatalok munkaerő-piaci esélyei igen rosszak. Ehhez a réteghez egyrészt azok tartoznak, akik az általános iskola után rossz tanulmányi eredményük miatt nem tudtak, vagy nem akartak továbbtanulni, másrészt azokat a tanulást iránt legkevésbé motivált fiatalokat soroljuk ide, akiknek a tankötelezettségi kor eléréséig nem sikerült befejezniük az általános iskolát, harmadrészt vannak olyanok, akik ugyan elkezdtek a középiskolát, de valamilyen oknál fogva kiestek a rendszerből. Ezeknek a fiataloknak nagyon nehéz felkelteni és fenntartani a munka iránti érdeklődését.

Sokan vannak közülük olyanok, akik számos ok miatt már az oktatás és a képzés kezdetén esélytelenek. Részint nem rendelkeznek azokkal a készségekkel, kompetenciákkal, amelyek lehetővé tennék számukra az eredményes tanulást, részint pedig szociális feltételrendszerük nem biztosítja azt a minimumot, amely nélkül nem lehetséges tanulmányokat

folymtatni. Ebben a csoportban a tanulási hajlandóság is sajnálatosan alacsony.

Különösen nehéz helyzetben vannak azok a fiatalok, akik nem rendelkeznek kellő általános műveltséggel, még az általános iskolai végzettséget sem szerezték meg, e nélkül pedig szakmát sem tudnak tanulni.

Befejezett általános iskolai végzettség ellenére, hiányos ismeretek miatt a fiatalok – szakma hiányában – tartós foglalkoztatásra nem, vagy csak elvétve számíthatnak. Az alacsony iskolázottságúak jelentős része csak alkalmi munkát talál magának, nagy százalékuk pedig a tartósan munkanélküliek csoportjába tartozik.

A képzetlen fiatalok számára a betanított, illetve a képzettséget nem igénylő segédmunkák nyújtják az egyedüli lehetőséget. Az új technológiák megjelenése azonban azt a tendenciát hozta magával, hogy a hagyományos segédmunkák háttérbe szorultak, illetve meg is szűntek.

Szakmunkás végzettség

Ma a legnagyobb igény a jól képzett, valós szakmai gyakorlattal rendelkező szakmunkásokra van. Győrben 5 szakképző iskola működik, kb. 50 féle szakmát kínálva.

Az oktatási törvény 2000. évi módosítása formailag középiskolai szintre „emelte” a szakmunkásképzést, de gyakorlatilag ugyanazt a tartalmat jelenti, csak szebb címke alatt. E tehetetlenség mögött részben az adott tanári struktúra, valamint a meglévő tanműhelykapacitások iskolai tanműhely formájában való megmentésére való törekvés áll.

Magyarországon a fiatalok korán lépnek be a munkaerőpiacra. A rövidebb tanulási időszak azonban meghatározza a fiatal munkajejének minőségét is, vagyis az új munkaerőnek lényegesen alacsonyabb az iskolai végzettsége, mint amit a korszerű munkahelyek elvárnak. A munkaerő-piaci képzések, a felnőttképzések ugyan elvileg lehetőséget biztosítanak a hiányzó tudás pótlására, az alacsony végzettségűek felzárkózása azonban szinte lehetetlen. Ennek az az oka, hogy a Nyugat-Európából átvett modern munkaerő-piaci eszközrendszer az ott általános középfokú végzettségre épít.

A szakképzésből kilépő mai fiatalok szakmai jövője az esetek többségében tökéletesen bizonytalan. Ez a szituáció arra készíti a fiatal pályakezdeket, hogy a szakmunkásképző iskola elvégzését ne tekintsék tanulmányaik befejezésének. Jelenleg az tapasztalható, hogy sokan közülük befejezett középiskolai végzettséget kívánnak szerezni, illetve valamilyen más szakma elsajátításával vagy legalább egy-egy tanfolyam elvégzésével szeretnék javítani munkapiaci esélyeiket. A továbbtanulás többségük számára nemcsak az erőforrások gyarapítását, hanem a munkahelykeresés nehéz feladatának elodázását is jelenti. A pályakezdeket általában két motívumra hivatkoznak. Jelenlétük részük azért választja a továbbtanulást, mert egyszerűen nem tud elhelyezkedni. A többség azonban a jobb munkahely és a magasabb fizetés reményében tanul tovább.

Nagy figyelmet kell fordítani arra azoknak, akik szakmát tanulnak, hogy a végzés után milyen lehetőségeik lesznek az elhelyezkedésre a munkaerőpiacon. Ez az előrelátás azonban csak kevesek agyában fogan meg. A munkaerő-piaci igények szerkezete jóval gyorsabban változik, mint a képzés struktúrája. Voltaképpen ez a háttér annak, hogy az iskolai képzésből kilépők elhelyezkedési esélyei a munkaerőpiac stabilizálódása ellenére sem változnak számottevően. Ez a képzési típus nemcsak a továbbtanulás szempontjából értéktelen, hanem egyúttal munkaerő-piaci relevanciáját is jórészt elvesztette.

Hátrányos helyzetben vannak azok a szakmával rendelkező fiatalok, akik nem tudnak végzettségüknek megfelelő munkahelyet találni, s így a szerzett ismereteket, jártasságokat nem tudják készséggé fejleszteni. Megszerzett szakmai tudásuk néhány év alatt devalválódik.

Erős szignifikáns összefüggés tapasztalható az elsajátított szakma jellege és a szülők munkanélkülisége között. A munkanélküli szülők gyermekeinek van a legnagyobb esélyük arra, hogy olyan szakmákat sajátítsanak el, amelyekkel maguk is munkanélkülivé válnak. A társadalom talapzatát képező szakképzetlen és alacsony iskolázottságú társadalmi csoportok gyermekei számára a szakképző iskola elvégzése jobbára látszat-mobilitási lehetőségeket kínál, mert olyan szakmák elsajátítására nyí-

lik mód a legnagyobb valószínűséggel, amelyek a munkaerőpiacon rendkívül nehezen, vagy egyáltalán nem konvertálhatók. Ilyenformán az utódnemzedék immár a szakképzettség birtokában reprodukálja a szülők munkaerő-piaci esélytelenségét és gyakori munkanélküli helyzetét. Sokszor a szülői kényszer áll a szakmaválasztás mögött, amely a munkaerő-piaci relevancia anomáliáit fejezi ki.

A munkaügyi központ felmérései szerint megfigyelhető, hogy a szakmával rendelkező fiatalok többsége szakmai végzettségének megfelelő munkát keres.

A munkaerőpiacon elsősorban a szakmával rendelkező, fizikai munkások iránt van nagy kereslet. Ma a három legfontosabb munkáltatói elvárás a kezdő szakmunkásoknál a problémamegoldó képesség, a szakmai gyakorlati ismeret és a felelősségtudat.

A mai fiatal szakmunkások nem rendezkedhetnek be hosszú távra egy-egy munkahelyen. Ha meg akarják őrizni foglalkoztatottságukat, viszonylag gyakran kell munkahelyet változtatniuk. A munkahelyek váltogatása azt eredményezi, hogy a mai fiatal szakmunkások sokféle munkát és munkahelyet kipróbálnak és közben sokféle tapasztalatot szereznek. A különböző munkahelyeken más szakmunkásoktól ellesve a „fogásokat” szakmájuktól távol eső, új szakmai ismeretekre is szert tesznek.

A fiatal szakmunkások foglalkoztatását a legális és a „fekete” munka dichotómiája is jellemzi. A fiatalok közül szinte mindenki vállalt már (vagy éppen most vállal) ilyen munkát. A cégeknek, vállalkozásoknak ez a munkavállalási mód olcsó foglalkoztatást jelent (nem kell járulékokat fizetniük, a munkabérrre vonatkozó előírásokat sem kell betartaniuk). A munkavállaló egyéb tekintetben is kiszolgáltatott, sérült a munkáltatóval szembeni érdekvédelme. A „fekete” munkavállalónak mind a bére, mind a munkakörülményei, mind pedig munkaideje pusztán szóbeli megállapodás tárgya lehet, tehát bármilyen érdeksérelem éri (esetleg munkahelyi baleset), sehonnan sem számíthat támogatásra.

Szakközépiskolai, gimnáziumi végzettség

14 szakközépiskolájával, és 2 országosan is elismert gimnáziumával Győr oktatási centrum

szerepet tölt be. Szinte minden tanulható szakma képviselteti magát ezekben az intézményekben.

A befejezett középiskolai végzettséggel rendelkező fiatalok körében a munkanélküli státusz jobbra átmeneti állapot. Számos esetben azzal függ össze, hogy az elhelyezkedni nem kívánó fiatalok a felsőoktatási intézménybe való bejutásra készülnek.

Elhelyezkedés szempontjából rossz pozícióban vannak azok a fiatalok, akik csak érettségi bizonyítvánnyal rendelkeznek. Ők azok, akik a munkaügyi központ által szervezett képzéseken az idegen nyelvi és a számítástechnikai ismeretek elsajátítását preferálják, hiszen a középfokú végzettséghez kötött szellemi foglalkozás esetén szinte kötelező egy világnyelv legalább alapfokú ismerete, informatikai alapismeretekkel kiegészítve. Az informatika valamilyen szintű ismerete nélkül nincs piacképes szakma.

A szakközépiskolát végzett fiatalok a későbbiekben az irodai munkát preferálnák, de a munkaadók igénye ezen munkakör iránt igen csekély.

A gimnáziumot végzett fiatalok – mivel nem rendelkeznek szakképesítéssel – alapvetően nem felelnek meg a munkaerő-piaci elvárásoknak. A középfokú, szakképzettséggel rendelkezőkből van a legnagyobb hiány.

Az érettségi önmagában nem elég, de számátalan felsőfokú képzés és szakképzés alapul érettségire, így ez a réteg nagyobb eséllyel tud munkaerő-piaci pozícióin javítani.

A középiskolák színvonalát a felsőoktatásba bejutottak számával mérik, ezért a tanároknak igazából nem érdekük, hogy felvilágosítsák a diákokat a szakmatanulás lehetőségeiről és hasznáról, és általában nem is rendelkeznek az ehhez szükséges ismeretekkel. A győri iskolákban nincs pályatanácsadás.

Felsőfokú végzettség

Győr egyetemváros, a Széchenyi István Egyetem, a Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar, valamint számos fővárosi és vidéki felsőoktatási intézmény kihelyezett tagozata megtalálható itt (pl. Pécsi Tudományegyetem, Gábor Dénes Főiskola, Eötvös Loránd Tudomány-

egyetem). Az említett intézmények évente több száz pedagógust, művelődésszervezőt, jogászt, közgazdászt, mérnököt „termelnek”, ezért ezek a munkakörök eléggé telítettek a környéken. Jobb helyzetben vannak a viszonylag újonnan indított szakok végzősei (pl. SZE nemzetközi kapcsolatok szak). A gazdasági képzés frissen végzett diplomásai is könnyebben el tudnak helyezkedni, bár fizetési igényeiket alább kell adniuk, és 3–4 hónapot az aktív álláskeresésre kell áldozniuk. A gépiparban is eredményesen el lehet helyezkedni: Győrben működik az ország legsikeresebb vállalata, az AUDI Hungária Motor Kft., mely szerződéses viszonyban áll a Széchenyi István Egyetemmel. Az egyetem folyamatosan biztosítja a magasan képzett, minőségi munkaerőt, a vállalat pedig gyakorlati helyet, világszínvonalú technikai hátteret, és anyagi ösztönzőket nyújt cserébe.

2003 novemberében a Magyar Közgazdasági Társaság győri fórumán ismertették, hogy a nyugati régióban is legfeljebb 80–100 ezer forintos fizetésre számíthat egy kezdő közgazdász. Ez is azt mutatja, hogy a „fejlett nyugat” jelzővel illetett régióban sem könnyű a helyzete a pályakezdőnek.

Problémát jelentenek a fejletlenebb területekről beáramló fiatal, diplomás pályakezdők is, mivel hatalmas versenyhelyzetet teremtve rontják a helyiek munkavállalási esélyeit.

4–5 évvel ezelőtt az volt a koncepció, hogy minél többen menjenek főiskolára, egyetemre, arra azonban senki sem gondolt, hogy mikor ezek a fiatalok kikerülnek a felsőfokú oktatási intézményekből, nem lesz számukra álláslehetőség, nem lesz hol elhelyezkedniük a képzettségüknek megfelelően. Sok fiatalnak – többek között szülői nyomásra – a diploma megszerzése a cél, a valódi érdeklődés háttérbe szorul.

A fiatal munkavállalónak ma már nem elég egy jó diploma az elhelyezkedéshez, profi álláskeresőkké kell képezniük magukat, el kell tudni adni magukat a munkaerőpiacon. A diploma megszerzésével nem fejeződik be a pályaválasztás és a karriertervezés, csupán elkezdeddik. A diploma már nem számít feltétlenül nyertes pozíciónak a munkaerőpiacon, csak egy alap, melyre karrier tervezhető.

A felsőoktatási intézményekben képzettek száma nincs egyensúlyban a munkaerő-piaci

igényekkel, a magyar nemzetgazdaság nem tud elhelyezni képzettségi szintjének megfelelően annyi diplomást, amennyit a felsőfokú oktatás kibocsát, de az egyetemre való jelentkezési arány sem áll összhangban a várható munkaerő-piaci kereslettel. Magyar Bálint oktatási miniszter ezzel kapcsolatban azt nyilatkozta: „Ha tovább nyílik az olló a munkaerő-piaci igények és a frissen végzett szakemberek száma és felkészültsége között, a magyar gazdaság súlyos helyzetbe kerül, az európai uniós csatlakozásunkat követően”.

Az egyetemeknek sem áll érdekükben a hallgatói létszám csökkentése, hiszen normatív támogatásban részesülnek, és a felvételizők száma is évről évre növekszik. Mang Béla, az oktatási tárca felnőttoktatásért felelős helyettes államtitkára megállapította: „A felsőoktatási keretszámokat elsősorban a jelentkezők igényei, semmint a munkaerőpiac elvárásai határozzák meg.” A felsőoktatás a minőségi szakképzés irányából sajnálatos módon a tömegképzés irányába halad. A felduzzadt felsőoktatás olyan területekre bocsát ki igen nagy számban diplomásokat, amelyek már ma is túltelítettek. A felsőoktatás erőltetetten gyors fejlesztésének fő jellemzői a minőségi követelmények mellőzése, az információk és elemzések feldolgozásának és a stratégiai tervezésének hiánya, valamint a mennyiségi fejlesztés összehangolás és irányítás nélküli végrehajtása.

Az elmúlt években folyamatosan nőtt a diplomás munkanélküliek száma, és mára elérte a kritikus mértéket, ennek következményei akár társadalmi robbanással is fenyegethetnek. A szakemberek szerint ilyen nagy arányú diplomás munkanélküliségre évtizedek óta nem volt példa. *Ma a friss diplomásoknál a 8 általánost végeztek is keresettebbek ezen a környéken.* A közszférában létszám-stop van, a magánszektorban szűkösek a lehetőségek, a multinacionális cégek pedig könnyörtelenül szelektálnak. A gazdasági szféra megtelt, az üzleti élet vezetőinek több mint fele fiatal, 25–33 év közötti. A pályakezdő akár évtizedekig várhat, mire lehetőség adódhat, vagy egyet léphet a ranglétrán.

A felsőfokú végzettséggel rendelkező fiatalok sok esetben dolgoznak képzettségüknél alacsonyabban kvalifikált munkakörökben.

Így sok esetben kiszorítják az alacsonyabb képzettségűeket, s ezzel társadalmi lavinát indítanak el. Ha a pályakezdő olyan szakképzettséggel rendelkezik, amelyben jó ideje túlképzés folyik, vagyis felesleg van a piacon, rákényszerül arra, hogy képzettségénél alacsonyabb szintű és rosszabbul fizetett, egyszerűbb munkát vállaljon el. A dequalifikáció sokak számára végleges, mások számára átmenet egy másik lehetőséghez, a továbbtanuláshoz, új, piacképesebb képzettség megszerzéséhez. A végzett hallgatók 40%-a nem a végzettségének megfelelő munkakörben helyezkedik el, mint első munkahelyes – derül ki a munkaügyi központ felméréséből.

A túlképzés következtében több cégnél létezik olyan informális lista, amely sorba állítja a felsőoktatási intézményeket. Nem ritka, hogy a cégek a megüresedett pozíciókat meg sem hirdetik nyilvánosan: egy munkatárs informális ajánlata alapján alkalmaznak valakit. Az üres álláshelyeket elsősorban ismeretségi alapon töltik be. A szocializmusból jól ismert kapcsolatok rendszere a kapitalizmusba is átmentette magát: a baráti kapcsolatok, az ismerősök, a protekció már „fésliker”.

A diákok gyakran annál a cégnél kezdenek el dolgozni, ahol a gyakorlati évüket töltötték. Gyakorlattal a hátuk mögött máshol is nagyobb eséllyel indulnak az állásért.

Az is fontos szempont, hogy a diploma milyen szakmai tudással párosul. Hiába van például feltüntetve az önéletrajzban a nyelvismeret, ha idegen nyelvű interjút nem vállal az állásra pályázó. Az idegen nyelvet jól tudó, nemzetközileg is piacképes szaktudással rendelkező pályakezdők előtt sokféle választási lehetőség áll – akár külföldön is. A munkaadók már felismerték, hogy nem a „papír” számít, hanem a valós tudás, kompetencia.

A diploma azonban nem mindig előny – sokan úgy gondolják, hogy a diplomás minimálbér még inkább csökkenti elhelyezkedési esélyeiket. A munkáltatók jó része idegenkedik a túlképzett munkaerőtől, a diplomás minimálbér bevezetése után már a gazdasági racionalitás is erre ösztönzi őket.

Számolni kell az agyelszívás, a „brain drain” jelenségével is. Az ország szellemi elitje másik országba vándorol a magasabb kereseti és jobb kutatási lehetőségek miatt, a Magyarországon

kiképzett munkaerő más országokban hasznosul.

Hátrányos helyzetű pályakezdő fiatalok

Az alsó társadalmi rétegekhez tartozók iskolázási problémáit eddig még nem sikerült teljesen megoldani. Sokan közülük olyan iskolázottsági szint birtokában lépnek be a munkaerőpiacra, ami jó esetben is a leginkább igénytelen, rendszerint nagy fizikai erőfelfejtést igénylő és rosszul fizetett munkakörök elérését teszi lehetővé. A legnagyobb problémát azonban az jelenti, hogy a szóban forgó fiatalok a szakmai előmenetel és társadalmi mobilitás esélye nélkül kapcsolódnak be a társadalmi munkamegosztásba.

Cigányság

A magyarországi cigány lakosság hátrányos életkörülményei, társadalmi helyzete közismert, részletesen kutatott, elemzett problémakör. Országosan ma Magyarországon kb. 10%-ra tehető a munkanélküliség aránya. Ebben a 10%-ban különösen magas a cigányok aránya, főként a munkaerő-piacra kikerülő cigány fiatalok aránya. A Győrben élő cigány fiataloknak több lehetőségük van a munkaerőpiacon az ország keleti felében lakó társaikhoz képest, de cigánynak lenni itt sem könnyű.

A roma lakosság társadalmi mutatói lényegesen rosszabbak az országos átlagnál, nagy többségük él bizonytalan, kiszolgáltatott helyzetben, a létminimum alatt.

A hazai cigány kisebbség hátrányos helyzete összetett. Társadalmi annyiban, amennyiben alacsony képzettségük, a családok nagysága, egészségi állapotuk, s a velük szemben meglévő előítélet hátráltatja őket a társadalmi mobilitásban. A felsorolt problémák legtöbb esetben együttesen vannak jelen és járulnak hozzá a roma népesség növekvő marginalizálódásához, kirekesztettségéhez. A kedvezőtlen tényezők összeadódó hatása tovább súlyosbítja a roma lakosság helyzetét.

Azok a roma családok, amelyeknek tagjai elveszítették a szerény megélhetést biztosító állásukat, nem tudják tovább fizetni a lakbért, a közüzemi díjakat, ezért egészségtelen

lakásviszonyok közé kerülnek vagy jogcím nélküli lakóvá válnak, egyre távolabb kerülve a közszolgáltatásoktól, az iskolától és bármilyen munkahely lehetőségétől.

A cigányság foglalkoztatási esélyeit rendkívüli mértékben rontja az iskolázottságbeli különbség. Valamennyi tényező közül az iskolai végzettség befolyásolja legerősebben a munkaerő-piaci esélyeket. Az azonos képzettségűek között a cigány származásúak elhelyezkedési esélyei kétszer-háromszor rosszabbak, mint a nem cigány származásúaké. Mindez nyilvánvalóan a hátrányos megkülönböztetésre vezethető vissza. A legtöbb cigány fiatal bekerül ugyan az iskolarendszerbe, de sokan még a 8 osztályt sem végzik el. Bár a cigányság iskolázottsága sokat javult Győrben az elmúlt évtizedekben, a cigány tanulóknak még most is az országos átlagnál jóval kisebb hányada jut el a nyolcadik osztályig. (Az érettségiig, esetleg a diplomaszerezésig pedig csak töredékük jut el.) Az iskolából kikerült roma fiatalok között a tartós munkanélküliek aránya 40%-kal haladja meg az azonos végzettségű és életkorú, nem roma pályakezdők hasonló adatait, ami a fiatal roma generációk életésélyeinek igen jelentős beszűküléséről tanúskodik.

A cigány munkanélküliek egy része a szürke és a feketegazdaságban dolgozik, és bizonyos, hogy a cigány családok megélhetésében a láthatatlan jövedelmek jelentékeny szerepet játszanak (pl. ahol építkezést látunk, ott cigány dolgozókat is találunk, de csak kis részüket jelentik be).

Hátráltató tényezőként a foglalkoztatási diszkriminációt is meg kell említeni. A Munka Törvénykönyve ugyan tiltja a munkaügyi diszkriminációt, de az idevonatkozó paragrafusok a gyakorlatban nem bizonyulnak megfelelőnek. Ha valakit úgy bocsátanak el, hogy vele szemben faji diszkriminációt alkalmaznak, akkor a munkáltatónak kell bizonyítania, hogy ez nem következett be. Igen ám, csak hogy a diszkriminációs ügyek legnagyobb része már az elején kezdődik, még mielőtt a munkaviszony létrejött volna. Tehát mindazok, akik nem tudnak munkaviszonyt létesíteni, mert diszkrimináció áldozatai, azoknak nem is jön létre a munkaviszonyuk. (Ebből következően ez a szabály keveset jelent számukra, hiszen

nem lehet munkaügyi per tárgya a diszkrimináció, miután a munkaügyi per feltétele a munkaszerződés megléte.)

Természetesen a munkáltatók ma már jelentős mértékben tisztában vannak azzal, hogy diszkriminálni nem lehet, ezért igen ritkán fordul elő, hogy a munkáltató, illetőleg a potenciális munkaadó azt mondja, hogy azért nem alkalmazlak, mert... Ezért aztán a munkát kereső igazából nem is nagyon konfrontálódik azzal az okkal, amely miatt őt nem alkalmazták, tulajdonképpen homályban marad az igazi ok.

A munkaügyi központokban nincs regisztrálva a cigány származás, hiszen ez az eljárás törvénybe ütközne. Számos állást kínáló munkáltató azonban feltételhez köti a nem cigány származást. Hivatalosan ezt az igényt nem vehetné figyelembe a munkaügyi központ, de más lehetősége nem lévén, eleget tesz a kérésnek.

A cigány fiatalok többsége jóval korábban jelenik meg a munkaerőpiacon, mint az átlag, az oktatási rendszerben eltöltött rövidebb idejük miatt. E fiatalok közül sokan alapfokú műveltségbeli hiányokkal és részben a tanulásra való alkalmatlansággal küszködnek. Számukra az alkalmi foglalkozások bizonytalan jövedelmei, vagy a formális gazdaság legrosszabbul fizetett munkái adják legtöbbször a lehetőséget, ami semmilyen felhalmozást, tartalékképzést nem tesz lehetővé. A cigány pályakezdeők egyre fokozódó mértékben jelennek meg az informális (nem kevés esetben az illegális) szektorban.

A romák integrációjának legeredményesebb eszköze az oktatás, képzés, fejlesztés lehet. Igaz ez a munkaerő-piaci képzések esetében is. Az eszközstruktúra kialakítása során a cigányok esetében minden olyan prioritást kell kapnia, amely hosszú távon javíthatja munkaerő-piaci értékeiket. A képzés előtti felkészítés eredményességének olyan mértékű növelése a cél, amely esélyt ad a tanfolyamok sikeres befejezésére. Bővíteni kell azon személyre szabott szolgáltatások körét, amely a romák képességére épít, de figyelembe veszi egyéni, családi és társadalmi hátrányait is.

Megváltozott munkaképességűek

„Az Európai Unióhoz történő csatlakozás egyik feltétele, hogy minden állampolgár – köz-

tük a fogyatékos, egészségükben tartósan károsodott emberek – számára megteremtődjön az esélyegyenlőség a társadalmi élet minden színterén; a fizikai és kulturális környezetben, a lakhatás és közlekedési eszközök vonatkozásában, a szociális és egészségügyi ellátás, az iskoláztatási és munkaalkalmak, valamint a kulturális és társadalmi élet, sport és szórakozási lehetőségek területén.”³

A munkaerőpiacot jelenleg erős túlkínálat jellemzi. A jól felkészült, rugalmas, egészséges munkaerővel szemben a ma munkát vállalni kívánó megváltozott munkaképességű fiatalok általában alulképzettek, munkavégző készségekben és képességekben gyengék és rehabilitáció hiányában ritkán felelnek meg a munkaerőpiac követelményeinek. A munkáltatókban pedig komoly elítélételek és fenntartások élnek az egészségkárosodott dolgozók értékeivel szemben. Félnek a táppénz gyakori igénybevételétől, a speciális munkakörülmények kényszerétől, a munkaszervezési többletfeladatoktól és nem bíznak a teljes értékű teljesítésben.

A munkaügyi központ feladata a regisztrációban lévő megváltozott munkaképességű munkanélküliek helyzetének felmérése; tájékoztatásuk a rehabilitációs eljárás menetéről, a rendelkezésre álló eszközökről és lehetőségekről; továbbá a szükséges orvos-szakértői szakvélemények bekérése. A munkát minden esetben a rehabilitációs munkacsoport koordinálja. A megváltozott munkaképességűek integrációjának segítése igen időigényes, összetett feladat és ritkán lehet egyszerű közvetítéssel munkát találni számukra.

A győri munkaügyi központban munkanélküliként regisztrált megváltozott munkaképességű pályakezdőt (számuk évente több százra tehető) a szociális foglalkoztatóba, vagy az adott célszervezetekhez irányítják legtöbbször. Ezek a vállalkozások általában minimálbérért dolgoztatnak, főleg könnyűipari tevékenységet folytatnak. Az igényekhez képest tehát igen szűk a foglalkoztatási kapacitás, és ennek is szinte kizárólagos színterei a célszervezetek.

„A munkáltatók költségvetési dotációt igényelhetnek, amelynek mértéke a megváltozott munkaképességű dolgozók részére kifizetett

bér, de legfeljebb a minimálbér 45–150; szociális foglalkoztatók esetében 50–150 százalékra. Speciális elbírálás alá esnek a célszervezetek, ahol feltétel, hogy a létszám minimum 60 százalékra megváltozott munkaképességű legyen. Az ő esetükben a dotáció – a foglalkoztatottak munkaképesség-csökkenésének arányában – differenciált és a telephelyi pótlékokkal együtt a 440 százalékot is elérheti.”⁴

A regisztrációban lévő megváltozott munkaképességű, munkanélküli pályakezdő nem csak munkavégző képességében, hanem munkavállalói szerepében is bizonytalan. Annak érdekében, hogy ezek a fiatalok „eladható” munkaerővé váljanak, segítő tanácsadások, felkészítések, tréningek sorozatán kell részt venniük. A győri munkaügyi központ számos ilyen szolgáltatást biztosít, például rehabilitációs tanácsadást tart. A munkaügyi központ rehabilitációs eljárása arra irányul, hogy a megváltozott munkaképességűeket az elsődleges munkaerőpiacra segítse. Ennek teljesülése minden hátrányos helyzetű munkanélküli számára igen nehéz. A nehézségek oldásának formái: munkavégző képesség fejlesztése, új munkahelyek létrehozása, munkáltatói támogatás, elhelyezkedések közvetlen segítése, stb.

Pályakezdő fiatalok támogatása

A pályaválasztás nem egyenlő az iskolaválasztással, annál többről szól. A pályaválasztás bizonyos értelemben mindig egy kicsit sorsválasztás is. A pályaválasztás nem egyszeri esemény, folyamatként kell kezelni, amely döntéssel zárul (felkészülés, lehetőségek mérlegelése, döntés). A döntés általában nem eléggé megalapozott, a fiatalok nincsenek kellően felkészülve erre a feladatra. Ezért később esetleg megbánják döntésüket. A probléma gyökere néha onnan ered, hogy helyettük döntenek, pedig soha nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a tanuló maga mit szeretne.

Az iskolákban megszűnt mindenfajta pályavezetési tevékenység. A munkaerőpiacra kikerülő fiatalok túlnyomó többsége semmiféle segítségben nem részesül a kibocsátó iskolák részéről. A pályakezdő fiatalok is úgy érzik, hogy az iskolától nem kaptak semmilyen segítséget a végzést követő elhelyezkedésben.

Pedig az oktatási intézmények jelentős mértékben képesek támogatni a kibocsátottak pályára állását. Azok a pályakezdők, akik iskolájuktól valamilyen segítségben részesülnek, szignifikánsan nagyobb arányban találnak munkahelyet, mint azok, akik nem kapnak segítséget. Szerencsére léteznek olyan intézmények, melyek – helyettesítve illetve kiegészítve az oktatási rendszer pályatanácsadását – segítséget tudnak nyújtani a fiatalok munkaerő-piaci útkeresésében.

Pályakezdő fiatalokat támogató intézmények

Győr-Moson-Sopron Megyei Munkaügyi Központ

A pályakezdő fiatalok első útja általában ide vezet, ha probléma merül fel az álláskeresés kapcsán. Kérdéseik megválaszolásában, az ezekkel kapcsolatos tennivalók gyakorlati megvalósításában a munkaügyi szervezet munkatársai segítik őket. A regisztráció során nemcsak a személyi adatokat rögzíti a kirendeltség munkatársa, hanem a végzettségeket, képességeket, terveket is igyekszik megismerni. Fontos a kirendeltséggel való együttműködés, hiszen így széleskörű tájékoztatást kaphat a fiatal a munkaügyi szervezet szolgáltatásairól, támogatásairól.

A kirendeltségek munkaközvetítői kapcsolatban állnak a térség foglalkoztatóival, nyilvántartják a bejelentett üres álláshelyeket. Az álláskeresőknél végzettségük, képességeik, terveik figyelembe vételével ajánlanak munkalehetőségeket.

A győri munkaügyi központ, a munkaadók és álláskeresők találkozásának elősegítése érdekében évente kétnapos *Állásbörzét* szervez, ahol az álláskeresők közvetlen kapcsolatba léphetnek a foglalkoztatókkal. Az Állásbörzén egy időben, egy helyen több munkaadó is ajánl álláshelyeket; tájékoztatást nyújtanak a betölthető munkahelyekről, a munkavállalókkal szemben támasztott követelményekről. Nagyobb létszámigényű cégeket hív meg a kirendeltség (pl. Philips Elektronikai Kft.), melyek nagyszámú munkaerőt keresnek, különböző végzettségekkel, a betanított munkától kezdve a több diplomát igénylő álláshelyekig. A honvédség toborzóirodája is minden alkalommal jelen van. A munkaközvetítésen kí-

vül gyakorlati tanácsadás (pl. önéletrajz-írás), pszichológiai tanácsadás, és önismereti szoba is várja az érdeklődőket.

Foglalkozási Információs Tanácsadó (FIT)

Győrben 2000-ben nyílt meg a tanácsadó a Megyei Munkaügyi Központ részeként. Azóta is itt működik az országban az egyik leghatékonyabban. A FIT egy nonprofit, korszerű, sokoldalú információt nyújtó, öntájékoztató jellegű szolgáltatási forma, amely az álláskereső, a pályaválasztás előtt álló fiatalok és a pályaváltásra kényszerülő munkanélküliek számára egyaránt lehetőséget ad:

- a médiatár igénybevételére, ahol pályaismertertő filmeket tekinthetnek meg;
- információs mappák, ismertető, és egyéb tájékoztató anyagok tanulmányozására;
- pályaaorientációt és önismereti módszereket szolgáló számítógépes programok alkalmazására.

A szolgáltatásközpontú ügyintézés egyik előfeltétele az ügyfelek tájékoztatása, informálása. Az a munkanélküli fiatal, aki ismeri a munkaerő-piaci szolgáltatásokat, támogatási formákat, megfelelő információkkal rendelkezik a munkaerőpiacról, a foglalkozásokról, a képzési lehetőségekről, s nem utolsósorban önmagáról, nagyobb eséllyel tudja megoldani elhelyezkedési problémáját.

A FIT alapfilozófiája a nyílt szolgáltatás, miszerint bárki kérheti a tanácsadó segítségét. Nincs életkori megkötés, nincs regisztráció, semmi köttöttséget nem jelent az irodával történő kapcsolatfelvétel.

Az információs szolgáltatások közül kiemelkedik a pályaismeret bővítése, a pályaaorientáció, amely döntően a szakmaismertertő filmek bemutatásával, illetve önértékelő kérdőívek segítségével történik.

Az Álláskereső Klub által szervezett programok során a résztvevők megismerik a hatékony álláskereső fortélyait, jobban meg tudják fogalmazni képességeiket, elsajátítják a munkaerőpiac írásos kellékeinek (pl. önéletrajz) készíttési módját. Az álláskereső a 3 hetes tréning után még 2 hónapig igénybe vehetik a

Klub szolgáltatásait (telefonhasználat, fax- és számítógéphasználat).

EUROFIT

A Luxemburgi csúcson (1997. november 20.) megfogalmazottak szerint „a fiatalokat érintő és a tartós munkanélküliség kezelése érdekében a tagállamoknak olyan megelőző, foglalkoztatásorientált stratégiákat kell kidolgozniuk, amelyek az egyéni szükségletek korai azonosításán alapulnak”. Ennek érdekében a tagállamok, az általuk meghatározott időszakon belül kötelesek minden fiatal munkanélkülinek az újrakezdés lehetőségét megadni képzés, átképzés, munkagyakorlat, állás, vagy valamilyen foglalkoztatási eszköz formájában; munkanélkülivé válásukat követően 6 hónapon belül. Megfelelve az uniós elvárásoknak, Győrben is ezen szempontok figyelembe vételével fejlesztik a FIT-et.

Az EUROFIT intézményében jelen vannak a FIT információs és szolgáltatásai mellett olyan információk, amelyek lehetővé teszik Európa országaiban történő képzési lehetőségekhez való hozzáférést és tájékoztatást adnak az ottani képzés feltételeiről (ország-dossziék, európai képzési lehetőségek, a leggyakoribb, külföldi által is betölthető munkakörök standard leírásai, stb.)

Civil szervezetek

A civil szervezetek fontos szerepet tölthetnek be a munkanélküliség kezelésében. Különösen igaz ez azokra a munkanélküli csoportokra, amelyek csak személyre szóló, esetleg folyamatos segítséggel válhatnak képessé foglalkoztatási problémájuk megoldására, illetve akik munkanélkülisége csak komplexen – személyes, családi, egyéb társadalmi problémáinak kezelésével együtt – oldható meg.

A fiatal (különösen a hátrányos helyzetű fiatal) munkanélküliek esetében igen sok tényezőt kell figyelembe venni ahhoz, hogy valóban eredményes lehessen a segítő, közreműködő beavatkozás.

A helyi civil szerveződések képesek arra, hogy a fiatalokkal ne csak munkavállalóként, hanem sokfajta problémával küszködő individuummként foglalkozzanak.

HÍD Ifjúsági Információs és Tanácsadó Iroda

Az iroda alacsonyküszöbű, humányszolgáltató intézmény; ifjúságsegítéssel, életvezetési- és pályaválasztási tanácsadással foglalkozik.

Az iroda iránti igény nyilvánvaló, a szülői házon kívül nincs semmilyen fórum, ahová a fiatalok ügyes-bajos dolgaikkal fordulhatnak. Sőt, bizonyos problémákat a szülőkkel sem kívánnak megosztani. Szívesebben fordulnak inkább egy ismeretlen segítőtőhöz, aki megőrzi anonimitásukat, bizalmasan kezeli a tudomására jutottakat, végül pedig segít orvosolni a problémát. Ezért is nagyon fontos, hogy az információ megbízható, a szolgáltatás mindenki számára diszkrimináció nélkül hozzáférhető és ingyenes legyen. Bármely fiatal bejöhessen, bármely problémával.

Célcsoportunk a már nem gyerek, de még nem teljesen felnőtt, főként a serdülő korosztály, illetve a fiatal felnőttek.

Az információ és a tanácsadás az iroda elsődleges tevékenysége; sokkal inkább kliensközpontú, mint módszerközpontú, azaz a fiatalok igénye a kulcs, ahhoz alakítják ki az éppen megfelelő módszert. Az információszolgáltatás és tanácsadás fő területei:

- munkalehetőségek;
- kulturális és sportprogramok;
- pályázatok, ösztöndíjak;
- belföldi és külföldi utazások;
- szálláslehetőségek;
- lakossági szolgáltatások;
- életvezetési és pszichológiai tanácsadás;
- albérlet-információk;
- tanulási lehetőségek;
- kedvezmények;
- diákjogi tanácsadás.

Meg kell különböztetni az iskola melletti és az iskola utáni munkaviszonyt. Az oktatásban résztvevő fiatalok számára a különböző diákmunka-szövetkezetek jelentik a megoldást, melyekkel az iroda folyamatos kapcsolatot tart fenn. Az iskolás évek alatti munkavégzés mindenképpen előnyös, tapasztalatot ad a későbbi munkaerő-piaci foglalkoztatáshoz. Az iroda kapcsolatot tart a munkaügyi központtal, állásközvetítőkkal, fejedelmekkel, emellett figyeli a sajtót és az inter-

netes álláshirdetéseket is. Az állásközvetítés mellett segítünk a gyakorlatban is, például az önéletrajz megírásában, vagy munkajogi tanácsadással. Külföldi munkalehetőségekről is adunk információt, elirányítjuk az ügyfelet az igényeknek megfelelő nemzetközi állásközvetítőhöz, tájékoztatjuk a külföldi munkavállalás körülményeiről, szükség esetén felvesszük a kapcsolatot az adott nagykövetséggel.

Az EU foglalkoztatáspolitikája

A mai európai gazdaság alapvetően három problémával küzd: a lassú növekedéssel, az alacsony foglalkoztatottsággal, és a magas munkanélküliséggel. Ezekre a problémákra kettős válasz körvonalazódik: a Gazdasági és Monetáris Unió, amelynek célja a makrogazdasági stabilitás megeremtése; valamint az Európai Foglalkoztatási Stratégia, melynek célja az alkalmazkodóképes munkaerőpiacok megeremtése, amely biztosítja a rugalmasságot a vállalatoknak, és a biztonságot a dolgozóknak. A foglalkoztatáspolitikát több pontban is foglalkoztatja a fiatal, pályakezdő munkanélküliek helyzetével.

Az Európai Unió foglalkoztatási irányvonala négy pilléren nyugszik:

- 1 A foglalkoztatottság javítása. (Itt jelentkezik a fellépés az ifjúsági munkanélküliséggel szemben.)
- 2 A vállalkozóképeség fejlesztése.
- 3 A vállalkozások és munkavállalók alkalmazkodó képességének fejlesztése.
- 4 A nők és férfiak esélyegyenlőségi politikájának megerősítése.

Az ifjúsági munkanélküliség trendjének befolyásolása érdekében a tagállamoknak intenzív erőfeszítéseket kell tenniük az egyéni szükségletek korai felismerésére építő preventív és foglalkoztathatóság-orientált stratégiák kidolgozására. A tagállamoknak minden munkanélküli fiatalnak fel kell ajánlania egy új kezdeti lehetőséget, mielőtt a munkanélkülisége a 6 hónapos időtartamot elérné; ami lehet képzés, átképzés, munkahelyi tapasztalatszerzés, állás vagy más, a foglalkoztathatóságot javító intézkedés.

Azoknak a fiataloknak rosszak az elhelyezkedési esélyei, akik az iskolarendszert olyan

képességek nélkül hagyják el, amelyekre a munkaerőpiacra való belépéshez szükségük lenne. Ezért a tagállamoknak javítaniuk kell iskolarendszerük minőségét annak érdekében, hogy lényegesen csökkentsék az iskolarendszerből lemorzsolódó fiatalok számát, többek között úgy is, hogy kitüntetett figyelmet szentelnek a tanulási nehézségekkel küszködő fiataloknak. Valamint gondoskodniuk kell arról, hogy a fiatalok felkészültek legyenek a technológiai és gazdasági változásokra, s hogy eladható ismeretekkel rendelkezzenek a munkaerőpiacon.

A munkaerőpiacot mindenki számára nyitottá kell tenni! Sok csoport és egyén találja különösen nehéznek, hogy megfelelő szakképzettséget szerezzen vagy bejusson a munkaerőpiacra. Összetett intézkedésekkel kell támogatni az ilyen csoportok integrációját a munka világába és a diszkriminációval szembeni küzdelmet. A tagállamoknak megkülönböztetett figyelmet kell fordítania a fogyatékos emberekre, az etnikai kisebbségekre és más hátrányos helyzetű csoportokra, illetve egyénekre, támogatva ezzel munkaerő-piaci integrációjukat.

Mintegy 750 millió euró, azaz 191 milliárd forint jut 2006-ig a foglalkoztatás bővítésére, a munkaerő versenyképességének javítására a munkaerő-piaci igényekhez igazodó képzésekkel. Ennek 75%-a uniós támogatás, a többit a saját költségvetésből kell előteremteni. Ebből az összegből jelentős mértékben részesülnek a pályakezdő fiatalok is (pl. felnőtt-képzési támogatás).

Jegyzetek

- 1 Gazsó Ferenc–Gazsó Tibor–Laki László: *Fiatalok a munkaerőpiacon*. OKKER Kiadó, Budapest, 1998. 6.
- 2 Gazsó Ferenc–Gazsó Tibor–Laki László: i. m. 14.
- 3 Frey Mária (szerk.): *EU-konform foglalkoztatáspolitiká*. OFA, Budapest, 2001. 221.
- 4 Frey Mária (szerk.): *EU-konform foglalkoztatáspolitiká*. OFA, Budapest, 2001. 227.

Felhasznált irodalom

- A Munka Törvénykönyve és a kapcsolódó jogszabályok*. Szerk.: Jakab András. Unió Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2003.
- Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997.
- A pályaválasztó*. Szerk.: Kis Virág, Strausz Csaba, Deli József. Stand Lap- és Könyvkiadó, Pécs, 1999.
- Bánfalvy Csaba: *A munkanélküliség*. Magvető Kiadó, Budapest, 1997.
- Bánfalvy Csaba, Pordány Sarolta: *Munkanélküli fiatalok és pályakezdők képzése*. Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete, Budapest, 1997.
- Bánsági György, Munkácsy Ferenc: *Munka nélkül*. Anonymus Kiadó, Budapest, 1990.
- EU-konform foglalkoztatáspolitiká*. Szerk.: Frey Mária, OFA, Budapest, 2001.
- Fazekas Károly: *Munkaerő-piaci tükrök 2001*. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2001.
- Fazekas Károly: *Munkaerő-piaci tükrök 2002*. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2002.
- Galasi Péter–Timár János–Varga Júlia: Pályakezdő diplomások a munkaerőpiacon. In: Semjén András (szerk.): *Oktatás és munkaerő-piaci érvényesülés*. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2001.
- Gazsó Ferenc–Gazsó Tibor–Laki László: *Fiatalok a munkaerőpiacon*. OKKER Kiadó, Budapest, 1998.
- Gyekiczky Tamás: *Munkanélküliség: Megoldások és terápiák*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1990.
- Győr-Moson-Sopron Megye rövidtávú munkaerő-piaci prognózisa 2003. június 31-ig*. Győr-Moson-Sopron Megyei Munkaügyi Központ.

Ifjúság és környezet

Ifjúság 2000. Szerk.: Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 2002.

1/5471. számú kormányjelentés a gyermek és az ifjúság helyzetéről, életkörülményeik alakulásáról és az ezzel összefüggésben a 2002. évben megtett kormányzati intézkedésekről.

Liskó Ilona: *Fiatal szakmunkások a munkapiacra.*

In: Semjén András (szerk.): *Oktatás és munkaerő-piaci érvényesülés.* MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2001.

Munkaerő-piaci folyamatok Győr-Moson-Sopron megyében 2000–2003. Győr-Moson-Sopron Megyei Munkaügyi Központ.

Munkaügyi tájékoztató 2000. Győr-Moson-Sopron Megyei Munkaügyi Központ.

Munkaügyi tájékoztató 2001. Győr-Moson-Sopron Megyei Munkaügyi Központ.

Munkaügyi tájékoztató 2002. Győr-Moson-Sopron Megyei Munkaügyi Központ.

Munkaügyi tájékoztató 2003. Győr-Moson-Sopron Megyei Munkaügyi Központ.

Nemzeti Gyermek- és Ifjúságstratégia. Gyermek-, Ifjúsági és Sportminisztérium.

Polónyi István–Timár János: *Tudásgyár vagy papírgyár.* Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2001.

www.afsz.hu

www.c3.hu/~mufti/

www.civil.hu

www.fmm.gov.hu

www.gyism.hu

www.gyor-ph.hu

www.gvormmk.hu

www.hvg.hu

www.ikm.iif.hu

www.index.hu/gazdasag/

www.kisalfold.hu

www.magyarorszag.hu

www.munkanelkuli.hu

www.ngo.hu

www.nol.hu

www.oki.hu

www.origo.hu/uzletinegyed/allas/

www.p-m.hu

www.romacentrum.hu

www.romapage.hu

www.sulinet.hu

www.szochalo.hu

www.taninfo.hu

www.tarki.hu

www.ujmandatum.hu

Szakadás és elérés¹

SZOCIALIZÁCIÓS SZÜKSÉGHELYZETBEN

Számos szervezet keresi manapság a kapcsolatot a fiatalokkal, elképzeléseik, funkciójuk szerint a lehető legkülönbözőbb módon arra törekedve, hogy segítsék őket elképzeléseikben, legáltalánosabb értelemben a felnőtté válásukban. Közöttük vannak már jónéhányan, amelyek első sorban azokkal a tizen-huszonévesekkel kapcsolatban keresik a feladatukat, akik nagyon nehezen alkalmazkodnak, nehezen találják a helyüket. Ők a problémás fiatalok, a segítségre szoruló, a megértést keresők. Akikkel feltétlenül foglalkozni kell. Csak az a baj, hogy ezek a fiatalok igazán nem mindig hagyják magukat. Vagyis egyáltalán nem mindegy, hogy ezek a találkozások miképpen történnek...

Az elkövetkezőkben azon nehezen alkalmazkodó fiatalok helyzetét, illetőleg a személyes környezetükkel kapcsolatos viszonyokat próbálom átgondolni, akik minden intézményes kapcsolattól (családtól, iskolától stb.) távolra kerültek. Akik úgy érzik, megoldatlan problémáik vannak, de teljesen egyedül maradtak, illetőleg azoknak az intézményes, szakmai törekvéseknek keresem a lehetséges jellemzőit, amelyek segíteni szeretnék őket, és – különféle módon – találkozást kínálnak a bajok közelében élő fiataloknak, el kívánják érni őket.

Célközönség

Nehéz ezeket a fiatalokat valójában bárhová is besorolni. Róluk leginkább a megjelenésük és különféle megnyilvánulásai alapján szoktak beszélni. Azok is inkább minősítésnek tűnnek, mint érdemi azonosításnak (hátrányos helyzetűek, drogosok, elvált szülők gyermekei, állami gondozottak, halmozottan hátrányos helyzetűek stb.). Nem is lehet igazán egyértelműen meghatározni őket, de velük kapcsolatban valahogy egyként fogalmazzák (a felnőttek), hogy az együttélés – többség ál-

tal tiszteletben tartott – szabályait egységesen nem képesek (nem tudják, nem akarják) elfogadni. Ám ez a megállapítás sem biztos, hogy teljes mértékben megállná a helyét – igazán nagyon keveset lehet tudni róluk. Az látszik legfeljebb róluk, hogy a viszonyuk a világgal hétköznapi ütközetek sora, és a közelebbi és tágabb környezetüknek nem egykönnyű velük kijönni. Túlzottan öntörvényűek, vagy inkább védekeznek?

Bármilyen elszomorító, a fiatalok egyre könnyebben, egyre nagyobb számban és talán egyre hamarabb szakadnak ki a családjukból és/vagy hagyják ott idő előtt az iskolát. Sokan kerülnek fiatalon minden intézménnyel (és a felnőttek többségével) szembe, és keverednek az őket körülvevő, őket segíteni képes intézményeken kívülre. A kriminális befolyás – bármennyire nem szeretnénk – a fiatalok körében tényszerűen erősödik, a fiatalok közül túl sokan válhatnak az erőszak áldozatává és egyben nem ritkán az elkövetőjévé is. A mai fiatalok közül többen talán joggal érzik úgy, a felnőtt társadalom nem várja őket. Eltagadhatatlan tény az is, hogy a mai fiatalok közül igen nagy számban maradnak, nőnek fel munkavállalói tapasztalatok nélkül és szorulnak pályakezdés helyett, szerencsés esetben, mindenféle – nem kívánt következmények nélküli – pótmegoldásokra. Önálló egzisztenciát teremteni, netán családot alapítani, pedig bátor vállalkozás azoknak a fiataloknak, akik nem tudnak támogatást szerezni otthonról. Így aztán a mai fiatalok számottevő része valóságos perspektíva és igazi kapcsolatok nélkül él, egyik napról a másikra. A legtöbben azért otthon laknak, mégis mintha fényvégre kerültek volna minden álmuktól. Lebegnek, valamiféle kényszeres realitásban léteznek, nem igazán szól az életük semmiről.

A felnőtté válás során a fiatalok között, meglehetősen korán, erőteljes különbségek

alakulnak ki, jobbára a szerencsésebb háttérrel, jobb alkalmazkodási feltételekkel rendelkező fiatalok javára. Mindez tulajdonképpen rendben is lenne, mármint az, hogy a fiatalok világa leképezi – másként megelőlegezi – a felnőttek között, társadalmi szinten kialakult különbségeket. Azonban a fiatalok között ez a különbség egyrészt a szükségesnél hamarabb jelentkezik (még nem értik, de már élik), másrészt az életkorból fakadó, egymás felé irányuló megnövekedett korosztályi figyelmet és érdeklődést terheli meg és teremt közöttük szinte kezelhetetlen megosztottságot. A korai elszakadás a felnőtté válást segítő intézményektől és a fiatalok erőteljes megosztottsága nem egyszerűen csak az elviselhetőség határáig megnehezíti a fiatalok nagy részének felnőtté válását, hanem indokolatlanul megnöveli közöttük azoknak a „vesztéseknek” számát is, akik az álmaik és a lehetőségeik szintjén messze alul teljesítenek, akik kétségeikben és választásaikban egyedül maradnak, akik – jobb híján – más „megoldást” keresnek.

A mai fiatalok felnőtté válásának egyértelműen olyan jelenségei vannak, amelyekről egyre kevésbé lehet nem tudomást venni. Mintha örökké valami kényszerű lemaradásban lennének. A fiatalok ismert helyzete, és gyakran nem éppen „konform” megnyilvánulásai, pedig ijesztő tendenciákra utalnak. A fiatalok néhány nehezebb helyzetben levő csoportjaival összefüggésben – bármilyen nehéz kimondani – gyakorlatilag szocializációs szükséghelyzet jött létre.

Kilátástalannak látszik számukra a jövő

A saját életükről kialakult kép leginkább rövid távú (messzebbre egyszerűen nem látnak), amelyben valószerűtlen vagy leküzdhetetlennek látszó akadályok vannak. A nehezebb helyzetben levő fiatalok mögött ráadásul már egy sor alig feldolgozható, indulatokkal terhes élettörténet lehet, amelyekkel gyakorlatilag magukra maradnak. Az általuk elérhető, pontosabban az általuk kitűzhető, célok pedig nehéz előtörténetekkel a hátuk mögött valahogy nem is csábítanak. Nem látnak olyan célt, ami igazán komoly áldozatvállalásra (azaz lemondásra, erőfelfejtésre stb.) készítetné őket. Olyan messzinek, annyira elérhetetlennek

látszanak, hogy azt érzik inkább, nem nagyon érdemes érte (bármire is) vállalkozni. A jövő egésze számukra inkább homályos és valószerűtlen, szinte meseszerű, amiben egyszerűen nem is tudják elképzelni önmagukat. Az az életvitel pedig, amit a saját felnőtt környezetükben látnak – finoman szólva – nem csábítja, nem vonzza őket, sokan közöttük egyszerűen nem is akarnak felnőttek lenni. Éppen abban a dinamikusan változó életkorban szereznek a fiatalok ilyen nehezen feldolgozható (bénító, lehangoló, kényszerítő) élményt, amikor az eljövendő felnőtt életük szempontjából annyira meghatározó, és feltétlenül megvalósítandó álmokat kellene szövögetniük.

Kriminális veszélyek intenzív és tartós jelenléte

Mínhogy a konkrétan kitűzhető és bejárható célok a fiatalok számára alig érzékelhetőek, mert túl messze vannak, mert túl sokat kell érte tenniük (ha egyáltalán láthatnak valamit), minden gyorsabban hódít közöttük, ami azonnali sikereket, azonnal vagy nagyon hamar látható „eredményeket” ígér. A társadalmi környezet pedig csak úgy ontja felénk a deviáns mintákat. Sajátos alvilági „kínálati piac” jött létre és ijesztő hatékonysággal vonzza a fiatalokat. A kriminalizálódás tendenciája a fiatalok között egyáltalán nem független attól, hogy a felnőtt társadalomnak „sem erőssége” a törvényesség; nem kifejezetten szabálykövető, törvénytisztelő időköt élünk. Mintha az emberek törvényességbe, igazságosságba vetett hite manapság a megoldatlannak látszó, a következmények nélküli ügyek révén vizsgázna. Talán nem is véletlen, hogy a felnőtté váló fiatalok között sokak számára a hétköznapi cselekvési tér, a lehetséges társas mozgási tér nem egyszerűen beszűkült, hanem egyértelműen eltolódott a törvényesség határára túlra. A legtöbben közöttük valószínűségi perspektíva nélkül csupán „műanyag álmokat” ringatnak a gyors meggazdagodásról, a veszélyben helytálló, győzni képes „hősök” tetteiről, és egy sor hamis filmekben kiérlelt torz szerepről. Ezek a nehezebb sorsú, problematikusabb fiatalok vélt érdekük és szerény társadalmi tapasztalatuk következtében a lehető legkönnyebben befolyásolható

társadalmi csoport, akik talán a legkönnyebben (és látszatra a legkevesebbet) kockáztatnak. Mindez azt is jelenti, hogy a bűnelkövetői tapasztalatokból nagyon hamar indulhat köztütközési, következményekkel teli, kriminális karrier.

Teljes elszigetelődés felé – szubkulturális tendenciák

A generációk közötti távolság tradicionálisan nagy, mégis a napi társas viszonyok között szinte fel sem tűnik, annyira beleépült a hétköznapi életbe. Egy-egy társadalmi szituációban manapság már szinte „természetes módon” kerülhetnek egymással szembe fiatalok és idősebbek, akik érdekeik és igényeik mentén, abszurd módon rangsorba állíthatók, vagyis a leglehetősebb módon összehasonlíthatók, tulajdonképpen egyszerűen kijátszhatók egymással. A generációs kapcsolatok pedig – éppen a fiatalok felnőtté válása idején – minimálisra zsugorodtak; az egyes korosztályok alig tudnak egymásról valamit. A fiatalok számára mindezt csak tovább élezi a saját korosztályon belül mélyülő szakadékok, növekvő távolságok. Az elmúlt időszakban ismét érzékelhető az a tendencia, hogy a fiatalok egyes csoportjai bezáródnak, és/vagy nyíltan (vagy esetleg valamilyen áttételes módon) szembehelyezkednek egymással és a környezetükkel. A kriminális befolyás mindehhez csak többletterhet, és az ilyen módon kialakuló szubkulturális tendenciák a fiatalok jelzett csoportjaival összefüggésben radikálisan megakadályozzák a társadalmi kooperációs lehetőségeket.

Előítéletes társadalmi környezetben

1. leegyszerűsített személyiségkép, 2. lebecsült sebezhetőség, 3. túlbecsült kompetencia.

Amikor a nemzedékek között ennyire meg-növekedett a távolság, különös módon meghatározóvá vált, hogy milyennek látják egymást az emberek, mi mindent gondolnak egymásról, és legfőképpen miképpen viselkednek egymással. Aligha meglepetés tehát, hogy valóságos kapcsolatok és információ nélkül a fiatalok egyes csoportjaival összefüggésben megnövekedett a látszat jelentősége, a közvetett, az áttételes tájékozódás, a különfé-

le jelekből következtetés. Ez a tulajdonképpen attributív mozzanat egy sor félreértéssel és félreértelmezéssel jár; legalább annyira nem értik egymást a felek, mint amennyire nem is bíznak egymásban. A fiatalok nehezebb helyzetben levő csoportjait pedig – valóságos kapcsolat nélkül – mára már egyértelműen előítéletes társadalmi környezet veszi körül, amely meghatározza ezeknek a fiataloknak a mozgásterét. Ezekről a fiatalokról sokakban kifejezetten leegyszerűsített személyiségkép él. Ez a redukált emberkép gyakorlatilag azt jelenti, hogy aki így látja a környezetében a fiatalokat, az nem számol a fiatalok személyiségének lelki jelenségeivel, a magatartásukat meghatározó irracionális tényezőkkel, a változás lehetőségével, és nem számol, sőt figyelmen kívül hagyhatja a személyiségüket érő sérelmeket, veszteségeket is, egyszerűen lebecsülheti ezeknek a fiataloknak a sebezhetőségét. Ezen fiatalok problémás viselkedéséről, mindennapos életükről, pedig olyan hiedelem élhet, miszerint minden rajtuk múlik, mintha a problémás viselkedés megváltoztatása alapvetően az ő akaratukon múlna, amivel egyértelműen túlbecsülik az érintett fiatalok kompetenciáját.

Szegényes kommunikációs eszközök

A fiatalok kommunikációs kultúrája sohasem független a közvetlen, a társas környezetükben szerzett tapasztalatoktól. A meglévő kommunikációs eszközök használatának módja azonban nem feltétlenül csak szociológiai értelemben különülhet el egymástól, mindazt nagyban befolyásolhatja az érintett fiatalok diszpozíciója, aktuális sorshelyzete. A fiatalok nehezebb helyzetben levő csoportjai tulajdonképpen olyan kommunikációs környezetben élnek, amelyet leginkább indultok és konfliktusos életvitel, és szegényes, korlátozott nyelvi kifejezőeszközök jellemeznek. Az ilyen helyzetben élő fiatalok szerényebb tanulási teljesítménye is a meglévő, gyakran kifejezetten szegényes nyelvi eszközökkel, illetőleg a szerény intellektuális készletekkel magyarázható. Ezen fiatalok számára az adott, egyszerűbb kommunikációs készlet önmagában is akadályozza, sokszorosan megnehezíti a bonyolultabb társas ismeretek elsajátítását, a differenciáltabb érzelmek, élmények

kifejezését. A zömében gesztusokkal kísért, egyszerűbb nyelvi eszközök azonban még inkább nehezzé, töredezzé válhatnak, ha a fiatalok aktuális élethelyzetükben megoldatlannak látszó konfliktussal találkozhatnak; különös kommunikációs zárlat keletkezik, amelyben az életvezetés szempontjából meghatározó szándék és akarat kifejezése válik kudarcossá, lehetetlenül el.

Elégtelen és/vagy negatív társadalmi tapasztalatok

A társadalmi környezet ezer és ezer csatornán keresztül sugározza a fiatalok felé, hogy mit tart sikeresnek és követni valónak, mit támogat a leginkább, és mi mindent szorítana ki a hétköznapi életből. Mintákat, ha úgy tesszük, értékeket mutat a jövő nemzedékének, amelyekben az elkövetkező időszakokban szívesen látná vissza őket, amiben feltételezhetően a fiatalok saját képességeiket (tehetségüket) értékesíteni tudják. A mai világ pontosan olyat mutat, amilyet tud, amilyen értékek és normák gyakorlatilag megjeleníthetők: jelenleg a leginkább zavaros, ellentmondásokkal teli értékviszonyokat mutat, amelyek között egy sor elidegenítő, öncélú, vagy nem éppen konstruktív fogyasztási modell van. Aligha meglepetés, hogy közöttük eligazodni roppant nehéz, hiszen az egyes felmutatott értékek annyira szembeesznek egymással, ugyanakkor olyan békében megférnek egymással, hogy ez a képtelenség már-már mindennapos élmény.

Nem feltétlenül az a legnagyobb baj, hogy annyira eltérő, annyira ideiglenes értékek, minták lettek napjainkban a leginkább meghatározók, hanem hogy a felnőtté váló fiatalok önmön képességeik érvényesítéséhez, ha úgy tetszik értékesítéséhez, alig kapnak komoly segítséget, kapaszkodót. Napjaink változó világa jószereivel magára hagyja, megfélemez a gyermekeiről. A fiatalok egyszerűen keveset tudhatnak arról, hogy azokat a mintákat (az álmaikat) miképpen lehet elérni, hogyan kellene érte lépni, cselekedni egyik napról a másikra. A célok kitűzéséhez és eléréséhez, illetőleg mindannak során az akadályok leküzdéséhez alig kapnak elégséges konstruktív eszközöket. Enélkül pedig hogyan lehet a jövőről álmodniuk?

A fiatalok nehezebb helyzetben levő csoportjai számára a felnőtté válás – kis túlzással – maga a kiábrándulás folyamata, hiszen életük már nagyon korai szakaszában intoleráns, erőszakos, durva világot tapasztalhatnak meg, amely legalább annyira átláthatatlan, mint leküzdhetetlen akadályokkal teli, amelyben az érvényesülés gyakran nincs összhangban a társadalmilag hirdetett normákkal, amely nagy kedvvel jutalmazza erőszakot és bünteti a gyengét. Az álmok is „átkriminalizáltak” és valószerűtlenek, amelyek nem csupán elérhetetlenek, hanem álmódjukat infantilis állapotban „tartósítják”.

Addiktív, védekező diszpozíció – gyakran konkrét drogokkal, erőszakkal, önbüntető tendenciákkal

A mai fiataloknak egyáltalán nem egyszerű feladat manapság felnőtté válni, a felnőttek világához alkalmazkodni. Nagyon kevés kapaszkodót, segítséget kapnak ehhez. A felnőttek világa egyáltalán nem világos, zavarosak a normák, kemények a feltételek, „türelmetlenek a vizsgáztatók”. Sokan érezhetik: irracionálisra növekedett számukra a tét és egyáltalán nem biztos, hogy képesek lesznek helytállni. A kommunikációs eszközökben szegényes, nehezebb életviszonyok között élő fiatalok, akik a világról kevés és keserű tapasztalatokkal rendelkeznek, cél és támogató környezet nélkül, gyakran megoldatlannak látszó konfliktusokba keveredhetnek. Sokszorosan nagyobb közöttük a kudarc, a bukás valószínűsége, amit éppen a felnőtté válás intenzív időszakában roppant nehéz feldolgozni.

Az előbbieket következtében megnövekedett a nehezebb élethelyzetben levő fiatalok között a konfliktusok elől elbújó, konfliktusokat elhárító, a védekező, a tagadó viselkedéssel reagálók száma. Sokan közülük egyszerűen nem képesek elviselni a helyzetüket, a saját képességeik vélt korlátait és a „szerencsétlen” életkörülményeiket együtt. Minden álmuk ellenére a sorsuk gyakran durva világ, amely gyakorlatilag „erőszakra” és menekülésre specializálja őket. Életükbe valahogy nem fér bele a jövő, számukra minden csak rövid távú. Elhárítanak tehát maguktól mindent, ami változással (kudarccal és fájdalommal) kecsegtet és védelmet, kapaszkodót keresnek.

Az ilyen módon kialakult élethelyzet biztonságát (hogy az egyén legalább belül érezze magát védettnek) valódi problémamegoldás nélkül, a függés egyre inkább bővülő, nagyon széles eszköztára „szolgálja”. Igazi „boldogságipar” jött létre, amely teljes intenzitással próbálja kiszolgálni a függést kereső fiatalok „igényeit”.

Nagyon sokfélével kerülhetnek tehát a fiatalok addiktív sorshelyzetbe, amelyben az érintett fiatalok hétköznapi tetteit, de még az álmaikat is alapvetően a kényszerek működtetik, naponta szembesülhetnek azzal, hogy nem is tehetnek mást. Mintha valamiféle üvegyűrű venné körül őket, amely mintha összeszorítaná őket, kiszorítaná belőlük az önálló mozgulást, az önmegvalósítás képességét, de megenyegdné számukra, lássák, mi az, amit nem érhetnek el...

Visszajelzés nélküli, gyakran torz, irreális énkép, elégtelen, negatív beállítottságú önismeret a saját képességekről

A nehezebb élethelyzetben levő fiatalok nagy részét kényszerítő, szinte kényszeres életvezetés jellemzi, és bármilyen úton kerültek is szorongató életkörülmények közé, a helyzetüket sorsszerűen élik meg. Ezeknek a fiataloknak a kudarcokkal és illúziókkal teli, alig változó, legfeljebb valószerűtlenül lebegő élethelyzete különös „kíséretet” kap azzal, hogy légüres (és előítéletes) társas környezetben kell felnőniük. Mintha ebben a különben eleven, befogadó életszakaszban „vakrepülés” lenne a sorsuk, környezetüktől önmagukról nem vagy alig kapnak érdemi visszajelzést, így az esetleges, konfliktusokkal és feszültségekkel bővelkedő életüket nem tudják, vagy nem akarják a valóságnak (azaz a képességeiknek és lehetőségeiknek) megfelelést átlátni. Talán nem is véletlen, hogy a nehezebb sorshelyzetben felnövekedő fiatalokban gyakran meglehetősen hamar torz, irreális énkép alakul ki, amelyet a konkrét, saját képességeikkel és lehetőségeikkel összefüggésben, inkább negatív beállítottság jellemez, és amely az aktivitás teljes elvesztegetésével és elszigetelődéssel (illetve kollektív elszigetelődéssel) járhat.

Az ilyen körülmények között felnőtté váló fiatalok képzeleti világa, fantáziája önmagáról és a világról, a világgal való kapcsolatáról –

ahogy az élete – teljességgel eltorzulhat, amelyben valószerűtlen, „műanyag” álmok kezdenek dominálni. Majd ezek az álmok is elapadhatnak és a valószerűtlen sorshelyzetben, igazi változások nélkül is valamilyen módon pótolni, táplálni kell ezt a felnőtté váló fiatalok életét annyira meghatározó, vágynakat kifejező, jövőt megidéző fantáziát, amire például a kábítószeresek kiválóan alkalmasak.

Az elérés felé

Alacsony küszöb

Az előbb érzékeltett fiatalok világát egyszerűen nem lehet minden azonosított probléma megoldásának igényével szemlélni. Ebben a világban a mindennap megélt problémának ugyanis egyszerűen más a súlya, másként élik meg azokat, akik benne vannak. És mindez nem egyszerűen a sorshelyzetből eredeztetett perceptuális következmény. Akiknek nincs közvetlen ismeretük az ilyen helyzetben élő fiatalokról, talán nem is érzékelik mindazokat a társas konzekvenciákat, ami a tartós – megoldatlannak megélt – problémákkal együtt járnak. Olyan szegényes mintákkal, életvezetési kényszerekkel teli szocializáció jelent mindez, amelyet egy sor trauma, önértékelési zavar kísér. Hogyan lehet úgy élni, hogy a környezet folyamatosan a személyes kudarcokra, a veszteségekre emlékezteti az embert? Hogyan lehet a jövőről álmodni, ha az ember nem érzi a jelenben a saját súlyát, ha a jelen számára fájdalmas?

Akik nem kívánnak idő előtt kész tényként elkönyvelve lemondani az alkalmazkodási konfliktusok között, megoldatlannak megélt problémákkal élő fiatalokról, azoknak velük elsősorban a kapcsolatokra, a meglévő kapcsolatok kiszélesítésére kell törekedniük. Ebből a szempontból nem az interpretált problémáik a legfontosabbak, hanem hogy ők milyenek, ők milyen helyzetben vannak. Amennyiben alacsonyabbra szállítjuk a kapcsolatok megteremtéséhez és megtartásához szükséges küszöböt, arról is képet kaphatunk, hogy az érintettek igazából miként élik meg a saját helyzetüket.

Akik veszélyek között élő fiatalokkal kapcsolatot találnak, azok számára megrázó élmény

lehet néha olyat hallani, amit elvet minden józan ész, és kizárja az ember személyes élet-felfogása. De hangsúlyozom, ezek a megismert problémák az érintettek mindennapos életének – bármilyen szörnyűnek látszik – rövidebb-hosszabb ideje részesei. És talán nem is mindenről hallunk ilyenkor. (Nem is mindent tudnak artikulálni, talán, mert sose azonosították, talán mert annyira fájdalmas – ezek miatt még a kérdezősködés is kockázatos.) Együtt élnek mindazokkal, és sokan nem látják ki belőle, elfogadták, egyszerűen hozzáigazították az életüket. Az alacsonyabb küszöb gyakorlatilag azt jelenti, hogy – a kapcsolatok kiterjesztése érdekében – úgy fogadjuk el az érintetteket, amilyenek. Ha azt akarjuk, hogy a kívánatos változáshoz segítsük őket, el kellene kerülni, hogy a megteremtett kapcsolatnak feltételeket szabjunk. A veszélyek között élő és ilyen módon gyakorlatilag elszigetelődött fiataloknak egyszerűen szükségük van a feltétel nélküli (alacsony küszöbű) kapcsolatokra – kérnek ők segítséget, ha úgy érzik, ha elfogadó, bizalomteli kapcsolatot találnak. Azonban ilyen helyzetben sem kellene olyan kérdésekben segíteni próbálni, amire nem kaptunk az érintett fiataloktól felhatalmazást. Akkor is leginkább az ártalmak csökkentésére kell törekedni

Társas ingerküszöb

A kialakult helyzetből kilábalás sohasem lehet független a társadalmi környezet állapot-változásaitól. Ez gyakorlatilag azt jelenti, ha a társadalmi összfigyelem továbbra is elkerüli (és elítéli, leírja stb.) a nehezebb helyzetbe kerülő fiatalokat, vagyis ha a felnőtté válás feltételrendszere általuk érzékelhető módon nem javul, ha az ilyen sorsú fiatalok számára érdemben nem születnek őket segítő konkrét intézkedések, ha nem jönnek létre segítő intézmények és szervezetek, akkor a fiatalok korai kiszakadása további súlyos következményeket hozhat. A felnőtté váló fiatalok körül kialakult kapcsolat nélküli szituáció konzekvenciái ugyanis gyakorlatilag szinte teljességgel kiszámíthatatlanok.

Sok múlik azon, miként látja, miként fogja fel a felnőtt társadalom a fiatalokat, közöttük éppen azokat, akik „sok gondot okoznak”,

akik nem a felnőttek jószereivel felületes elképzelései szerint nőnek fel, és mutatják meg, hogy valójában milyenek. És itt nem egyszerűen generációs konfliktusra, a generációk közötti természetes perceptuális különbségek megjelenésére, megjelenítésére gondolok. Ez megközelítésmód – szerintem – igazából kifejezetten egy, a felnőtt társadalomra hosszú-hosszú ideje átöröklődött rossz beállítottságból eredhet, amely miatt a napjaink felnőttei nem találták meg még azt, hogy miképpen vegyék komolyan, miképpen kezeljék a helyén felnőtté váló fiaikat, lányukat. Ennek a beállítottságnak a következménye ugyanis a nemzedékek közötti alig viselhető távolság, a kapcsolatok radikális csökkenése – éppen abban az időszakban, amikor a fiatalok olyan fontos változás, döntés közben vannak, amikor egyáltalán nem mindegy, hogy miképpen alakul a sorsuk.

Könnyű persze azt mondani, legyen végre a gyakorlatban is érzékelhető cél a fiatalok számára (ha úgy tetszik, tudatni kell velük, szükség van rájuk), amikor a hétköznapi valósága egészen másról szól. Minden változás (ha van változtatási szándék) ugyanis itt kezdődik. Lehet talán úgy is fogalmazni, akkor érezhetik a fiatalok, hogy számítanak, szükség van rájuk, ha a felnőttek kellő türelemmel figyelik és segítik őket, ha az életkezdésükhöz valóságos lehetőségeket – és kudarc esetén újrakezdésre ismét bizalmat és újabb alkalmakat – kapnak tőlük, ha megértéssel fogadják a nem ritkán szokatlan felfogású kezdeményezéseiket (mert a felnőttek tudják, abból születethet minden érték és eredmény).

Ennek a megkülönböztetett társas figyelemnek a megteremtése nem könnyű. Ebből a szempontból a fiatalokat életkortól függetlenül körülvevő emberek és alapintézmények szellemisége a kialakult helyzet kulcsa. Ők közvetítik ugyanis a felnövekedő fiatalok számára a szélesebb társadalmi környezet üzenetét, mikor, miben és hogyan számítanak (vagy nem számítanak) rájuk. A hétköznapi gyakorlatába belevesző konkrét értékek és normák sajátíthatódnak ekkor és ezeken a színtereken el, amelyek aztán alapvetően megszabják a fiatalok életútját, ha úgy tetszik, sorsát. Mindaz ugyanis, ami a családokban és az iskolákban, személyes és korosztályi társas környezetben törté-

nik, vagy nem történik meg, csak nagyon nehezen, vagy talán egyáltalán nem korrigálható. A felnőtté váló fiatalok között ijesztő számban tapasztalható korai szakadás jelensége pedig világos üzenet, hogy még sokat kell javítani a fiatalokat körülvevő (személyes) társadalmi közeg szociális ingerküszöbén.

A változtatás lehetősége

A felnőtté válás során jelentkező, általunk érzékelhető szakadással tehát nem az a baj, hogy nemzedéki újratermelődés folyamatát veszélyezteti, hanem hogy az ilyen módon létrejövő változás nagyon sokba kerül. Hogy a kialakult helyzet ijesztő méretekre növelte a potenciális vesztesek számát, mert nehezen reagál a kialakult helyzetre a fiatalokat körülvevő intézményrendszer. Mert a mai társadalom nem képes alternatívát, azaz átfogó korrekciós és újratekintési lehetőségeket teremteni a számukra; és mert a nehéz helyzetben növekedő fiatalok elhanyagolásával elvesztegeti a társadalom természetes erőforrásait.

De a változtatás lehetősége a leggyakrabban ott rejtőzik, ahol maga a konfliktus, a probléma keletkezett. Ennek a tulajdonképpen nyilvánvaló összefüggésnek a gyakorlati felfedezésére akkor nyílik a leghamarabb esélyünk, ha a nehezebb élethelyzetben levő fiatalok sorsát elsősorban nem a balszerencsének, vagy egy velejéig rosszhiszemű intézkedéssorozat (vagy éppen elmaradt intézkedések) következményeinek tulajdonítjuk, hanem az érintettek részvételére és az ő részvételükkel sorskonfliktusuk lehetséges konkrét megoldására összpontosítunk. Ha már az érintettek elérésében, sőt a megoldás feltárásának felelősségében megkísérelünk közösséget vállalni az érintett fiatalokkal, de nem egyszerűsítjük le a felnőtté válásuk útját.

A jelzett probléma leginkább olyan szintereken és élethelyzetekben jelentkezik, ahová az érdemi segítség egyáltalán nem vagy alig jut el, ahol a bajba került fiatalok gyakorlatilag magukra maradnak. Ezekről a körülményekről

a felnőtt emberek zöme nagyon keveset tud. Inkább kívülről, látszat alapján és a médiában „tálalt” történetek révén szerez értesüléseket, és meglehetősen áttételes és felületes információk alapján ítélik meg, ami sokszorossá növeli a távolságot egyik oldalon az érintett fiatalok és másik oldalon a környezetük, a szakmai szervezetek, illetőleg szakemberek között.

Tehát nem egyszerűen arról van szó, hogy szakmai feladatokat vállaló szervezetek, meghaladva eddigi gyakorlatukat, felkészült szakemberek révén kilépjenek intézményes falak közül, és úgy nevezett utcai munkát végezzenek. A feladatoknak nem csupán a kedvezményezettjeivé kellene tenni az érintetteket, hanem igazi főszereplőjévé, vagyis a cselekvő részeseivé. Arra kellene törekedni, hogy az érintetteket egyenrangúnak fogadják el mind a feladatok azonosításában, mind pedig a segítő, megelőző, alternatívát nyújtó feladatokban.

Elérési típusú szervezetre, vagy programra igazán akkor van szükség, amikor a különféle veszélyek és megoldatlannak megélt problémák között felnőtté váló fiatalok és a segítséget képviselő szakellátó intézményrendszer között az elviselhetőség határáig megnőtt és állandósult a távolság. Amikor a mostoha, az elégtelen intézményes (családi, iskolai) kapcsolatok között élő fiatalok számottevő csoportjai gyakorlatilag messze kerültek és kimaradtak az ellátó rendszerből, és csak nagyon körülményesen vagy egyáltalán nem jutnak közelébe a szakszerű segítségnek. Hiszen akik ilyen sorshelyzetbe jutottak és megoldhatatlannak élik meg problémáikat, érdemi segítség nélkül egyszerűen kilátástalannak láthatják a helyzetüket, és nagyon könnyen feladhatják.

Jegyzet

- 1 Jelen írás a „Kiszakadás vagy leszakadás” (*Esély*, 99/4. 73.) és a „Kapocs – szisztéma” (*Család Gyermek Ifjúság*, 2003/4. 33.) című írásaiban foglaltak felhasználásával készült.

Gyura Médea

Házassághalasztó, szingli nők

Bevezetés

Az elmúlt évszázadban az emberek életmódjában lezajlott változások rendkívül mélyrehatóak voltak. A változások nemcsak olyan külső tényezőkkel álltak kapcsolatban, mint az urbanizáció, a városiasodás, az iparosodott társadalomba való átmenet, hanem ezeknek eredményeként az emberi viszonyok, és kapcsolatok megváltozásával is. Hiszen a kultúra, és a társadalom, amiben élünk mindig is befolyással bírt személyiségünkre és szemléletmódunkra. Mindez ugyanakkor visszafordítva is igaz: cselekvéseinkkel mi is formáljuk a társadalmi környezetünket. Számos változást figyelhetünk meg a házassággal, a családdal kapcsolatosan is.

Amikor az emberek az iparosodás következtében beköltöztek a városokba, és itt kezdtek el dolgozni, akkor a házasságot többé már nem kizárólag gazdasági megfontolások határozták meg. Mivel ezzel a folyamattal megnőtt az egyén előtt álló választási lehetőségek száma is, így egyre gyakrabban a személyes vágyak, és érzelmek határozták meg döntéseiket. Így az iparosodás jelentős hatással bírt a nukleáris családokra és házasságokra egyaránt. Jelentős változások következtek be a második világháború után is. A házasság, ami korábban tradicionálisan elterjedt és magasra értékelt együttélési forma volt, érezhetően kezdett veszíteni népszerűségéből. Ez az „új világ” mellett, hogy új értékeket és normákat teremtett, a racionálisan megvalósítható célok elérését hangsúlyozta, és ennek rendelte alá a családot.

Ma bizonyos jelek arra utalnak, hogy a házasság általánosan pozitív megítélése változóban van. Amellett, hogy a család talán elsődleges a bizalmas viszonyokban, és az érzelmi szükségletek kielégítésének a központja, mint társadalmi intézmény számos válsággal is

küzd. Feltehető, hogy ez tükröződik olyan tartósan fennálló társadalmi jelenségeknél is, mint az alkoholizmus, a különféle pszichiátriai betegségekben szenvedők, a veszélyeztetett gyermekek és a családon belül előforduló erőszak magas számában is. Sokak szerint a válság jelenségéről tanúskodik a csökkenő születésszám, a kiugróan magas válások száma, a házasság előtti, illetve a házasságon kívüli szexuális kapcsolatok tömeges méretű előfordulása, az egyre gyakoribb élettársi kapcsolat, az egyedülállók növekvő száma és nem utolsósorban a női szerepek megváltozása, mellyel a nőkre korábbi szerepeik mellett új teher hárult. Ugyanakkor a párválasztás, partnerkapcsolatok körüli problémák eltérő képeket mutatnak a különböző társadalmakban.

Élet egy változó világban

„A pénz nem szül életet” – mondják a himbák, ahol az anyák termékenysége nagy mértékben áll. Öltözetként még bőrt viselnek, de már járnak szavazni, gyermekeik pedig iskolába. Első látásra úgy tűnik, hogy őket még nem érte el a fejlett világot jellemző modernizáció hulláma. A nők állat módjára való bőmbőlése viszont annak a rituálénak a része, amellyel az őket ért új jelenségekkel megbirkóznak. Ilyen például a turisták áradata, az alkohol, a gyermekek iskolába járása, a férfiak városban vállalt munkája. Mindez az utóbbi évtizedekben az itt élő nők társadalmi szerepét is jelentősen elbizonytalanította. Az előbbi szertartás egy módja a stressz és a feszültség kezelésének. *„A nők ilyenkor egyetlen éjszákára megmutatják hatalmukat a számukra láthatatlan jövőnek, s a jelennek, mely kérdésessé tette a múltjukat.”* – mondja az antropológus. (K. E. Lange [2004/1]: *A himbák*. National Geographic 61. oldal.) Namíbia dél-afrikai állam. Ide a természet viszontagságaival meg-

küzdő népnek a kilencvenes évtized békét hozott, s ezt követően a független Namíbia népének a következőket kínálta: mozgó iskolákat, ahol a gyerekek angolt tanulhatnak, valamint olyan közösségi intézményeket, amelyek a döntések jogát a himba népnek adta. Az itt élő egyik idős asszony szerint az élet ugyanolyan, mint volt, azzal a különbséggel, hogy a gyerekeik már írnak és olvasnak. Ő pozitívan értékeli az „újjászületést”, mégis az iménti jelenség kicsit a lehangoló mindennapok tapasztalatáról szól.

Azokról a jelenségekről, amelyek hatásként eljutottunk egy olyan helyzetbe, ahol bármi, amit korábban nagyon világosan tudtunk vagy tudni véltünk, többé nemigen érvényesülnek, s még az úgynevezett hagyományos társadalmak is veszítenek hagyományos értékeikből. Mindez folyamatos adaptációra készíti a csoportokat és egyéneket egyaránt. Azáltal, hogy átalakítja a kultúrát, amiben élünk, átalakítja a viselkedésünket is. Sokkal nyitottabban és megfontoltabban vagyunk kénytelenek élni mindennapjainkat. Egyre jellemzőbbé válik az individualista érdekeltiség, a szekularizált viláffelfogás.

A felgyorsult élet velejárójaként átrendeződtött az egyén és a közösség viszonya, és elvész a vonatkoztatási közegünk. Giddens az *Elszabadult világ* című könyvében írta, hogy a közép-afrikai falusi élet tanulmányozásakor meghívást kapott egy helyi családtól. Várakozásaival ellentétben azonban nem a helyi, hagyományos szabadidős tevékenységekkel ismerkedett meg, hanem videofelvételről megtekinthette az *Elemi ösztön* című filmet, még az előtt, hogy az európai mozikban leadták volna. Ez a metafora is annak a bizonyítéka, hogy a régi nagy kultúrák, amelyek egymástól meglehetősen különböznek, úgy tűnik, kezdik elveszíteni ezeket a megkülönböztető sajátosságait.

Az ázsiai magatartásformák, emberi érintkezési viszonyok, az ember és a technika közötti kapcsolatok sokat módosultak az európai-angolszász kultúrákkal való rendszeres érintkezés nyomán. Kétségtelen az is, hogy a globalizáció például Kínában, az iszlám világban vagy, tőlünk távolabbi területeken kissé másképp néz ki, mint nálunk. (Pikó, 2003) De egy biztos: ez a folyamat újabb és újabb feszültségeket, konfliktusokat, veszélyforrásokat jelent

a társadalmaknak, de ugyanakkor talán megteremti az együttműködés egy új formáját is.

A változó család – Az összes változás közül legnehezebb azt elviselni, ami a családban, a magánéletünkben megy végbe. Ennek hagyományos formája az általános társadalmi fejlődés következtében egyre kevésbé felel meg a változó követelményeknek, s erre válságtünetekkel reagál. Ezen a területen a leglátványosabb a már előbb említett hagyomány és a modern mentalitás „küzdeme”. Míg régen a házasságokat boldogabbnak tartották, s emellett a szolidaritás legfontosabb színterének számított, s a szűkebb család fogalma összekapcsolódott a házassággal és a gyerekneveléssel, addig ma ez a tendencia kevésbé érvényesül, és a családnak, mint társadalmi intézménynek számos válsággal kell szembenéznie.

Ma már triviálisnak tűnnek azok a tények, amelyekben ez a válságjelenség megmutatkozik. Ezek pedig a következők: egyre kevesebb a hagyományos, ideálisnak tekintett családmódban élők aránya, csökkennek a házasságkötések, a válások aránya egyre magasabb, s ezeknek következményeként emelkedik a házasságon kívül született gyermekek száma. Szintén fokozatosan emelkedik a házasságkötési életkor, azaz későbbre tolódik az első házasságkötés.

H. Sas Judit véleménye szerint viszont a család nem válságban, hanem változásban lévő intézmény. A jelentkező zavarok okait elsődlegesen a növekedett individualizációban, a hagyományos értékek és normák lepusztulásában, a toleranciahiányban és a konfliktuskezelésre való képtelenségben jelöli meg. Az elmúlt idők fejleménye az emberek egyéni függetlenségre való igénye, valamint az hogy megteremtsek saját individualizamusukat a családon belül is. A kényszerítő körülmények csökkentek, viszont hiánnyá vált a szolidaritás. Nem léptek ezek helyére új értékek, amelyekben a családtagok szükség esetén önként lemondának saját egyéni érdekeikről. Ebből következik, hogy a fiatal generáció sem tudja megoldani a konfliktusait, mert senki nem tanította őket meg rá.

A család fogalmának konceptualizálása – A szociológiai irodalom a 20. század húszas éveiben kezdett foglalkozni az antropológiában már korábban felvetett problémával, a

család jövőjével. Rövid időn belül hatalmas családszociológiai irodalom bontakozott ki. Ezekben az írásokban az eltérő tendenciák mellett a családok működésének szükségességét egyik sem vitatta. Magát a fogalmat sokféle-képpen definiálták. Mivel egy multifunkcionális intézménnyel van dolgunk, meghatározása attól függ, hogy melyik funkcióját emeljük ki.

Burgess (1943) olyan interakcióban álló személyek egységének tekinti, akiket az egymással való érintkezésben a férj és a feleség, az apa és anya, a fiú és a lány, a fivér és nővér társadalmi szerepének betöltésére való törekvés irányít. A szerepek társadalmilag definiáltak, de a körülmények hatására jelentősen módosulhatnak. Kulcsár Kálmán (1970) szociológiai értelemben a családot csoportnak tekinti, ami legszűkebben egy férfi és egy nő, valamint leszármazottaik tartós együttélését jelenti. Az együttélés a férfi és nő nemi kapcsolatán, illetve leszármazottaik vérségi kapcsolatán alapul, de egyúttal gazdasági közösséget is jelent.

A családba mindannyian úgy születünk bele, egyikünknek sem a saját választása eredményeképpen. A társadalom ezen intézménye határozza meg további életünket. Innen indulunk, és ha problémánk adódik, jobb esetben, ide térhetünk vissza. A szociológiában elsődleges csoport a család, ahol a szocializációnk kialakul, s ami egyben végigkíséri egész életünket. Itt fejlődik ki individumunk, valamint az itt látott értékeket tekintjük alapvető normának, vagy éppen ezek ellen veszünk fel a küzdelmet.

Megváltozott funkciók – Durkheim, az elmúlt század egyik legnagyobb szociológusa egyike volt azon elsőeknek, aki a funkcióvesztési diagnózist felállította. (Durkheim, 1967) A család alkotában ugyanis olyan változások zajlottak le, hogy a család ennek következtében elvesztette a régebbi megóvó funkcióját. A család funkciójának azt tekintjük, amit létrehoz, azaz bizonyos feladatok ellátását. A magyar családok működésében már az 1970-es években megfigyelhető volt egyfajta válság. Már akkor sem tudta betölteni egyik legfontosabb feladatát, a biológiai reprodukciót. Ezt össztársadalmi szinten akkor látta, látná el legjobban, ha magas lenne a házasságból született gyermekek száma. A statisztikák mutat-

ják, hogy a legtöbb gyermeket az éppen a legkedvezőtlenebb helyzetben élő, legkvalifikálatlanabb rétegek vállalják. A 20. század változásaival foglalkozó kutatások is megállapították, hogy a múlthoz viszonyítva a család elveszítette funkcióinak nagy részét.

Az érzelmi szükségleteket kielégítő funkció – kialakulása a polgári társadalom anyaszerepéhez, anyaszerepéhez köthető – is veszített jelentőségéből, ami azt a veszélyt hordozza, hogy megszűnésével megszűnhet működni a házasság is. A férfi és nő közötti tradicionális egyenlőtlenség az érzelmi kapcsolatukban is megmutatkozott, hiszen a férfiak nem egyszer szinte tulajdonuknak tekintették feleségüket.

Nagymértékben csökkent a család *gazdasági funkcióinak* jelentősége is, ami állami intézményekre tevődött át. Többnyire kikerült a családból, s döntő többségben csak az elosztásra és a fogyasztásra redukálódott. Míg korábban fontosnak számított a házasságra lépők vagyonának egyesítése, addig ma egyre többet hallunk az érdekkapcsolatról és az érdekházasságról. (Cseh-Szombathy László, 1980; Neményi Mária, 1988) Neményi azt a kérdést fogalmazza meg, hogy tényleg válságban van a család, vagy „csak” arról van szó, hogy nem tudott alkalmazkodni a társadalmi változásokhoz, mely során elveszítette pár jelentős feladatát? Siránkozunk, vagy inkább megerősítjük a maradék funkcióit? Kulcsár Kálmán (1970) véleménye szintén az, hogy a család nincs válságban, hanem társadalmunkkal együtt átalakul. A társadalmi folyamatok alakítják át, és ezzel együtt alakulnak annak funkciói is.

T. Parsons (1965) szerint a családot a modern korokban két független és konfliktussal teli funkció jellemzi. Az egyik az *instrumentális*, ami a családnak a külső környezethez való viszonyát jelenti, alkalmazkodást a környezet feltételeihez. A másik, az *expresszív* funkció, ami pedig a csoport harmóniáját, a családon belüli szolidaritást, a tagok egymáshoz való viszonyát foglalja magában. Parsons a nukleáris családot egy négyszerepes mintának tekinti, ahol a főtengelyen, a fölérendelt-alárendelt viszonyban a nemzedékek állnak, és a nem szerinti differenciálódás áll az instrumentális–expresszív tengelyen. Mivel a gyermekek születéstől kezdve, főleg a csecsemőkorban

intimebb módon az anyához kötődnek, ezért ez az elsődleges ok, amiért a női szerep expresszivitása felülreprezentált. Az általa ábrázolt család jellemzői: kis csoport; két tengely mentén strukturálódik, hatalom–hierarchia mentén, valamint instrumentális–expresszív különbségek szerint, és ezek megmutatkoznak egyrészt a „vezetési” struktúrában, de szoros koalíció is fennállhat közöttük. Ám nem minden ilyen csoport nevezhető családnak. Hiszen alapvető követelmény nála, hogy hosszú időn keresztül fennálljon, és határozatlan időtartamú legyen. Parsons jellemző vonásnak tartja még a megszüntető jellegét, hiszen kvázi megszűnik már korábbi formájában működni, amikor a gyermek felnőtté válik, és új családot alapít. Valamint egyben az erotika vonzásának helye is.

Megszűnt és megszüntő család-modellek – A társadalmi átalakulások során általában a tradicionális megalapozottságú családi és rokonsági kötelékek kerülnek/kerültek „válságba” a modernizálódás következtében. Bármely történelmi korszakot nézzük mindegyiknek megvolt a sajátos felfogása a szerelemre, házasságra és a nemek közötti viszonyokra. Mindez összhangban állt ugyanannak a korszaknak az erkölcsi, és a házassodási szokásaival. Már messze eltávolodtunk azoktól a koroktól, amikor még esetenként fő szabályként élt a párválasztásnál az exogámia, amikor egyes népeknél csak a más közösséghez tartozó partner jöhetett számításba. Korábban a nemeket is szigorúan elkülönítették, s egykor Kínában például még a szemérem tárgya kizárólagosan a láb volt, amit gondosan el kellett rejtteni, sőt kisgyermekkorától kezdve alkalmazott lábelkötözéssel igyekeztek elcsökevényesíteni, hogy minél kisebb maradjon.

Kétségtelen az is, hogy minden kor a saját szokását tartja természetesnek. Mindennek jelenléte viszont nagymértékben akadályozója az új szokások kialakulásának. Napjainkban mindez nagyobb mértékű problémát jelent, mint korábban, hiszen korunk üteme felgyorsult. Aki pedig nem tud alkalmazkodni az új helyzethez, kudarcaira ítéltetett. Ugyanez elmondható az egyes családformákra is, amelyeket az idő múlása szintén átformált: vagy veszítettek jelentőségükből, vagy teljesen megszűntek. Íme néhány közülük:

a) Az antropológia szerint a nukleáris család az emberre egyetemesen jellemző csoportosulási formaként létezik, ami egy férfi és egy nő szexuális, gazdasági és érzelmi közösségét, valamint monogámiaszerű tartós együttélését jelenti. A monogámia kulturális meghatározása azt jelenti, hogy csak a házastárral lehet nemi életet élni. Jogi magyarázata pedig, hogy egy időben egy partnerrel lehet házasságot létrehozni. A probléma viszont ott kezdődik, hogy az ember természeténél, fejlődésénél vagy a szokások hatalmánál fogva nem monogám szexualitású.

b) Bár a poligámia is nukleáris család, de az előzőektől eltérően ez két vagy több házasság által kapcsolódik össze, ahol a szülőpár egyik tagja családokban közös. Ide tartozik például a többnejűség, ahol a férfi játssza a férj és az apa szerepét. Ez a forma napjainkban az ázsiai térségek egy részére jellemző. A poligámia megszűnésében kétségtelenül szerepe volt a házastársak gazdasági-vagyoni differenciálódásának, és a társadalmi kapcsolatok társadalom felőli megítélésében történt változásnak is. Bár a civilizációk kialakulásával és fejlődésével együtt ez utóbbi jelenség egyre inkább kezdett visszaszorulni, ennek ellenére azonban a férfiakra továbbra is joga volt a „többnejűsége”, míg a nőktől továbbra hűséget vártak el. Tehát miközben a monogámia kezdett teret nyerni, addig a poligámia hagyományai éltek tovább. Bár napjainkra csökkent, de még mindig megtalálható ez a jelenség.

c) Kiterjedt családról akkor beszélünk, ha két vagy több nukleáris család kapcsolódik össze, főként szülő–gyermek kapcsolat. Röviden, a megházasodott fiatal nukleáris családjával szülei családjához tartozik.

d) Patrilokális család: egy idősebb ember, annak felesége, feleségei; nőtlen, hajadon gyermekei; nős fiai és annak feleségei, és gyermekei alkotják.

e) Sok nő és sok férfi házassága a csoport-házasság, ami például Ausztráliában jellemző.

f) A történelemben előfordult a többférjűség is, amit poliandriának nevezünk.

Somlai (1984) szerint a hagyományos háztartások világa a legkorlátoltabb szociális rendszernek látszott, csupa kötöttségnek, ba-

bonának, az egyéni akaratot, szabadságot és tehetséget megfajító intézménynek. E téren tehát házasságbomlások társadalmi megítélésének megváltozása felszabadította az egyént ezektől a kötöttségektől. Hiszen míg korábban a házasság felbontása, vagy éppen a szertartás mellőzése megdöbbenést és erős bírálatot váltott ki, addig a házasfelek rokoni, baráti és egyéb köreiből ennek megítélése egyre enyhébb kritikákat kapott, majd végül mellőzték mindezt. A változásokhoz az is hozzájárult, hogy egykor a férfi volt egyben a családfenntartó, pénzkereső és dolgozó is.

A partnerek együtt maradását jobban segítette a partnereket körülvevő közösség. Gazdasági kényszerek és a konvenciók együtt alakították a házastársak kollektív és individuális cselekedeteit. Az önzetlenség, és a szolidaritás központi szerepet játszott. Majd a lányok és fiúk hasonló szintű iskolai végzettsége, képzése, a nők tömeges munkába állása csökkentették a családi kohéziót. A változásokban szerepet játszott a válások jogi szabályozásának lényegesen enyhébb, és az eljárás gyorsabb és olcsóbb menete, valamint a fogamzásgátló eszközök számának és biztonságának bővülése is. Jelentős változás ment végbe az udvarlás, az együtt járás, a jegyesség gyakorlatában is.

Nők és megváltozott szerepeik – Azzal, hogy a polgári törvénykönyv törvénybe iktatta a nők egyenjogúságát, kezdetét vette a nők társadalmi szerepének megváltozása. Egészen ideig a történelemben nem volt szavazati joguk a hétköznapi életben. Társadalmi-politikai életüket, érdekeiket a férfiak uralták, s a női nemnek ezekbe nemhogy csekély, hanem egyáltalán semmilyen beleszólása sem volt. A polgári társadalom létrejötte aztán differenciálta a különböző családokban a nők helyzetét, és a társadalomban betöltött státuszukat is.

Amíg a parasztcsaládokban a nők kivették részüket a mezőgazdasági munkából, addig az újonnan kialakult polgári és kispolgári rétegekben más helyzet állt elő. Itt az apa egyedüli jövedelme elegendő volt a család eltartásához, és a feleség kizárólagos feladata pedig az otthon „melegének” biztosítása maradt. A férfi, mint az egyedüli pénzkereső a családban, a nő, pedig mint mindent eltűrő, megbocsátó és szeretetteljes lényként élte tovább minden-

napjait a házasságban. Ehhez párosult az „eltartott”, és az ún. „kenyérkereső” nőket illető megbélyegzés is. Bár a család ellátása esetenként iszonyú terhet rótt a nőre, ez mégsem nyert elismerést sem a férj, sem a társadalom részéről. Ezekkel az asszonyokkal ellentétben kiváltságos helyzetben éltek azok a nagypolgári nők, akiknek adott volt az individualizálódás lehetősége.

Eközben új helyzet állt elő, amikor véget ért a második világháború. Ekkor ugyanis az új rendszer új munkaerőként, elsősorban a nőket vonta be a társadalmi munkamegosztásba. Ha ezt részükről nyereségként fogjuk fel, akkor emellett veszteségek is nagymértékben sújtották őket. A '70-es '80-as években a női munka nem feltétlen jelentett csillogó foglalkozást. Sokuk a szegényes pénzügyi függetlenségben arra eszmélt, hogy magára maradt, mert a férje elhagyta. Bár megadatott nekik is, hogy munkavállalók legyenek, és a férfiakkal hasonló jövedelemhez jussanak, ennek ellenére, többnyire kvalifikálatlan munkaerő lévén jövedelmük messze elmaradt a férfiakétól. Bár a tanult, törekvő nők ledöntötték az eléjük állított korlátokat, és megbizonyították képességeiket, de nagyon sokan egyedül kényszerültek – gyakran szociális segítyből, vagy szegényes jövedelemből – eltartani magukat és gyermekeiket.

Lőcsei Pál (1985) úgy véli, hogy a kereső nők népességének gyors gazdasági és emancipációs fejleményei a társadalom számára olyan kockázatokat, veszélyeket, felemás és kedvezőtlen hatásmechanizmusokat tartogattak, amivel felbolygatta a családon belüli viszonyrendszereket. Szerinte a feleségek, az anyák otthonon kívüli állandó jellegű, napi nyolcórás munkavállalása felforgatta a házastársi szerepeket és a hozzájuk tartozó jogok évszázados rendjét. Kétségtelen, hogy a korábban egyik vagy másik nemhez kötött szerepek kétneművé válása elvben lehetőséget nyújtott a házasfeleknek arra, hogy bizonyos szerepeket megosszanak egymással, másokat pedig átvállaljanak egymástól. Viszont a gyakorlatban mindezt nem sikerült megvalósítani. A társadalom és a benne élő tradicionális család szerkezetének, életmenetének gyors és gyökeres átalakítása akkora terhet rótt az érintett házastársakra, hogy képtelenek voltak fo-

kozatosan és megfontoltan egymás érdekeinek kölcsönös tiszteletben tartása mellett létrehozni a szabályozott szerepviszonyokat.

Mindennek eredményeképp olyan paradox helyzet állt a nők elé, hogy egyszerre kell betölteniük a gondoskodó anya szerepét, és emellett menedzselni saját munkavilágbeli életüket is. Továbbmenve pedig, míg a nők elé állított követelmények nagymértékben megváltoztak, addig a férfiak tekintetében sokáig minden maradt a régi. Így mindenki úgy tekinthetett rájuk, mint a bajok forrására, akik ebben az új szerepben nehezen tudták, és tudják összeegyeztetni állandó feladataikat. Másrészt viszont a férfiak is nehezen tudtak megbirkózni azzal a ténnyel, hogy nőjük anyagiilag egyre függetlenebbé vált mellettük.

Cseh-Szombathy László (1980) véleménye is tükrözi ezeket a problémákat. Szerinte két irányból támadhat feszültség a mai magyar családokban a jelenlegi struktúra miatt. Frusztrációt okoz az is, ha a nőket visszafogja a család, de az is, ha az otthoni háztartásvezetésnek alacsonyabb rendűségét hirdetik. Ebben az esetben kiútként két alternatíva lehetséges. Egyrészt választani az előbbi két lehetőség között, másrésztől megoldást jelenthetne az is, ha a családi élet és a gyerekeknevelés nem csak a nők szerepére korlátozódnék.

A házasság intézményének válsága

A végbemenő társadalmi változások leginkább a családdal, a nemi szerepekkel, és a kapcsolatokkal voltak összefüggésben. Ezek a változások olyan új értékeket és magatartásformákat hoztak magukkal, amelyeket egyesek elfogadtak, mások pedig elutasítottak. Így nem élt többé egyetértés a családi és házastársi szerepkötelezettségeket illetően. Az egyén választási lehetőségei nagymértékben megsokszorozódtak, a kötelelékek, és a kötelezettségek pedig ugyanilyen mértékben gyengültek. Ekkor a társadalommal foglalkozó művek megírták a család intézményének fokozatos visszaszorulását, és a személytelen társadalmi kapcsolatok jövőbeni térnyerését.

Jelentős távolodás ment végbe a tradicionális szexuális magatartástól is. A fiatalok nagy többsége ugyanis már házasság előtt elkezdett nemi életet élni. De még nem a ma egyre

előbbre törő pillanatnyi élvezetet keresték a társadalom fiataljai, hanem csak nem látták értelmét erős érzelmi kapcsolatban a nemi élet nélkülözését. Szilágyi Vilmos (1978) éppen ezért véli úgy, hogy a házasság válsága már a házasság előtt elkezdődik. Hiszen régen a jelentős többség szűzen kezdte a házasságot, szexuális tapasztalatok nélkül. Így a házasság bár „zsákbamacska” volt, és sok férfi és nő egyetlen szexuális partnerként csak a házastársát ismerte, de nem volt lehetősége az összehasonlításra. Ebben az esetben pedig egy nem kielégítő kapcsolat is elfogadhatónak tűnt. Ma viszont éppen azért, mert van összehasonlítási alapunk, ezért leszünk kritikusak a partnerünkkel szemben.

Elméleti keretek

A házasodási magatartásban bekövetkezett változásokra a nemzetközi szakirodalomban többféle válaszlehetőséget találunk. Az egyik a „nők gazdasági függetlensége” tézisként terjedt el, a másik „a jövedelmi küszöb hipotéziseként” ismert. Az előbbiben a házasodások visszaesésének okaként az előbbieken már említett, nők fokozódó önállóságát jelölték meg, ami az egyre magasabb iskolai végzettségük, munkaerő-piaci szerepvállalásuk, javuló foglalkozási helyzetük következménye. Ez az érvelés G. S. Becker (1974) elméletéből következik: a párkapcsolatok hatékony funkcionálása, a házastársak jól működő munkamegosztásának a függvénye.

Az ilyen házasságban a férfi a kenyérkereső pozíciót tölti be, a nő pedig a házas életet menedzseli. Elmélete szerint a családnak a legnagyobb előnye akkor származik, ha a férj a pénzkeresetet maximalizálja, s ezzel elegendő anyagi támogatást nyújt a családnak; míg a házastársnak általánosan nagyobb nyeresége származik abból, ha a nő pedig a házastársi tevékenységét maximalizálja, s ezzel biztosítja a család kohézióját. Ebben az elméletben azonban a nők fokozott munkába állása, emelkedő iskolai végzettségük a házasodási hajlandóság visszaeséséhez vezethet. Ezzel együtt kevésbé jelent nekik szükségszerűséget a házasság. Oppenheimer (1994) máshogyan érvel. Szerinte a nők növekvő iskolai végzettségükkel, munkaerő-piaci szerepvállal-

lásukkal, mint potenciális partnerek egyre vonzóbbá válnak. Jobban fizetett foglalkozással alkalmasabbá válnak a család anyagi helyzetének növelésére. Így a férfiaknak, az az érdekük, hogy minél kvalifikáltabb nőt találjanak maguknak. Visszafordítva, a nőknek is saját jólétük növelése a cél, ezért ezt ők is a legkvalifikáltabb férfi társsal tudják megvalósítani.

Ki, mikor házasodik

Magyarországon a lakosság többsége ma is a (53–54%) házasságban él. Ez önmagában mutatja az emberek családcentrikus beállítódását. Mégis csökken a házasság stabilitása. Modern magatartásminták és hagyományos attitűdök élnek egymás mellett. A párkapcsolatok formálódását sok együttes tényező befolyásolja. Ezek közé tartozik: *az iskolában eltöltött évek száma, a munkaerő-piaci jellemzők, az életkor, a nemek szerepe, a származási háttér.*

Az oktatás expanziójával a fiatalok iskolapadban eltöltött éveinek száma jelentősen meghosszabbodott. Az itt eltöltött életszakaszok lényegesen befolyásolják a családformálódást. Minél több időt töltenek a fiatalok az iskolapadban, annál inkább kitolódik az első házasságkötésük időpontja. Az iskolázottság befolyásoló szerepe más a nőknél, mint a férfiaknál. (Bukodi, 2001) Az előbbi esetben a kevésbé képzettek, míg az utóbbiban a magasabb iskolai végzettségűek házasságkötési esélyeik a jobbak. (Becker, 1974; Oppenheimer, 1994)

Ha az életkort a nők viszonylatából nézzük, akkor hosszú évtizedeken keresztül a női házasságkötés a 20–24 éves korcsoportban volt a leggyakoribb. 1997-től ez megváltozott és áttolódott a 25–29 éves korosztályra. Az iskolázottságot tekintve pedig a házások arányának csökkenése a legkevésbé iskolázott nőknél kezdődött, és a nyolcvanas években a magasabb iskolai végzettségű nőket még szinte alig érte el. A '90-es években a folyamat viszont éppen itt gyorsult fel. Az általános iskolát végzettektől kezdődően az iskolai végzettség növekedésével egyre nagyobb mértékben csökkent a házások aránya, a változások azonban minden iskolai végzettségű csoportban lényegesen alatta maradtak a 20–24 éve-

seknél tapasztaltakénak. A 30–34 éveseknél a házások arányának csökkenése elsősorban az alacsonyan iskolázott nőknél következett be. Nem volt olyan jelentős csökkenés náluk még a '90-es években sem, mint amilyen a fiataloknál. A hajadonok arányának emelkedése azonban ezt a korcsoportot is jellemzi. 1996-ban a 25–29 évesek körében és a 30–34 éves korcsoportban is a hajadonok aránya a legiskolázatlanabb nőknél a legmagasabb, s a szakmunkásképzőt végzetteknél a legalacsonyabb, ők tűnnek leginkább házasságpártinak. (Cseh-Szombathy, 2001) Továbbá, a stabil karrier, a munkapiaci beágyazottság családformálódást befolyásoló szerepére utal, hogy mind a nőknél, mind a férfiaknál a legkedvezőbb a jövedelmi kilátásokat nyújtó vállalkozó, felső és középszintű vezető, valamint felső szintű értelmiségi foglalkozásúak kötik meg legnagyobb valószínűséggel első házasságaikat a nem dolgozókhöz viszonyítva. (Bukodi, 2001)

Élettársi kapcsolat versus házasság – A statisztikai adatok szerint ma a 15–19 éves nő partnerkapcsolatainak 67%-a élettársi kapcsolat. Gyors a nem házas együttélések terjedése a 20–24 és a 25–29 évesek között is. Ha csak az 1990–2000 közötti évek változásait vizsgáljuk, láthatjuk, hogy mindegyik korosztálynál esetenként a többszörösére emelkedett a nem házas együtt élők aránya. A legnagyobb változást a 20–24 éveseknél találjuk, ahol a növekedés közel ötszörös. (6,75-ről 28,8%-ra) A 25–29 korosztálynál közel négyszeres a növekedés, míg a 30–34 éves korosztálynál majdnem kétszeres. Az idősebb korcsoportok felé haladva viszont elmondható, hogy a jelentős többség, 90–95%-uk házasságban él. (KSH 1999/2000. évi életmód/időmérleg-vizsgálatok; „Ifjúság 2000”) Azt, hogy a különböző életkorú nőtlen férfiak és hajadon nők között mekkora az élettársi kapcsolatban élők részaránya egyes kizárólagos években szintén az előbbi adatbázis mutatja. Ha az időbeli változásokat nézzük, a nők tekintetében, a nem házas együttélés részarányának növekedése a 35–39 éves korosztálynál jelentkezett legjobban. 1984–2000 között 7%-ról 31%-ra emelkedett. Jelentős a változás a 40–44 évesek között is, hiszen közel 3,5-szeres az emelkedés. A férfiaknál is hasonló tendencia zajlott le, mint a nőknél. Különbség annyi, hogy nőtlenek között az

élettársi kapcsolatot választóak részaránya a nők arányszámai alatt maradt.

Nem lehet viszont mondani, hogy az élettársi kapcsolatban élők a házasságot általánosságban kevésbé tartják jó, megfelelő életformának. Lewin (1982) azt állítja, hogy az élettársi kapcsolat nem alternatívája, inkább egyik fajtája a házasságnak; és mint intézményt nem is veszélyezteti, mivel az élettársi viszonyt választók nem utasítják el a legalizált partnerkapcsolatot; továbbá a vonatkozó normák és várakozások is ugyanazok. Ebben a megközelítésben az élettársi kapcsolat és a házasság között elhanyagolható a különbség; az egymáshoz való kötődést és a közös életet hasonló módon juttatják kifejezésre.

Kivel vagyunk szolidárisak, mennyire vagyunk hűségesek?

Habár napjainkban egyre inkább megelőz minden mást az egyéni érdek, függetlenség, s esetenként ez válik elsődlegessé, mégis a családi kapcsolatok működéséhez változatlanul elengedhetetlen marad a partnerek közötti szolidaritás, sőt mi több az altruizmus. Folyamatos, és kölcsönös alkalmazkodás teszi megvalósíthatóvá az együttműködést. A család megköveteli a tagjai egymáshoz való alkalmazkodását, hiszen az évek elmúlásával módosulnak a tevékenységek, mások lesznek a funkciók, újak lesznek a feladatok. A szolidaritás pedig attól függ, hogy mennyire tudnak kialakulni közös döntések. Ha ez nem jön létre, felbomlik az egyensúly.

A család felé támasztott szolidaritás az idők folyamán nem csökkent. Habár csökkent a házasságok száma, s így a válaszadók kevésbé számítanak a partnerükre, túlnyomó többség mégis a családtaghoz fordulna segítségért, tőle remélné szolidaritást. A családtagokon kívül élők támogatását kérők aránya alacsony. Pénzsegítséget elsősorban szintén a családtól, leginkább az anyától kérünk. Emelkedő tendenciát mutat viszont az egyén társától kért ilyen jellegű segítség is, ami azzal magyarázható, hogy növekedett a partnerek egymástól való anyagi függetlensége. Az emocionális segítségnél legtöbbször a partnerek, házastársak megértésére számítanak. Érzelmi szolidaritásra, a lelki konfliktusok feloldására az emberek

minden időben elsősorban házastársukhoz, partnerükhöz fordulnak (Utasi, 2002)

Ma a társadalom többsége ragaszkodik a partnerkapcsolati hűség tekintetében a tradicionális értékkevetéshez. A házasságkötés jelentőségének csökkenése, és az élettársi kapcsolatok elfogadása is szembetűnő. Minél magasabb végzettséggel rendelkezik az illető, annál megengedőbb e tekintetben. A legfiatalabb „felnőtt korosztály” (18–29 évesek) a legmegértőbb, ezért közöttük a legalacsonyabb a házasságban élők aránya. Az élettársi kapcsolatot a legfeljebb 29 éves fiatalok fogadják el legnagyobb arányban. A férfiak kicsit jobban, mint a nők. A huszonevesek harcolnak leginkább a tradicionális munkaerő-piaci szereposztás ellen, és bár a harmincasoknál megugrik azoknak a száma, akik támogatják, a negyveneseknél szintén csökken az egyetértők aránya, majd ettől ismét többen vannak, akik mellette érvelnek. A férfiak többsége teljesen egyetért a tradicionális női és férfi szerepekkel. (Utasi, 2002)

Összefoglalásul látható tehát, az az ellentmondás a társadalomban, ami abból fakad, hogy elfogadjuk az élettársi kapcsolatokat, s ezzel a tradicionális értékek feladását, ugyanakkor igent mondunk a házastársak közötti tradicionális munkamegosztásra.

A gyermekvállalási kedv válságtünetei

A mai házasság válságtünetei közé sorolható a gyermekvállalási kedv megfogyatkozása is. Ez megfordítva is igaz, vagyis a '90-es években bekövetkezett radikális termékenységszökkenés oka, a megváltozott családalapítási szokásoknak, az elhalasztott házasságkötéseknek, és az élettársi kapcsolatok elterjedésének hatásaként értelmezhető. Tehát hazánkban és a többi kelet-európai országban az 1950-es években végbement változások egyik hosszabb távra kiterjedő negatív hatása a termékenység visszaszorulását eredményezte. Ez a tendencia a '60-as évekre jelentősen felgyorsult. A néhány évig terjedő tiltás után a művi vetélések teret nyertek. Ha nem is egyforma mértékben, de a termékenység hullámzó tendenciája a kontinens valamennyi részén előtérbe került.

Az úgynevezett baby-boom hatásaként az 1960-as évek közepén még a reprodukció fölött

volt a termékenység. Élen járó országok közé számított Spanyolország, mellette Portugália, Hollandia, Írország és Törökország. Ezt követően viszont a '70-es évektől elindult „a második demográfiai átmenet”-ként jellemzett folyamat, aminek egyik része a termékenység Európára kiterjedő csökkenő folyamata.

A változás megjelenése tehát végbement, de a gyorsasága nem egyformán zajlott le. 1990-ben 10 % alatt volt a csökkenés mértéke Görögországban, Ausztriában, Svájcban, Franciaországban, Finnországban, Belgiumban is, 3 országban pedig egy kisebb növekedés is megfigyelhető volt. (Hollandia, Dánia, Luxemburg) Míg 1990-ben jóval alacsonyabb volt a termékenységi arányszám Nyugat-Európában, addig 1999-re Kelet-Európa vette át ezt a helyet. Magyarország helyzetét tekintve a keleti régió országai között a „jobb helyzetű országok” közé tartoztunk, viszont Nyugat-Európa-hoz viszonyítva jelentősen romlott a helyzetünk.

A legmagasabb termékenységű országokban Izlandon, Svédországban, Észtországban a legnagyobb arányú a házasságon kívüli szülések aránya. Bár a többi országban jórészt elfogadják a nem házasságú szüléseket, mégis a társadalom nagy része nem vállalja a gyereket a házasságon kívül.

Életkorban a magyar nők általában 25 évesen szülnék először gyermeket. E téren középmezőnyben állunk, mert míg nyugaton általában 27 és 29 éves korban szülnék a nők, addig keleten (Bulgáriában, Romániában) 23–24 évesen. Bár a reprodukciós gondokkal az egész kontinens küzd, de többek között Magyarországon is javultak a viszonyok. 2000-ben mindössze 3 százalékkal több gyermek született, mint korábban. Kiegyenlítettnek mutatkoztak az arányok Franciaországban, ahol 4 százalékkal; Hollandiában, Olaszországban, ahol szintén 4 százalékkal; Portugáliában és Spanyolországban is többen születtek. Továbbá több európai országban sikeresen elensúlyozta a fogyást a bevándorlás folyamata. (Németország, Svédország, Olaszország) (Kamarás, 2003)

Jelenleg Európában a világ népességének 13%-a él, ugyanakkor a magyarországi termékenység jelenleg 36%-kal marad el a reprodukciós szinttől. Az ún. tervezett, vagy kívánt gyerekszám átlaga ma is a családonkénti

két gyermek körül van, ám a tervek ennél alacsonyabb szinten valósulnak meg. Tíz európai ország adatait vizsgálva Magyarországon a legalacsonyabb, szinte elenyésző az aránya, akik életük folyamán nem kívánnak gyermeket. Az Európai Termékenységi és Családvizsgálat (1992–1993) adatai szerint ebben a tekintetben hazánk helyezése elég jó.

A későbbre halasztott gyermekszülést többféle indokból tartják ideálisnak az így vélekedők. Legdöntőbb az anyagi háttér, megteremtése, valamint az, hogy ebben az életkorban már érzelmileg megalapozottabb kapcsolatot tud kiépíteni a leendő anya, ill. van ideje tanulásra, szakmaszerzésre. Ennek az álláspontnak a képviselői arra is számítanak, hogy 25 év felett egy nő már szert tehet olyan biztos állásra, foglalkozásra, amit a gyermekszülés miatt nem veszít el. (S. Molnár E., 2001)

Iskolai végzettség, a családi állapot és az életkor szülésre gyakorolt hatása

Elmondható, hogy a '80-'90-es évektől kezdve a nők mindegyik iskolai végzettségű csoportban korlátozták termékenységüket. A nyolcvanas években leginkább a középiskolai végzettségűek körében esett vissza, a 100 nőre jutó gyermekek száma, míg a felsőfokú iskolát, ill. szakmunkásképzőt végzett nőknél a csökkenés mértéke 18–20%-os volt. A '90-es években a kiugróan magas, s a korábbi időszakhoz képest növekvő mértékű csökkenés már nemcsak a középiskolát végzettek, hanem az egyetemest, főiskolát végzett nők körében is tapasztalható volt, náluk 37–39%-kal esett vissza a 100 nőre jutó gyermekek száma. A nők iskolai végzettségének emelkedésével egyre nagyobb mértékben csökkent az átlagos gyerekszámuk. Az érem másik oldalán pedig kiemelkedően magas a gyermekszám azoknál a nőknél is, akik még az általános iskolát sem fejezték be.

A szülések visszafogása fokozatosan mindegyik korosztályban megfigyelhető. Ha a legfiatalabb korosztályt nézzük, a 15–19 éveseknél 1993–1999 között közel felére csökkent a vállalt gyermekek száma. A következő, 20–24 év közötti korosztálynál lényegesen az 50% felett vállalnak kevesebben gyermeket. A csökkenés lényegesen kisebb mértékű a 25–29 éveseknél, ahol a változás mintegy -23,7%. A „második

demográfiai” folyamat azon negatív hatásáról, amely a házasság, és a szülések korban egyre kitolódó tendenciáját eredményezi, már szót ejtettem. Ezt bizonyítja a is, hogy a következő korosztályoknál már a születések gyakoribbá válásával találkozunk. A legjelentősebb „javulás” a 30–34 éves kor között találjuk. (Spéder, 2003)

Éppen úgy, mint 20 évvel ezelőtt, napjainkban is Izland áll a nem házasságban szült gyermekek számát illetően az élen, ez az arány meghaladja a 60%-ot. Svédország, és Dánia is élen jár ebben a tekintetben. Észak-Európa mellett Nyugat-Európában is szembe tűnő a növekedés, ami Franciaország és Nagy-Britannia tekintetében 40% körüli. Ha ezt a sort követjük bronzérmes Magyarország 30%-kal. (Kamarás, 2003) A születésszám csökkenése összekapcsolható a családalapítási szokások dinamikus változásával.

Nők és a karrier

Nagyon sok társadalomtudóst, szakembert, és „civilt” foglalkoztat az a jelenség, hogy a fiatalabb generációk nőtagjai a férfiakéhoz mérhető pályafutást kívánnak elérni. A jelenséggel foglalkozók közül többen felteszik a kérdést, miként fog alakulni társadalmunk jövője, ha a nők számára fontosabb lesz a pénzkereset, mint a gyermekek nevelése? Velük szemben viszont sokan örülnek a női szakértelmiségiek és vezetők arányának növekedése miatt, és egy új vezetői stílus megtestesítőit látják bennük, akiknek sokkal fontosabbá válik majd például az alkalmazottakkal való kooperáció. Ezzel az új, női vezetői csoporttal szemben nemcsak magas elvárás fogalmazódik meg, hanem a családi élet és a karrier összehangolása nagyobb nehézséget okoz nekik, mint a férfiaknak. Hiszen a siker eléréséhez segítség kell, amit a férfiak a nőktől kapnak meg. A feleségnek viszont keresőtevékenységén túl a feleség, az anya szerepét is be kell töltenie, és ezzel együtt természetesen a házimunkát is el kell végeznie.

Ha a karrier és a család élet összehangolása szempontjából vizsgáljuk a nők életét, akkor három típust írhatunk le:

- az életpályája teljes egészében a családgondozásra, a háztartás vezetésére koncentráldik;

- a nő teljesen a munkahelyi karrier megvalósítására törekszik;
- a munka és a család kettős szerepének összehangolása a cél.

Egyik típus sem konfliktusmentes. Míg az első esetben a társadalmi elismerés hiánya és a teljes anyagi kiszolgáltatottság jelentheti a problémát, addig a munkahelyi karrierre koncentráló nők elsődleges konfliktusforrása a munkaerő-piaci esélyegyenlőség hiánya. De a kétfajta szerep összehangolása sem probléma-mentes. Ebben az esetben a munkaerő-piaci hátrány mellett a kereső munka és a család követelményeinek összehangolása az életpálya menedzselésének legkritikusabb eleme. Az elmúlt esztendőben egyre több közvélemény-kutatási adat jelzi, hogy a nők munkavállalási motivációi lényegesen megváltoztak: a korábbi, elsősorban gazdasági indítékok mellett egyre fontosabb szerepet játszik az önmegvalósítás, a képességek és a szaktudás felhasználásának és fejlesztésének igénye is. (Nagy B., 1997)

A nők gazdasági aktivitásának fontos befolyásoló tényezője a gyermeknevelés. Míg a férfiaknál a gyermeknevelés inkább növeli a munkavállalás valószínűségét, addig a kisebb gyermeket nevelő nők aktivitása lényegesen alacsonyabb. Más a helyzet viszont a gyermekeket egyedül nevelő anyáknál, akik nagyobb arányban kénytelenek a gyermeknevelés mellett munkát vállalni, mint a párkapcsolatban élő többi nő. A fiatalabb korcsoportoknál ugyanakkor egyértelmű jelek találhatók, hogy nem vállalnak egynél több gyermeket, és általában igen rövid időre szakítják meg a munkájukat, s fél év után már vissza is mennek dolgozni, illetve a gyermek mellett különböző munkákat vállalnak. (Frey M., 2001)

Megoldások a családpolitika területén

A jövedelemszerző munka és a privát szférában jelentkező napi tennivalók összeegyeztetésének problémái régről ismertek hazánkban. Fontos össznemzeti érdek, hogy a legtöbb ember kapcsolódjon be a munka világába és ezen keresztül legyen aktív szereplője a társadalomnak, egyben élvezve annak fejlődési lehetőségeit. A nők tehát jelentős foglalkoztatási

potenciált jelentenek az Európai Unióban is. A tagállamok egy részében (Görögország, Luxemburg, Írország) a 25–54 éves nők foglalkoztatási rátái 1985-ben az EU átlaga alatt voltak és ott is maradtak. Spanyolország is ide sorolható, annak ellenére, hogy a nők munkaerő-piaci részvételének növekedése itt volt a leggyorsabb. A másik csoportban a nők rátái 1985–1997 között mindvégig jelentősen emelkedtek; Hollandiában az átlag alattiról sikerült felzárkózni az átlagos szintre, Portugáliában pedig az átlagosról a magas női foglalkoztatási rátával rendelkező országok közé. Ezzel szemben néhány nagy államban (Franciaország, Németország, Olaszország) a nők munkaerő-piaci részvétele alacsony maradt, vagy legfeljebb az átlagos szintre nőtt. Belgiumban, Portugáliában, Svédországban és Dániában olyan az intézményi és kulturális közeg, hogy a családi körülmények nem befolyásolják a nők munkaerő-piaci részvételét. Olaszországban, Görögországban, és Spanyolországban ezzel szemben még ma is a házasság a fő oka a nők munkaerő-piacról való kivonulásának. A többi tagállamban erre a gyerekszülés az elsődleges magyarázat. (Frey M., 2001)

Az 1997-ben megszületett luxemburgi folyamat lényege, hogy az Európai Tanács meghirdette azokat a foglalkoztatáspolitikai irányelveket, amelyeket mindegyik tagállamban be kell vezetni. Az irányelv négy stratégiai csomópont mentén tartja lehetségesnek a foglalkoztatási helyzet jobbra fordítását. Ezek közül egyik a nők és a férfiak esélyegyenlőségének érvényre jutása, a nemek közötti megkülönböztetés megszüntetése, a munka és a családi élet harmonizálása, a munkába való visszatérés megkönnyítése. Az EU gyakorlata azt sugallja, hogy nem a kedvezmények mértéke a fontos, hanem az, hogy ahhoz mindenki egyenlő eséllyel jusson hozzá.

Megoldások külföldön:

- Segítség a gyermekgondozási feladatok ellátásához – Ausztria.
- Dánia, ahol az önkormányzatok felelősek a gyermekintézményi elhelyezéséért, az intézményi lefedettség 90%-os. Dániában Home Service a képzetlen munkaerőnek biztosít foglalkoztatottsági lehetőséget.

- Szülési-szülői szabadság – Dánia a szülési szabadság 14 hét, amiből két hetet az anya és az apa együtt vehet igénybe. Ezzel a lehetőséggel 1997-ben az apák 57%-a élt. Finnország – a munka és a családi élet összehangolása az esélyegyenlőség és a családpolitika kulcsterülete. Mindkét szülő jogosult a „bébi szabadság” igénybevételére (maternity/paternity leave) Svédországban 450 napot biztosítanak az igénybevevő nemének semlegessége kívül.

- Részmunkaidős foglalkoztatás – Svédországban a gyermek 12 éves a szülőket megilleti a jog, hogy részmunkaidőben dolgozzanak.

A magyar támogatási formák nemzetközi viszonylatban nagyvonalúak, hangsúlyozzák a nemek szerinti semleges igénybevétel elvi lehetőségét. Hiányossága viszont, hogy a nők munkaerőpiacon kívül kerülnek, azt hosszabb időre elhagyva életüket csak a gyermeknevelésnek szánják. Magyarországon a gyermeknevelési támogatások rendszere fejlett és nagyvonalú, de van egy komoly hibája: merev. Hosszú időre kapcsolja a kisgyermekest a munka világából, ami a tartós munkanélküliség melegágya. (Frey M., 2001)

A nyugat-európai országok többségében létezik családpolitika és vannak ezzel kapcsolatos célkitűzések. Mindegyik azt vallja, erősíteni kívánják a családi értékeket, anyagi eszközökkel, harmóniára törekednek az anyasági és a női munkavállalás konfliktusában. Ezzel ellentétben a közép-kelet-európai országokban az 1990-es évek során átalakultak, megszűntek vagy elsorvadtak a korábbi családtámogatási rendszerek, és jelenleg a világ legalacsonyabb termékenyséű országai között vannak.

A skandináv országokban magas a női foglalkoztatottság aránya és magas a nők képzettségi szintje, ugyanakkor a legfejlettebb a családtámogatási rendszer. Pozitív a kapcsolat a termékenység és az iskolai végzettség között. Családpolitikájuk lényeges eleme, hogy mérsékelje a gyermekvállalás miatti jövedelem-kiesést; valamint cél egy sokoldalú foglalkoztatási rendszer kiépítése is.

Mindennek pedig a tanulsága: családpolitika akkor lehet igazán hatékony, ha ahhoz biztonságos gazdasági környezet és kedvező gazdasági folyamatok is kapcsolódnak.

Család helyett egyedülállóként

A családszerkezetben történő, és az 1980-as évektől kezdődően egyre élesebben jelentkező változások egyik jellemző vonása az egyedülállók arányának növekedése, s ezzel együtt az egyszülős családok számának és arányának emelkedése. Éppen ezért, ma a társadalom családformái és együttélési mintái között fontos helyet foglalnak el az egyszemélyes háztartások. A családok felerősödött elaprózódásával egyre több önálló háztartás jön létre. Ezeknek a tendenciáknak az okait magyarázzák a '90-es évek közvélemény-kutatási adatai, melyek a nők és anyák munkavállalása tekintetében mutatják a legnagyobb szemléletbeli változást.

Demográfiai meghatározás

A demográfiában a családi helyzetet kétféleképpen szokásos megközelíteni. Általában a családi állapot *jogi* megkülönböztetése szerepel, de gyakoribb az ún. *de facto*, *tényleges* családi állapot meghatározása is. Az előbbi meghatározás szerint:

- nőtlenek, hajadonok – azok a személyek, akik nem kötöttek házasságot;
- özvegyek – akinek a házassága a házastárs halálával szűnt meg, és nem léptek újabb házasságra;
- elváltak – akiknek a házassága a válásukkal szűnt meg, és nem kötöttek újabb házasságot. Viszont a demográfiai irodalomban létezik egy másik csoportosítás is, ami két kategóriát különböztet meg:
  - a házasságban még nem élteket (nőtlenek, hajadonok);
  - a házasságban már élteket különíti el, ide tartoznak a házasokon kívül az özvegyek, és az elváltak.

A tényleges családi állapot megállapításánál úgy is vizsgálható a négy alapkategória (nőtlen/hajadon, házas, elvált, özvegy), hogy a hangsúlyt az együttélésre, és a különülésre helyezzük.

Létezik ennél egyszerűbb csoportosítás is:

- házas, aki a házastársával él;
- együtt élő, aki nem törvényes házastársával él;
- nem él együtt kategória.

A szociológusok figyelmét felkeltette ez a mind gyakrabban jelentkező egyedülálló életforma, amely már nem csak a nagyon fiatal, és az egyedül maradt idősebb korosztályoknál jelentkezett. Egyre elterjedtebbé vált az egyedüllet; nemcsak a házasságok előtt, hanem a házasságok után is, valamint a házasságok későbbre toródásával a társadalom legtöbb korosztályára kiterjed. A továbbiakban az egyedül élőkre az utóbbi tipológiáját alkalmazom, vagyis szinglinek fogom tekinteni azokat, akik a „nem él együtt” kategóriába tartoznak.

Az adatok tükrében

A szinglik aránya évről évre nő. Az egyszemélyes háztartások arányának emelkedésének tekintetében Magyarországon a '80-as évek közepétől a '90-es évek közepéig 6%-os növekedéssel azon országok közé tartozott, amelyekben jelentős aránynövekedés ment végbe. 1985–1995 között az európai átlag 25%-ról 28%-ra emelkedett. 10 év alatt kiemelkedő változás ment végbe e téren Belgiumban (+10%), Finnországban (+7%), Hollandiában (+5%) is. Franciaország és Németország tekintetében csekélyebb a növekedés, az előbbi ország esetében +3%, utóbbiban pedig +4%. 1–2%-os emelkedés figyelhető meg Németországban, és Olaszországban. Az előbbieket közül egyetlen olyan ország található, ahol csökkent az „egyedüliek” aránya, ez az ország pedig Svédország. Mindez összefüggésbe hozható a skandináv országokban végbemenő magas női foglalkoztatottság arányával, a magas női képzettségi szinttel, a fejlettebb családtámogatási rendszerrel, és a termékenység, valamint az iskolai végzettség közötti pozitív kapcsolattal.

Magyarország tekintetében egy 2000-ben végzett országos reprezentatív felmérés szerint, míg a 18 év feletti népesség 36,5% található az egyedülálló kategóriákban együtt beleértve, mind a hajadonokat, nőtlenekeket, elvált státuszúakat és az özvegyeket is, addig a társadalom 58,1%-a élt házasságban. Szintén 2000-ben a 15 év feletti népesség tekintetében csaknem minden második válaszadó egyedül állónak vallotta magát, összesen 47,4%. Ez a következőképpen oszlott meg:

nőtlenek/hajadonok aránya 26,6%; özvegyeké 11,5%; az elváltaké pedig 9,3%.

Bár az egyedülállók aránya országszerte nagyobb lett, de kimagaslott a növekedés a fővárosiak között. Annak ellenére, hogy az egyedülállónál nagyon sok idős embert találunk, az 1980-as évektől mégis a 30–49 éves körében volt leghátrahagyottabb az aránynövekedés. 1990-ben korcsoportonként és nemek szerint velük 20 éves kor alatt alig találkozunk. Amíg a férfiaknál közel egyenlő arányban vannak a szinglik a 20–29; 30–39 és a 60-tól idősebb korosztálynál, addig a nőknél legnagyobb arányban az idősebbek között találunk és csak aztán a 20–29 éveseknél. A fiatalabbak között inkább a férfiak élnek egyedül, míg az idős, feltehetően özvegyek között nőket találunk. A 15 éves és idősebb népességben terület és családi állapot szerint 2001-ben is, leginkább Budapesten, és Közép-Magyarországon találhatóak meg az egyedülállók. A nemek között viszont már jelentős eltérést találunk. Ebben az időben a férfiak mintegy 48,6%-a élt egyedül a fővárosban, míg a nők 57,5%-a. A fővárostól távolodva nemcsak az egyedüliek száma csökken, de a két nem közötti különbség is.

Az egyedülálló életforma elterjedésének lehetőségei

Ennek az életformának az elterjedése több olyan összetársadalmi okkal magyarázható, amelyek a következők:

1. A nők és férfiak kapcsolatának átalakulása, mindkét nem szerepváltozása, és mindennek az összehangolása a már elavult, hagyományos elképzelésekkel és nevelési elvekkel.

2. A probléma közgazdasági szempontból való megközelítése. (Becker, 1974) Ez a magyarázat a nők fokozódó gazdasági-egzisztenciális függetlenségével érvel. Az ő oldalukról nézve a fokozódó munkaerő-piaci részvétel, emelkedő iskolai végzettségük, növekvő szerepük a munka világában a házassági hajlandóság visszaeséséhez vezethet. Ez egyrészt abból adódik, hogy a házasság számukra egyre kevésbé jelent szükségyszerűséget. Hiszen többségük már saját erőforrásra támaszkodva képes megteremteni saját biztonságát. Ehhez még hozzákapcsolódik az is, hogy a fokozódó

karrierorientáltság már nem összeegyeztethető a család intézményével.

3. Az okoknak a modernizáció is egyfajta magyarázata lehet. A mai világban mindenkinek egyre inkább saját céljai megvalósítása válik elsődlegessé, s ez ellentmond a hagyományos együttélési formáknak. A társadalom közösségi értékeinek háttérbeszorulása, átértékelődése mellett az egyén szerepe felértékelődik. A növekvő individualizáció megszakítja a régi, hagyományos tradíciókat a házasság területén. Rendkívül fontos lett az egyéni karrierépítés, a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely, az egyéni sikeres életút. Mindez azt kívánja meg az egyes emberektől, hogy sikereinek biztosítására napi 8 óránál több időt fordítson. Ez pedig olyan feladat, amit a családi élettel nem könnyű összehangolni.

4. A származás, a gyermekkori minták, és a nevelés is befolyásolhatja a fiatalok házassági szokásait. A családalapítás előtt állók olyan értékeket hozhatnak otthonról, amelyek vagy kíváncsalmá teszik bizonyos kor feletti házasságot, vagy ellenkezőleg, megengedik a házasság nélküli együttélést. A falvakban, kisebb közösségekben élőknek, ráadásul azoknak, akik alacsonyabb társadalmi státuszából származnak valószínűleg hamarabb házasságot kell kötniük, mint a városi, magasabb társadalmi háttérrel rendelkező társaiknak. Ugyanakkor az a tény is gátló lehet, ha a fiatal otthon a házasságnak csak negatív oldalával találkozott. (Utasi, 2000; Bukodi, 2001)

5. Negatív hatással bír a nők házassági szokásaira az oktatásban hosszabb ideig való részvétel. Könnyebben szabadulnak meg a házasságra való ösztönzéstől, hiszen távol látókörük, s ezzel együtt hamarabb választják a házasság nélküli együttélést. Ezzel ellentétes tendencia érvényesül a férfiaknál. Az előbbi esetben a kevésbé képzettek, míg az utóbbiakban a magasabb iskolai végzettségűek házassági esélyeik a jobbak. (Bukodi, 2001)

6. Befolyásoló tényező a munkaerő-piaci tapasztalat is. A munkába állás, és a házasságkötés közötti pozitív kapcsolat viszont az életkor előre haladtával csökkenhet. Hogan (1977) eredményei szerint fiatalabb korban elsősorban azok a férfiak és nők kötnek házasságot, akiknek már vannak munkaerő-piaci tapasztalataik. Ez erősebb a férfiak esetében.

A házassági piacon egyértelmű előnye van azoknak, akik nagyobb kereseti potenciált, s kedvezőbb lehetőségeket kínáló munkapiaci pozíciókban dolgoznak, mint azok, akik szerényebb állásokban tevékenykednek.

Az egyedülálló életforma variánsai: Elváltak

Ma a társadalom tagjaiban az előbb említett, s egyre erőteljesebben előretörő individualizmus eredményeként a kisiklott, rossz útra terelődött házasság megszüntetéséül egyre többen választják a válást. Bár a házasság elején még egyensúlyban vannak a kicserélendő értékek, de az idő során felszínre kerülnek az eltérő tulajdonságok is, amik egyfajta zavart keltenek. Mindez erősebben jelentkezik a fiatalon megkötött házasságok esetében, ahol rendszerint „szexuális vakságról” beszélhetünk.

A válás mögött, mindig a partnerek közül valamelyik fél szükségleteinek kielégületlenségét találjuk. Az ember akkor érez készletet a válásra, ha fontosnak tartott szükségletei nem elégülnek ki megfelelő mértékben. Ebben pedig a következő okok játszhatnak szerepet:

- a személyiség fejlődése, vagy változása;
- a tömegkommunikáció társadalomba való behatolása, az elhidegítési folyamatban való részvétele, mivel a családok így új viselkedési módokkal ismerkedhetnek meg;
- bár az érzelmi problémák, az elhidegülés, meg nem értés némileg veszített jelentőségéből, de jelentősen nőtt a hűtlenség szerepe;
- a féltékenység, az anyagiakkal kapcsolatos viták, a durva bánásmód és a család elhanyagolása is fontos összetevő lehet.
- J. F. Cuber szerint a legtöbb házasságtörés:
  - a) a házastársi kapcsolatok hiányainak a kompenzálásából;
  - b) a kényszerű különélésből származó konfliktusokból, vagy abból ered, hogy a házaspár egyike képtelen felülősséget vállalni a kapcsolatban.
- A. Ellias amerikai pszichológus különbséget tesz egészséges, normális és egészségtelen, neurotikus okok között. Az előbbiek a változatosság fokozott igényét, a kalandvágyat jelölik. Szerinte a modern ember számára alig van más lehetőség, mint egy új szexuális kapcsolat.

Hazánkban, 1999-ben az évi 26 ezerre becsült válás azt jelentette, hogy minden 1000 házasságkötésre 571 válás jutott. Az egyedülálló elvált státuszúak aránynövekedése tehát évről évre szembetűnőbb. Míg 1960-ban a népesség családi állapot szerinti összetételében a 15 éven felüli népesség 2%-a vallotta magát elváltnak, addig 1990-ben már 7,4%-a, 2002-re pedig csaknem 9%. Mivel a felgyorsult életvitel, a társadalmi ellenőrzés, a hagyományok tiszteletének háttérbe szorulása a fővárosban a legjellemzőbb, ezért az egyedül állók legnagyobb arányban itt élnek, így nincs ez máséppen az elváltak között sem.

2001 elején Budapesten a népesség 23,1%-a élt felbomlott házasság után elváltan. Szintén magas az arányuk Közép-Magyarországon (20,9%), és Dél-Alföldön (19%). Legkisebb mértékben a Nyugat-Dunántúlon élnek elváltan az emberek, ahol arányuk 12,9%. Viszont a férfiak válást követő újránházasodásának nagyobb esélyét jelzi, hogy a nők körében magasabb az elváltan élők aránya. 2000-ben a nők 10,3%-a, míg a férfi népesség 8,2%-a volt elvált státuszú. Iskolai végzettséget tekintve az elvált státuszúakat leginkább az egyetemi diplomások (14,7%), életkort tekintve pedig leginkább a negyvenes éveikben járók között találjuk, arányuk 15,9%. Hozzájuk közel áll a 30-as éveikben járó korcsoport is, 11,5%-al. (Utasi, 2000)

1986-ban egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat hét ország reprezentatív mintáját felhasználva (Ausztrália, USA, NSZK, Nagy-Britannia, Olaszország, Magyarország) a családi, és baráti kapcsolatokat kívánta összehasonlítani ezen országok között. Az eredmények azt mutatják, hogy Magyarországon a háztartási konfliktusból származó problémákat leginkább a nukleáris családon belül, s elsődlegesen a nőket választva bizalmasuknak oldanák meg a megkérdőjelezettek, éppen úgy, mint az osztrák és az angol családokban. Ha nincs összetűzésük, akkor a házaspár általában a házastársukat tekintik lelki támaszuknak. Legjobban működnek a házasságok e területen a volt NSZK-ban, Ausztráliában, Nagy-Britanniában és Ausztriában, míg Magyarországon és az USA-ban közepesen. Még azokban az országokban is, ahol sok energiát és pénzt

fordíthatnak az intézményes lelki gondozásra, ott is domináns marad a családtagok és a barátok segítsége a feszültségekből adódó terhek elviseléséhez. Az adatok azt mutatják, hogy akinek van a családon belül legalább egy bizalmasa, vagy jó barátja, lelki válsága esetén kétség kívül elsősorban tőle vár segítséget. Éppen ez, a szoros családi együttműködés, az erős rokonsági kapcsolattartás lehet az egyik domináns oka annak, hogy Magyarországon kevésbé alakulhatnak ki a baráti kapcsolatok, mint máshol, ugyanis ez az instrumentális családi életforma megköveteli a kölcsönös segítségnyújtást. (Utasi 1991)

Reprezentatív vizsgálatok azt mutatják, hogy a későbbi családalapítás és az együttélés terjedése nem feltétlenül jelenti a házasság intézménye iránti bizalom megrendülését. A fiatalok többsége a házasságon alapuló családi élet híve, ugyanakkor toleráns a házasságon kívüli partnerkapcsolatokkal szemben is. Ezzel szemben az individualizálódás olyan mértékben hat a már megkötött házasságokra, hogy gyakran eredményez válást, s ennek következtében napról napra emelkedik az elvált státuszban élők száma. Mindemellett egyre inkább jelentkezik az elváltak között gyakran egy új családi életformaként az egyszülős családok növekvő aránya. Közöttük pedig felülreprezentálva a gyermeküket egyedül nevelő nők.

Gyermeküket egyedül nevelő anyák

A családok számának évről-évre való csökkenésével párhuzamosan nőtt az egyszülős családok száma. Az utóbbi csaknem 1/3-dal. 1990-ben a családok 15,5%-a tartozott ebbe a kategóriába. A romló halandóság, a különélések, a gyermekekkel történő válások növekvő aránya, az elváltak, illetve özvegyek újráházassodási arányának csökkenése, az újránházassodásig eltelt időszak hosszának növekedése mind olyan tényezők, amelyek egyértelműen az egyszülős családok növekedését eredményezték. Különösen az 1980-as években volt erőteljes a növekedés, az előtte lévő évtizedben csak mérsékelt emelkedés mutatkozott. 1990-ben az egyszülős családok körülbelül kétharmada volt egygyermekes. Az egyszülős családok nemcsak idősebb, hanem átlagosan kevesebb gyermeket is nevelnek, mint a há-

zaspáros családok. Ha a gyermekes családok megoszlását a 24 évesnél fiatalabb eltartott, valamint a nappali tagozaton tanuló gyermekek száma szerint nézzük családtípusonként, akkor láthatjuk, hogy az egyszülős családok legnagyobb részében egy eltartott gyermek van, egyötödében pedig kettő, s mintegy 4%-ában pedig három, vagy több. (S. Molnár Edit, 1997) Az életkort vizsgálva különösen a fiatal korban mutatkoznak meg erősebben az emelkedés tendenciái. A 25–29 évesek között a gyermeküket egyedül nevelő anyák aránya 1970 és 1994 között 5%-ról 11%-ra emelkedett, a 30–34 éveseknél a növekedés 6%-ról 13%-ra, a 35–39 éveseknél pedig 9%-ról 14%-ra nőtt. A férfiak között is ebben a korcsoportban találjuk a legtöbb gyermekét egyedül nevelő apát.

Ha a köznapi életben az egyszülős családok szóba kerülnek, egyértelműen az anya gyermekkel képe jelenik meg az emberek szeme előtt. Mennyiben helyes ez a kép? Még ma is az anya gyermekkel családtípus domináns. Azoknak az egyszülős családoknak az összes családon belüli részesedése, ahol az anya él együtt egy vagy több gyermekével 1996-ig folyamatosan emelkedtek, míg azoké, ahol az apa neveli a gyermekét csak 1990-ig nőtt, azt követően viszont valamelyest visszaesett. 1990 után ez a két folyamat kiegyenlítette egymást. Nem véletlen tehát, hogy az egyszülős családok problémája a kutatásokban többnyire „női problémaként” jelenik meg. Az egyszülős családok többségében a gyermek nem, vagy nehezebben kapja meg azokat a férfi-mintákat, amelyek a családi szocializációjukhoz, nemi szerepeik megtanulásához szükségesek lennének. Tehát az egyszülős családoknak sajátos helyzetükből adódóan olyan problémákkal kell megküzdeniük, amelyeknek megoldása még a kétszülős családoknak sem könnyű. Hogy mennyire nem csak Magyarország problémája mindez, azt jól mutatja, hogy már 1985-ben rendeztek egy konferenciát Brüsszelben, melynek témája ennek a problémakörnek a megvitatása volt. Tehát a csonka családok kialakulása Európa-szerte megfigyelhető.

Egy „új életforma” képviselői

Csak a gyermeküket egyedül nevelő anyák elterjedése után figyeltek fel a kutatók arra a

másik jelenségre, ami a harmincas-negyvenes éveikben járó, és egy sajátos életformát követőkre volt jellemző. A civilizációs fejlődéssel a legtöbb országban terjedni kezdett ez az új életforma, s mára már napjaink egyik legfontosabb kérdésévé vált. A témát boncolgató könyvek az eladási listák élére kerültek, mert valamilyen módon mindenkit érintenek. Ezek az egyedülállók másként élik életüket. Ők akarva kerülnek a tartós párkapcsolatba; magasan képzettek; önálló egzisztenciát alakítottak ki maguknak; a harmincas-negyvenes éveikben járnak és nem utolsó sorban munkamániások.

Fő jellemzőik továbbá, hogy saját lakásukban, karrierjüket építve, de emellett változatos szabadidős tevékenységet végezve; szabad idejüket gyakran társaságban töltve élik mindennapi életüket. Vagyis ezek az emberek, akkor mennek haza, amikor akarnak, nem kell senkinek beszámolniuk és megfelelniük. Ők azt, és akkor tesznek, amit, és amikor akarnak. Alapvetően határozottak, szabadságuk lehetővé teszi, hogy színes életet éljenek, tudják, hogy mi kell nekik, mindenre van idejük, mert csak magukkal kell foglalkozniuk. Mégis, azok a lányok, akiknek van férjük, vagy barátjuk, lesajnálással vegyes vágyakozással figyelik életüket. Talán kissé önzőnek is tartják őket, akik képtelenek feladni függetlenségüket. (Utasi, 2001)

De mennyiben valóságosak ezek a jellemzők? Ha valóban ilyen privilegizált életet él ez az egyre nagyobb számú réteg, akkor miért élnek oly sokan mégis párkapcsolatban, és a statisztikák szerint miért szeretne az emberek nagy része állandó kapcsolatot? Tudományos vizsgálatok erre a kérdésre megadták a választ, amikor ennek az életformának előnyeit és hátrányait vizsgálták, összehasonlítva a párkapcsolatban élők életével. Stein (1980) egy interjú vizsgálatban hatvan 25–45 év közötti egyedülállóval készített interjú alapján tárta fel a két életforma közötti különbséget.

A kutató a *pozitívumok* között a következőket találta:

- az egyedüli életforma ösztönzi a karrierépítést, mert a benne élők mind idejüket mind energiájukat teljes egészében a munkájuknak szentelhetik;
- szabadabb és függetlenebb életet élhetnek;

- változatosabb szexuális élményekben lehet részük.

A *negatívumok* közé pedig:

- elsődlegesen a gyengébb, lazább kapcsolatokat;
- ennek következményként az egyedüllétet;
- a magányosságot sorolta.

Vagyis lehet, hogy ez az életforma kívülről szebb, mint belülről? Mennyire igazak, a közvélemény sztereotípiái? A szinglik tényleg önző munkamániások? Mennyire helytelen ezt a jelenséget csupán erkölcsi alapon megítélni? Miért jó így élni?

Mit jelent „single”-ként élni ebben a változó világban

A szociológiában már a '70-es években felkeltette a kutatók érdeklődését ez az új egyedülálló életforma. Bár Laslett (1972) ezt a réteget kezdetben „egyszemélyes háztartásokként” kezeli, viszont később Lüscher (1988) elméletében már körvonalazódik a család pluralizálódását nagymértékben érintő, és legfőképp a fiatalokra kiterjedő egyedülállók aránynövekedése. Ezzel a kutatók egy újabb kutatási területet „kaptak”, s így került a „single” életforma nemcsak a tudományos, hanem a hétköznapi palettán is előtérbe. A kutatások ennek az életformának nemcsak elterjedési okait vizsgálták. Stein (1980) az egyedüllét előnyei és hátrányai mellett feltárta azt is, mennyire saját választás eredménye ez az életforma. A kutató két dimenzió alapján határozta meg a szingliket. Egyrészt beszél *állandósult szinglik*ről, akinél nem átmeneti, hanem végleges állapotot jelöl a szingliség, ellentétben az átmeneti, vagy nem állandósult szinglivel. A másik dimenzió az egyén és a kialakult élethelyzet döntését illetően alakul: vannak a *választott szinglik*, akik tudatosan választották ezt az életet, és vannak a *kialakult szinglik*, akiknek valamilyen külső hatás következtében alakult így az életük, súlyos betegség, vagy sok kudarcélmény utáni beletörődés következtében. (Stein, 1980)

Szinglik Magyarországon

A társadalom ma élő fiataljai legfőképpen a munkaorientáltság, a jövő megalapozása miatt

halasztják a házasságukat. Egyre kevesebben kötnek pályakezdőként házasságot, később szülnék gyereket, és még véletlen sem akarják feladni karrierjüket, függetlenségüket. Egyre több nő él ezzel a lehetőséggel, mert az iskolázottság expanziójával megnyílt előttük is a lehetőség, hogy a társadalom jól képzett, önálló keresettel rendelkező egyéneivé váljanak. Ezt az életet élik egészen a 30-as éveik elejéig, majd megkeresik a világban a számukra rejtegetett párt, akivel családot alapítva leélik a további életüket. Ez így szépen hangzik, de a valóságban közel sem minden így történik. Hiszen az imént említett nők, amikor már úgy érzik révbé értek, és ideje családot alapítaniuk, döbbenet tapasztalják, hogy eltűntek mellőlük a megfelelőnek tűnő férfiak, és nem találnak elképzeléseiknek megfelelő partnert. Mégis, mi vezérli akkor egyre többjüket arra, hogy az előbbieket szerint cselekedjenek?

Utasi Ágnes (2001) is többek között ezt a problémát kutatta, s arra kereste a választ, miért élnek egyedül Magyarországon a fiatalok egyre nagyobb arányban. A kutató a „single” életformát élő harmincas interjúalanyok életfeltételeinek meghatározói alapján öt típust különített el:

1. Az elsőt a társadalom nagy „versenypályáinak” karrierépítő befutóinak nevezi, akiknek lételeme a karrier. Ennek legfőbb kiváltójaként a felgyorsult élettempót teszi felelőssé. Az ebbe a csoportba tartozók párkapcsolatára a laza együttjárási életforma jellemző, melyben érzelmeiket újra és újra alárendelik a munkájuknak. Aktívan sportolnak, anyagi gondokkal nem küzdenek, hiszen általában többet keresnek az átlagnál, de többet is költenek. Barátaikat saját körükből választják, ugyanakkor párkapcsolataikban rettegnek az érdekkapcsolattól, hiszen attól félnek, hogy már meglévő vagyonukért akarják őket. A környezetükben lévő, és már megromlott házasságok tapasztalatai is elővigyázatosságra intik őket, így mindez együttesen tovább élteti a „single” létet.

2. Második jellemzőnek Utasi Ágnes a gyermekkori minták hatásának szintén riasztó hatását emeli ki. E tekintetben a szülők rossz házasságának megélése után nehezebbre esik a családalapítás előtt álló fiatalnak elképzelni, hogy az általa alapított család élete jobb le-

het, mint amit maga gyerekként tapasztalt. Ezek a fiatalok úgy gondolják, hogy nincs a világon tökéletes párkapcsolat. Szintén a nevelés gyakorol hatást azokra az egyedül élő fiatalokra is, akiket nevelkedésük során láttak el olyan intelmekkel, mely szerint nem kell a választást elsietni, hiszen az egy életre szól, és kárára lehet a tanulásnak, a karriernek, a szabadságnak. Miközben az óra ketyeg, ezek a „passzív várakozók” azt gondolják, hogy felesleges keresni a nagy őt, hiszen magától is el fog jönni, ha itt az ideje – mondja a szociológusnő. Valójában viszont egyáltalán nem élvezik az egyedül élő életformát.

3. Társadalmi távolságok fékező hatása miatt gyakran azért nem találnak partnert az emberek, mert nem akarnak, vagy nem tudnak aszimmetrikus státuszú kapcsolatban élni – véli a kutató. Gyakran ez a helyzet áll elő a diplomás nők vonatkozásában is. Emellett szintén hatással bír az egyedüli életforma kialakítására az, hogy az oktatás expanziójával egyre több fiatal szerez felsőfokú végzettséget úgy, hogy közben elkerül egy teljesen más környezetbe, megváltozik a lakóhelye. Ez a folyamat gyakran megtöri a korábbi baráti kapcsolatokat, s elszakít a rokoni-ismeretségi kötelekektől.

4. A 30-as egyedüliek házasságkötésének akadálya az elterjedt élettársi kapcsolat is, hiszen jogi akadály nélkül szüntethető meg, ha végképp kihűlt a kapcsolat. Bár a benne élő partnerek hosszabb távra terveznek, ám jól érzik magukat ebben a függetlenséget és érzelmi köteleket is biztosító együtt-, és mégis egyedül élésben. Legtöbbször attól tartanak, hogy a házasság negatív hatással lenne a kapcsolatukra, de élettársi kötelekben már rövidebb-hosszabb ideig élt a többségük.

5. Utolsóként a maguknak való szingliket említi Utasi. Ez a szűk csoport minden életkorban megtalálható, és legfőbb jellemzőjük a maguknak való önzőségük. Ők azért élnek egyedül, mert nem tudnak, vagy azért, mert nem akarnak alkalmazkodni máshoz. Ez az életforma az évek múlásával úgy megerősödik, hogy képviselői nem érzik a magányt, emellett nem is unatkoznak. (Utasi, 2001)

A társadalomtudományi írások mellett Magyarországon is egy új regénytípust teremtett az a nőkről és nőknek szóló népszerű iroda-

lom, amelyik főhőse a harmincas, egyedülálló vagy elvált, illetve válófélben levő nő. A szingliregény krízishelyzetekről, lelki gyötrelmekről, útkeresésekről szól, de legtöbbször nem keserűen, nem szenvedélyesen, hanem humorral, iróniával ötvözve. Vagyis, olvashatunk erről az életformáról szakemberektől elméletekkel alátámasztva, könyvekben gyakran humorral színesítve, valamint laikusok beszélgetéseiből is, akik legtöbbször a már korábban is említett sztereotípiákkal címkézik fel az egyedülálló életet élők körét.

Utasi Ágnes (2001) kutatásában 668 harmincas éveiben élő, nagyvárosi diplomás szingli megkérdezésével ellenőrizte a rájuk vonatkozó stigmatizáló megjegyzéseket. A vizsgálatából kiderült, hogy ezek a vélekedések egyáltalán nem általánosak. A kutatás eredménye is azt támasztja alá, hogy a szinglik nem önzők, sőt 85 százalékuk tartós párkapcsolatot szeretne, és a kisebbség élvezi csak az egyedülállót. Viszont többségük tényleg nem akar megházasodni, mert így védettebbnek érzik a függetlenségüket. Vagyis: papír nélküli kapcsolatra vágynak. A kutató szerint ez a réteg az átmeneti szingli-állapot képviselője, ezt bizonyítja az is, hogy csak 10 százalékuknak nem volt soha semmilyen párkapcsolata. Ez azt mutatja, hogy a csoport *akarja* az állandó párkapcsolatot, de valami miatt mégsem képes megőrizni. Befolyásoló tényezőként említi a felgyorsult életet, melyben egyre kevesebbet foglalkoznak egymással az emberek, csökken a bizalom. A kutatás azt sem igazolta, hogy a szinglik változatos, irigylésre méltó életet élnek. Nem tartoznak a társadalom nagyobb fogyasztói közé; nem járnak sűrűn színházba, kirándulni. Ezek a nők sem mennek többet fodrászhoz, kozmetikushoz, de nem is sportolnak többször, mint egyéb nő társaik. Vagyis Magyarország vonatkozásában Hradil (1995) elméletével ellentétes eredmények születtek. Ő ugyanis az új életformát élő egyedülállókat kutatva, azt találta, hogy a „single” nők háztartási jövedelme nagyobb, mint a házasságban élő nőké. Éppen ezért, az előbbi csoport, választási szabadsága kedvezőbb. Ennek a magasabb jövedelemnek és a változatosabb életstílusnak köszönhetően az átlagosnál magasabb eséllyel kerülnek a legkedvezőbb fogyasztási csoportba. Vagyis, az

élet élvezetére koncentráló „hedonista” és az önmegvalósítást leginkább jelző „alternatív” milliőbe.

Felhasznált irodalom

- Becker, G. S. (1974): A Theory of Marriage. In: T. W. Schultz (ed.): *Economics of the Family, Marriage, Children and Human Capital*. Chichago–London: University of Chicago Press.
- Buda B. (1974): *Párválasztás – A partnerkapcsolatok pszichológiája*. Bp.: Gondolat.
- Bukodi E. (2001): *A párkapcsolat-formálódás és a partnerszelekció változása az egyéni életútban és a történelmi időben*. Ph.D disszertáció, Bp.: BKE.
- Burgess, E. W. (1943): Homogamy in social characteristics. *American Journal of Sociology*, 49: 109–124.
- Cseh-Szombathy L. (1978): A mai magyar család jellegzetességei. In: *A változó család*. Budapest: Kossuth, 11–65.
- Cseh-Szombathy L. (1980): A családi értékek változása és ennek hatása a családi funkciók alakulására. In: Utasi Á. (szerk.): *Társas kapcsolatok*. Bp.: Gondolat, 1991. 7–20.
- Cseh-Szombathy L. (2001): Változások a család működésében. *Társadalmi Szemle*, 6.
- Durkheim, E. (1967): *Az öngyilkosság*. Bp.: Közgazdasági és Jogi.
- Frey M. (2001): A nők keresőtevékenysége és a gyermekvállalás összefüggései. In: Cseh-Szombathy L.–Tóth P. P. (szerk.): *Népesedés és népeséspolitikai 2001*. Bp.: Századvég, 172–192.
- Frey M. (2001): Nők és férfiak a munkaerőpiacon. In: Pongrácz T-né és mtsai (szerk.): *Szerepváltozások 2001*. Bp.: TÁRKI, 9–29.
- Giddens, A. (1997): *Szociológia*. Bp.: Osiris, 377–405.
- Giddens, A. (2000): *Az elszabadult világ*. Bp.: Perfekt.
- Hogan, D. P. (1977): The effects of demographic factors, family background, and early job achievement on age at marriage. *Demography*, 14:161–76.
- Hradil, S. (1995): *Die „Single-Gesellschaft”*. München: Beck.
- H. Sas J. (1976): *Életmód és család. Az emberi viszonyok alakulása a családban*. Budapest: Akadémiai.
- Kamarás I. (2003): A termékenység irányzatai és jellemzői Európában. In: Spéder Zs. (szerk.):

- Család és népesség – itthon és Európában. Bp.: Századvég, 13–42.
- KSH (1996): *Demográfia, 1995*. Budapest: 53–54.
- KSH (2000): *Demográfiai Évkönyv, 1999*. Budapest.
- KSH (2001): *Demográfiai Évkönyv, 2000*. Budapest.
- KSH (1996): *Magyar Statisztikai Évkönyv, 1995*. Budapest.
- KSH (1999): *Társadalmi helyzetkép 2000*. Budapest: 95.
- Kulcsár K. (1970): Az ember és társadalmi környezete. *Új Írás*, X. 6.
- Lange, K. E. (2004): A himbák. *National Geographic*, 1:46–61.
- Laslett (1972): *Household and Family in Past Time*. Cambridge University Press.
- Lewin, B. (1982): Unmarried cohabitation: a marriage form in a changing society. *Journal of Marriage and the Family*, 44:763–773.
- Lócsei P. (1985): A nő munkavállalás és a hagyományos magyar család. *Kortárs*, 10.
- Lüscher K.–Schultheis, F.–Wehrspaun, M. (1988): *Die Postmoderne Familie*. Konstanz: Universitätsverlag.
- Neményi M. (1988): *A család*. Bp.: Gondolat.
- N.-né P. H. (1993): Egyedül állók a fővárosban. *Statisztikai Szemle*, 4–5:397–399.
- Oppenheimer, V. K. (1994): Women's Rising Employment and the Future of the Family in Industrial Societies. *Population and Development Review*, 20: 293–342.
- Parsons, T. (1965): *Social Structure and Personality*. London: 58–62.
- Pikó B. (2003): *Kultúra, társadalom, lélektan*. Budapest: Akadémiai, 50–64.
- S. Molnár E. (2001): Családi értékek – családpolitika. In: Cseh-Szombathy L.–Tóth P. P. (szerk.): *Népesség és népességgazdaság 2001*. Bp.: Századvég, 70–98.
- S. Molnár E. (1997): Gyermekeket egyedül nevelő anyák. *Demográfia*, 40:2–3: 147–169.
- Somlai P. (1984): A „hagyományos háztartások” és a „polgári intimitás”. *Szociológia*, 1–2.
- Spéder Zs. (2003): Gyermekeket vállalni – új strukturális körülmények között. in. Spéder Zs. (szerk.): *Család és népesség – itthon és Európában*. Bp.: Századvég, 86–115.
- Stein, P. J. (1980): *Single Life: Unmarried Adults in Social Context*. New York: St Martin's Press.
- Szilágyi V. (1978): *A házasság jövője*. Bp.: Minerva.
- Szűcs Z. (1999): A családösszetétel változása a kilencvenes évek első felében. *Demográfia*, 42: 14–31.
- Utasi Á. (1991): Az interperszonális kapcsolatok néhány nemzetközi sajátosságáról. In: Utasi Á. (szerk.): *Társas kapcsolatok*. Bp., Gondolat: 169–188.
- Utasi Á. (2001): A független, egyedülálló harmincasok: a szingli. In: Spéder Zs. (szerk.): *Család és népesség – itthon és Európában*. Bp.: Századvég, 231–254.
- Utasi Á. (2001): Fiatal egyedülálló nők párkapcsolati esélye. In: Pongrácz T.-né és mtsai. (szerk.): *Szerepváltozások 2001*, Bp., TÁRKI: 113–133.
- Utasi Á. (2002): *A bizalom hálójája*. Budapest: Új Mandátum, 83–129.

Fiatal nők karrierlehetőségei magyarországi kistélepüléseken – Sellye, Környe, Bóly

1998 és 2002 között a fenti három településen a vidéken élő nők munkavállalási lehetőségeit vizsgáltuk meg. A sellyei falukutató táborban még mint hallgató vettem részt és első interjúimat készítettem. Környén és Bólyban már a női témát kutatási területükként választott hallgatók csoportját segítettém. Az összefoglaló anyag így az általuk készített és leírt interjúk feldolgozása is.

A beszélgetések során arra próbáltunk választ keresni, milyen esélyeik vannak a vidéken élő nőknek a munkahelyi hierarchiában való előrelépésben, találkoztak-e negatív diszkriminációval. Igyekeztünk utánajárni, hogy az adott településen milyen szerepeket töltenek be a gazdasági, kulturális, társadalmi életben, ezeket kötelezően vagy saját akaratból, milyen ösztönzők hatására vállalták el. Vizsgáltuk azt is, hogyan érvényesül itt a vidéken élő asszonyok három hivatásának betöltése (mezőgazdasági feladatok, főfoglalkozású kereső tevékenység, családi és háztartási feladatok ellátása), valamint hogy a női munkavállalásról szóló kutatási eredmények milyen konkrét megjelenési formát öltenek a három különböző helyzetben lévő település zárt mikrotársadalmában, és mi erről maguknak, az érintetteknek a véleménye.

Az elkészített interjúk során külön kíváncsi voltam arra is, hogy a nemekre vonatkozó különböző attitűdöket a megkérdezettek mennyire vonatkoztatják saját magukra.

A vizsgálat tárgyát tekintve a három, egymástól nagyon eltérő helyzetű településen megkérdezett, vezető beosztású vagy vállalkozó nők többsége hasonló életpályáról számolt be. Munkát vállaltak azokon a területeken, ahol a férfiak már nem, mellette pedig továbbra is ellájták azokat a feladatokat, ame-

lyeket a legfontosabbnak tartanak. Az új helyzetben mindkét nem szerepkonfliktusba kerül, ami a nemek otthoni (párkapcsolati) és társadalmi szerepeinek ellátásában is feszültségeket eredményez. A hagyományos és új szerepek aszinkronja mindkét nemnél identitásavart eredményez, s nehezíti a fiatal generáció szocializációját, a nemi szerepekre való felkészítést, a devianciák minimalizálását.

A kutatásról

Mindhárom település központi jellegű; Sellye kifejezetten hátrányos helyzetű, míg Környe egy dinamikusan fejlődő térség része, Bóly gazdasági boldogulását pedig erősen meghatározza a lakosok nemzetisége.

A kutatótábor Sellyén 1998 augusztusában zajlott. A város Baranya megye DNY-i részén található, az Ormánság tájegységén, lakosságának (3300 fő) jelentős része magyar, a kisebbség horvát nemzetiségű. Nagyobbik hányada mezőgazdasági tevékenységet folytat. Népeségének növekedéséhez hozzájárult a környező kis falvak sorvadása, ahonnan sokan költöztek ide. A jelenleg is meglévő szakmunkásképző intézet, melegvízű strandfürdő, sajtüzem, valamint az ÁFÉSZ üzlethálózata miatt Sellyének széles a vonzáskörzete. Sellye nem csak egy kisváros neve, hanem a kistérségé is, amelynek egyben névadó központja.

Bóly hasonló nagyságú és népsűrűségű település, 1997-ben ugyanazon a napon lett város mikor Sellye és körülbelül ugyanazokkal a paraméterekkel rendelkezik. Itt a kutatás 2002-ben zajlott. A 18. század óta jelentős a német anyanyelvűek aránya. A város lakosainak száma 3958 fő, a demográfiai korfa kedvező képet mutat, a népesség több mint fele német nemzetiségű. Viszonylag jók a megélhetési le-

hetőségek, több termelőüzem is működik, jelentős az anyaországi támogatás, magas a vállalkozások száma, az országban és a határon túl is jól ismert a Bólyi Mezőgazdasági Termelő és Kereskedelmi Részvénytársaság.

Környe, ahol a hallgatókkal 2001-ben jártunk, szintén hasonló lakosságszámú nagyközség. A tatabányai centrumtértség részeként sokkal több lehetőséggel rendelkezik, mint Sellye, de még nem indult olyan dinamikus fejlődésnek, mint Bóly.

A kutatást megelőző hipotézis

Előzetes hipotézisben feltételeztük, hogy:

- az országos tendenciákhoz hasonlóan mindhárom településen erőteljesen csökkent a nők szerezvállalása, gazdasági aktivitása;
- a nők mindennapi életükben konzervatív beállítódottságúak, hagyományos szerepeiket jobban elfogadják;
- nem változott az ellátandó feladataik összetétele, a „három hivatás”¹ betöltésének és összehangolásának terhe.

A kutatás módszertana

Mindhárom falukutató táborban elvégzett konkrét vizsgálatokat megelőzte:

- a vonatkozó szakirodalmak feldolgozása és
- a témában megjelent tanulmányok másod-elemzése.

Ehhez kapcsolódott:

- a helyi statisztikai adatok értelmezése, valamint
- életútinterjú készítése a kiválasztott személyekkel.

Miután egy hétig tartózkodtunk a városokban/nagyközségben, nem elhanyagolhatók azok az ismeretek sem, amelyek a részvevő megfigyelés tapasztalataiból, illetve más kutatócsoportokkal történt konzultációkból származnak.

Az életútinterjú a következő egységekből állt össze:

- Az *első rész* a családi háttérre, iskolai évekre foglalkozásokra, karrierre vonatkozó kérdéseket tartalmazta. Célja a mobilitási út, a támogatók és akadályok felderítése volt, és az erre adott válaszok egyben a mobilitás útját is kijelölték.

- A *második blokk* a munkavállalási útra, a munkahely-változtatás gyakoriságára és annak okaira vonatkozott.
- A *harmadik kérdéscsoport* már a jelenlegi beosztásról szólt. Az ezzel kapcsolatos attitűdöket, elégedettséget igyekeztek feltárni. Ide kerültek a női vezetési stílussal kapcsolatos kérdések.
- A *negyedik* a családi körülmények kiderítésére utaló kérdéseket tartalmazta a házastársra, gyermekekre vonatkozóan.
- Az *ötödik rész* a nőkre háruló kettős teher megoldási lehetőségeire, a család és a karrier összeegyeztethetőségére keresett válaszokat.
- Az *utolsó egység* a pozícióból eredő kapcsolatokat igyekezett feltárni a településen belül.

A mintába kerülés feltétele a településen belüli vezető pozíció betöltése volt. A helyi vállalkozások nemek szerinti megoszlásának vizsgálata kiegészítésként szolgálta a pontosabb válaszadást a nők helyi gazdasági életben való részvételi arányára.

Vezető nők feminizálódott területeken

Sellyén a kutatás időpontjában nő volt a polgármester, akit 1985-ben tanácselnöknek neveztek ki, majd a rendszerváltás után újra megválasztották, így csak tisztségének megnevezése változott. Az ezt követő ciklusban nem jelöltette magát, de a közéletben aktív maradt, mint az Ormánságért Alapítvány vezetője és Baranya megyei képviselő. Az 1998 októberi helyhatósági választások végeredményeként újból ő lett Sellye polgármestere. A másik két települést már férfi irányította, de Környén a jegyző nő volt.

A vezető beosztásokat végigjárva tulajdonképpen mindig ugyanazokon a területeken találkoztunk női irányítókkal (iskolaigazgató, pénzügyintézet vezetője, szociális és egészségügyi terület, óvoda irányítása, posta). Ertérés csak a településen működő ipari üzemek jellegében volt. Sellyén például a Hunor Kesztyűgyár egységét és a MiZo Baranyatej Rt. Sajtüzemét is nő irányította.

A felsorolt területek a településeken található munkahelyek legnagyobb részét lefedik és együttesen a helyi intézményrendszert is megjelenítik, ezért különösen hangozhat, ha

megállapítjuk, ezek legnagyobb hányadát, Sellyén mindegyikét, nő vezeti.

Ez a magas arányszám csak elsőre lehet meglepő. Hiszen minél alacsonyabb presztízsű területeket vizsgálunk annál valószínűbb, hogy nagy arányú női részvételre számíthatunk a munkavállalók és a munkáltatók között is. Az itt felsorolt vezető pozíciók mind középszintűek, már elnöiesedett ágazatokban, amit a beosztottak aránya mutat. Az említett két ipari terület is azon könnyűipari szakágak közé tartozik, amelyekről tudjuk (élelmiszeripar-textilipar), hogy elsősorban ezek szívták fel a női munkaerőt. A sajtüzemben körülbelül fele-fele arányú volt a nemek foglalkoztatási eloszlása, míg a kesztyűüzemben csak egy férfi dolgozott. Az igazgatási pálya, az oktatás és pénzügyi szféra is a munkaerőpiac feminizálódott szegmensei.

Láthatjuk azt a tendenciát, hogy egyre több nő ér el középvezetői pozíciót, de csak egy bizonyos szintig képesek eljutni és túlnyomóan azokban az ágazatokban, ahol a saját nemük eleve felülreprezentált. A munkahelyek többségében a központi felsővezető már férfi. Tehát az OTP megyei vezetésének szintjén vagy a MiZo Baranyatej Rt-nél.

A férfiak jelenlétének hiányát mutatja a vezetőbeosztások megszerzésének közös, kényeszerű jellege, egyik esetben sincs szó ugyanis tudatosan tervezett karrieréről.

Nem csak a felsővezetői szinten vannak férfiak, hanem az elődök is mindenhol ők voltak. A nyugdíjazásukkal vagy előrelépésükkel megüresedett helyek betöltésekor a munkaadó a tapasztalattal rendelkező, már régóta ott dolgozók közül választott. Ezek többsége pedig mivel elnöiesedett területekről van szó nő volt. Annak ellenére, hogy kimondva is elsősorban férfiakat kerestek, mégsem eshetett a választás rájuk két okból.

Az egyik a szakképzettség hiánya a szabad munkaerővel rendelkezők csoportjában, a másik ok pedig a feminizálódott foglalkozások következménye. Ezekben a területeken ugyanis a megfelelő iskolai végzettséggel rendelkező férfiak a presztízsvesztés miatt nem vállalnak munkát, főleg nem középszinten. Az ő csoportjuk lehetőségeiknél fogva jobban alkalmazkodott a mobilitás és karrierépítés feltételeihez, velük a csúcspanaszban találko-

hatunk, ilyen beosztás pedig nincs egyik vizsgált településen sem.

Természetesnek tűnik a kérdés, *hová lettek a férfiak?* Két irányba távozhattak.

Az egyik út, hasznosítható emberi erőforrás birtokában a városon kívülre vezet, magasabb vezető pozíciók betöltésének céljával.

Másik részük ingázik a környező városokba, ott vállaltak munkát. Az ingázás történetileg a vándormunka maradványa, amit Selye és Környe esetében Pécs, illetve Tatabánya jelentős nehéziparának munkaerő-kereslete tartott életben. Miután a női munkavállalás motivációjában a munkahely és a lakóhely távolsága nagyon fontos, ők otthon maradtak és kereső tevékenységet a településen belül kerestek vagy az ellátatlanul maradt mezőgazdasági munkát folytatták. A bányabezárások és az ezzel járó elbocsátások következményeként a munka nélkül maradt férfiak ezt a szerepet vállalták át és mezőgazdasági munkára tértek át. Sellyén és környékén például a dinnyetermesztés nagyon fontos, megélhetést biztosító tényező. Bólyban és Környén is a legtöbb megkérdezett háztartásban – értelmiségi családokban is – jelentős volt a háztájizás, komoly kiegészítő jövedelemforrásként.

Ezzel feltételezzük egy szerepcseré bekövetkezését, hiszen a mezőgazdasági idénymunkából származó, családi költségvetést kiegészítő többletjövedelmi forrás biztosítása az ezt megelőző években az asszonyok feladata volt.

Bizonyos tendenciák azonban megváltoznak. A környei takarékszövetkezet vezetőinek – két hölgy – elmondása alapján az elmúlt évtizedekben a főnökeik is nők voltak. Napjainkban azonban fordulat állt be. Az ügyviteli alkalmazottak túlnyomó többsége most is nő, Környén például a 39 alkalmazott közül, csupán kettő férfi, de a takarékszövetkezetek élén egyre több a férfi. Ezt a megkérdezettek azzal magyarázták, hogy meg nőtt a vezetők fizetése, nőtt a forgalom is, így már ez a pálya is vonzóbb lett a férfiak számára.

Vezető nők iskolai végzettsége

Több női vezetővel kapcsolatos kutatás a motivációs okokban fontos tényezőnek tartja az iskolai végzettséget.

A vizsgált három településen vezető beosztásban dolgozó nők között általános a magasabb

beosztás betöltésénél a „feladathoz való fel-
növés”, az iskolai végzettségek utólagos vagy
párhuzamos megszerzése. Többen csak kine-
vezésük után végezték el a kívánt iskolát. Kö-
rükben nincs mindenkinek felsőfokú végzett-
sége. Természetesen ez alól az oktatási,
egészségügyi területen dolgozók mindenhol
kivételt jelentenek, de a diploma nem volt ál-
talanos a pénzügyi területen, vagy a gazdál-
kodó szervezeteknél dolgozók körében. Leg-
többjüknek ez az első munkahelye, ahol
évtizedek óta dolgoznak és a ranglétrán előre-
haladva értek el ideig.

A szülők, néhány kivételtől eltekintve maxi-
mum középfokú végzettségűek, ahogy a há-
zastársak is. A diplomások az ún. kettős kar-
rierű családok mintájába tartoznak, a férjük
is diplomás vezető beosztású vagy ilyen volt
a nyugdíjazása előtt (pl.: erdész, tanár, téesz-
elnök). Gyermeküknek azonban már mind-
egyike felsőfokú végzettségű vagy egyetemre,
középfokú iskolába jár.

Kényszerű karrier

Közös tulajdonsága a mintának, hogy a veze-
tői poszt betöltése nem karrierterv eredmé-
nye, hanem kényszerű kijelölésé.

A polgármesterséggel kapcsolatban ez nem
igaz, ami megszerzésének jellegével magya-
rázható. Ez a tisztség önálló aktivitást, dön-
tést és felkészülést igényel. Ha felkérésre tör-
ténik is a jelölés, elhatározás és tudatosság
nélkül megszerzése nem lehet sikeres.

A kényszerű vezetői pozíció betöltésének
közös vonása így jelent meg az interjúala-
nyok válaszaiban:

- „... ha itt maradhatok Sellyén úgy döntöt-
tem, megpróbálom.”
- „... a gyerekek felnőttek már, ilyen értelemben
szabadabb vagyok, mert ilyen munka-
körhöz elég sok idő és energia kell, korosabb,
tapasztaltabb is vagyok, hát benyújtottam a
pályázatomat.”
- „... én soha nem terveztem, hogy vezető le-
szek.”
- „... valahogy úgy volt, hogy én egy jolly jo-
ker voltam, nem volt olyan év, hogy vala-
milyen tanfolyamot vagy szakmai képzést
ne kellett volna elvégezni. Így lettem aztán
fiókvezető, majd igazgató.”

- „... engem kiszemeltek erre a feladatra, a ki-
hívás miatt vállaltam el.”
- „... átképzéssel kerültem ebbe a munkakör-
be, de előtte is itt dolgoztam kesztyűvarró-
ként.”
- „... a polgármester úr gondolta úgy, hogy el
tudom látni ezt a feladatot.”

Jól kitűnik ezekből a kiragadott részletekből,
hogy a pozíciók megszerzése a munkavállalói
út megkezdésekor nem volt cél. A megkérdé-
zett nők mindig a megváltozott munkahelyi
struktúrához alkalmazkodtak, ahhoz, amit a
felső szintű vezetés elvárt tőlük (átképzés,
tanfolyam). Az esetek többségében a megüre-
sedett vezetői állást kinevezéssel töltötték be,
ami a versenyhelyzet hiányát mutatja. Ez pe-
dig arra utal, hogy a pályázati kötelezettség
elmaradásával önálló döntéshozatalra, terve-
zésre nem volt szükség. A választás az elfo-
gadam–nem fogadom el között kellett, hogy
eldőljön. A három kistélephelyen vezető be-
osztásban dolgozó nők többségének karrierjét
a munkahely szervezeti hierarchiájában való
előrelépés, a következő pozícióban elvárt fel-
tételek teljesítése jelenti.

Mindez egybecseng egy korábbi nemzetközi
kutatás eredményeivel (Marshall, 1984), amely
szerint a nők közül csak kevesen építik tudato-
san a karrierjüket, inkább az a tipikus, hogy a
mindenkori foglalkozásukra figyelnek, így elő-
rehaladásuk véletlenszerű. A jövőre vonatkozó
orientációjukat pedig az jellemzi, hogy nem te-
kintenek messzire előre, főleg a munka min-
dennapi aspektusára koncentrálnak.

Elégedettség, jövőkép

Konkrét segítségről, támogatókról, nem szá-
moltak be a megkérdészetek, gátló tényezőként
leginkább a kettős funkcióból adódó hátrá-
nyokat, a családtól való különletet említették.
A jövőre nézve változást nem terveznek, e te-
kintetben elégedettek a munkahelyükkel (a te-
lephelyen belül további előrelépésük nem is
lenne lehetséges). A végleges saját életút
szempontjából közepesen ítélték meg a jelen-
legi munkájukkal való megelégedésüket. Sa-
ját munkájukról így nyilatkoztak:

- „... már többször is feladtam volna, szerettem
volna elmenni, de a férjem maradni akart.”

- „... ez az aktív élet csúcspontja, már negyvenöt éves vagyok.”
- „... pont ebben a középvezetőségben jó dolgozni, nincs szándékomban előrébb jutni.”
- „... már csak az a célom, hogy megtartsam ezt a pozíciót.”
- „... benne vagyok abban a korban, amikor egy nő már nem ugrálhat.”
- „... nem akarok feljebb jutni.”
- „... úgy érzem, hogy ez elég, ennél többet nem szeretnék, de ezt szívesen csinálnám sokáig.”
- „... nincs ambícióm és kedvem sem, hogy megyei szinten feljebb lépjek.”

A saját munkájukhoz kapcsolódó attitűdjükön túl ezek a részletek másról is árulkodnak. Alátámasztják azt az önmagát beteljesítő jóslatot, amely a nők csúcsvezetői pozícióba való bekerülését akadályozza. A megkérdezettek teljesen elfogadják saját helyzetüket, nem kívánnak változtatni rajta. Még a fiatalabb korosztályon belül sem mutatkozik ambíció a feljebb jutásra. Az interjúalanyok nem értékelték magasra ezt az eredményt, nem tartották fontosnak az életükben, hogy ilyen pozíciót töltenek be. A megbízásukat inkább tekintették szerencsének, mint a saját képességeiknek.

A nők elégedettségét saját munkájukkal a férj véleménye is befolyásolhatja. A megkérdezettek férjei a munkavállalásban sem gátló, sem segítő tényezőként nem jöttek szóba, hanem inkább a semleges elfogadó attitűdjük bontakozott ki. A válaszok alapján az interjúalanyok férjei a gazdasági kényszerrel magyarázva természetesnek veszik, hogy a feleségük dolgozik és támogatják az ezzel kapcsolatos továbbképzéseken való részvételüket is, de ezért segítségként többet, mint ami jellemzően amúgy is a férfiakra hárul a háztartási munkából, nem vállaltak.

Az interjúalanyok nem említettek sem hátrányokat, sem előnyöket, ami a nemükkel kapcsolatban érintette volna őket, bár kinevezésükkor szembesültek a munkáltató ellentétes nemre vonatkozó kívánalmával.

Tulajdonképpen már a minta felmérések megdőlt a hipotézisünk első fele. Miután mindhárom esetben elsősorban mezőgazdasági jellegű településről van szó, az ipari tevékenységek és szolgáltatások területén a nők

alacsony szerepvállalását feltételeztük. Ezzel szemben például Sellyén, a gazdasági eliten belül túlnyomó többségben találtuk a nőket. A másik két településen is magas volt az arányuk, a legalacsonyabb a legfejlettebb településen Bólyban volt.

Ezen pozíciók elérése nem tudatos karrier végállomása. A nők magas arányszáma a vezető pozíciók betöltésében a foglalkozási ágak sajátossága. A munkavállalás kényszerűségéből adódóan a szükségszerű pozíción túl a nők többségükben semmilyen további szerepet nem vállalnak a település életében.

A társadalmi és kulturális szférában nincs meghatározó erejük. A közösségi életben fontos informális vezetőnek tartott orvos, jegyző és aljegyző Környe kivételével férfi. A hipotézis erre vonatkozó része tehát nem dőlt meg.

Környén és Bólyban találtunk kivételeket. Környén a Polgármesteri Hivatalt jegyző asszony irányította, a Takarékszövetkezet vezetője pedig az önkormányzati testület pénzügyi bizottságának külső szakértője volt. Bólyban sokkal kiemelkedőbb volt a település önszerveződő ereje, aminek alakításában, például az anyaországi kapcsolatok ápolásában, a nők is jelentős szerepet vállaltak.

Elfogadott hagyományos női szerepek, szocializáció

A másik közös tényező a kiinduló hipotézis második felét igazolta. Az interjúalanyok szinte mindegyike hagyományosan konzervatív beállítódású. Ha tehetnék, mindegyikük inkább a családot és a háztartást részesítené előnyben. A munkájuk nélkül ugyan nem tudnák elképzelni az életüket, és nem tudnának pusztán csak háziasszonyok lenni, de a vezető karrierről lemondtak volna, ha a családi életük kárára vált volna. Tradicionális nemi szerepeikről így nyilatkoztak:

- „... a család az első, egy családnak anya kell.”
- „... a nők klasszikus szerepe száz százalékig megmarad, és én akarom is, hogy megmaradjon. Nem könnyű a kettőt összehangolni, de meg lehet oldani. Bánom, hogy a második gyerekemmel nem maradtam otthon, kellett volna.”

- „... egy gyerekkel 3–4 éves koráig otthon kell maradni, ez nagyon fontos. Első legyen a gyerek.”
- „... csak gyereket nevelni jobb lett volna, kényemesebb, de mindent meg lehet oldani.”
- „... aki vezető beosztásban van annál a családjá háttérbe szorul.”
- „... nem tarom egészségesnek, hogy a gyengébb nem lett az erősebb és remélem ez változni fog.”
- „... össze lehet egyeztetni a családot és munkát csak nagyon sokat kell tenni érte és a nőnek kell ezt megtennie.”

Az interjúk során megkérdezettek egyértelműen a családi és háztartási feladataikat helyezték előtérbe. Amennyiben a család anyagi helyzete megengedné, legtöbbször feladná munkahelyét még azok közül is, akiknek a gyermeke(i) már önálló életet él(nek).

A keresőtevékenység végzésével indokolták az interjúalanyok, hogy nem tudnak maximálisan eleget tenni családi kötelezettségeiknek. Saját életükről nyilatkozva mégis úgy gondolják megfelelően sikerült alkalmazkodniuk a kettős elváráshoz. A gyerekeivel kapcsolatban állandó lelkiismeret-furdalásuk van. A nők utólagosan részesítik saját magukat szemrehányásban azért, hogy nem töltötték elegendő időt kisgyermekükkel.

A kutatás elemzése kapcsán levont következtetések értelmében a nők által vallott értékek merőben eltérnek valóságos viselkedésüktől.

Mivel a hipotézis második felének érvényesége nem kérdőjeleződött meg, beigazolódtott az a feltevés, hogy a sikeres nők is a hagyományos női szerepet részesítenék előnyben a jelenlegi munkájuk betöltésével szemben.

Úgy tűnik, az emberek éppen azt az életformát utasítják el, amelyben élnek, illetve amelyhez alkalmazkodniuk kell. Ezt erősítették azok a rendszerváltás után a társadalomban újra megfogalmazódott ideológiák, amelyek a nők anyai szerepének fontosságát hangsúlyozták. A népesség számának és a fiatalok helyzetének alakulásával kapcsolatban erőteljes elvárások mutatkoznak a nőkkel szemben. Ők pedig elfogadják ezt magukra érvényesnek, sőt mint általuk képviselt értékeket hangoztatják ezeket.

Annak oka, hogy egy társadalmi elvárást az érintett csoport milyen mértékben fogad el magára vonatkozóan és erősíti saját magával szembeni követelménnyé – többek között – a nemek eltérő szocializációs folyamatában kereshető. A fiúkat és a lányokat a társadalom, a család, az őket körülvevő környezet, eltérő típusú emberi tőke elsajátítására biztatják, olyan foglalkozások felé terelik, amelyekben tradicionálisan férfiak vagy nők dolgoznak. Hasonló nemek szerinti elkülönülés vonatkozik az otthon elsajátított tudásanyagokra is. A vizsgálatok szerint a vezetővé vált nők a rájuk vonatkozó szocializációs folyamat sajátosságai miatt nem rendelkeznek azokkal a tulajdonságokkal, amit a pozíciójuk megkövetel. Ezért a siker érdekében a férfiak modelljét és magatartásait vonatkoztatják magukra, nőiségüknek pedig kevés helyet engednek.

Kutatásunk eredményeiből ilyen megállítástokat ugyan nem tehetünk, de közvetett utalások fellelhetőek az interjú kérdéseire adott válaszok azon részében, ahol a női és férfi vezetői tulajdonságok azonosságára vagy eltérésére kérdeztünk rá. Az itt megjelenített tulajdonságok rámutattak az eltérő szocializációs folyamat egyes elemeire.

Az interjúalanyok a következő módon nyilatkoztak a *férfiakról, a férfi vezetőkről*:

- nem szeretnek leterhelt munkahelyen dolgozni;
- a sok munka miatt tűnnek el az elnöiesedő pályákról;
- lazábbak;
- a felelősséget nem akarják vállalni;
- el vannak rontva, kényeztetve;
- nincs felelősségérzetük;
- jobb irányító, amit akar véghöz is viszi;
- a férfi legyen főnök;
- céltudatosabbak;
- ambiciózusabbak;
- racionálisabbak és nagyvonalúbbak.

A megkérdezettek közül többen, szívesebben dolgoznának együtt férfiakkal, annak ellenére, hogy a nőket precízebbnek, aprólékosabbnak, figyelmesebbeknek tartják. Ugyanakkor a férfiak szerintük merészebbek, kreatívabbak, gyorsabban építenek ki kapcsolatokat és hamarabb hoznak döntéseket.

Ezek a felsorolt, férfiakra jellemző tulajdonságok utalnak az eltérő nemi szocializációra. Megjelenítik azt a képet, amely ennek során a fiúkról „tipikusan” kialakul. Határozottság, lazaság, irányítás, racionalitás.

A következő felsorolás pedig a nőkről, női vezetői tulajdonságokról kialakult sztereotípiák mutatják be. Empirikusan is megerősített, hogy a nők saját munkájuknak, képességeiknek kevesebb jelentőséget szánnak, kevesebb az önbizalmuk, mint amennyit a feladat megkíván. Teljesítményüket olyan tényezőknek tulajdonítják, mint a szerencse vagy a feladat egyszerűsége. A szakirodalom kiemeli még a nők félelmét a sikertől, ami összefügg azzal, hogy kevésbé szívesen vállalnak kockázatot.

A nőkről, női vezetőkről az interjúalanyok így nyilatkoztak:

- jobban tisztában vannak a dolgokkal;
- nem engedhetik meg maguknak, hogy ne legyenek képzettek, ezért felkészültebbek;
- ritkán blöffölnek;
- kitartóbbak, jobban bírják a megpróbáltatásokat;
- edzettebbek, több feladatot elbírnak;
- rámenősebbek;
- vezetőnek kegyetlenek;
- többet kihoznak magukból;
- jobban elmennek a munkatársak problémái felé, megértőbbek;
- aprólékosabbak;
- könnyen alakítanak ki bizalmas viszonyt, segítőkészebbek;
- a nő nő marad.

Szintén az eltérő szocializáció következményére utal, hogy a megkérdezettek többsége elsősorban anyaként vagy feleségként definiálta önmagát.

Női vállalkozók

A kutatás során, a településen belül felmértük az egyéni vállalkozók, illetve vállalkozást folytató tulajdonosok nemek szerinti megoszlását. Figyelembe vettük az országos mintán végzett kutatások eredményeit, és a nemzetközi szakirodalom alapján levonható következtetéseket.

A vállalkozókkal kapcsolatban nem beszélhetünk a gazdasági elítélhez hasonlóan magas

iskolai végzettségről, bár köztudott, hogy a vállalkozóvá válás elsősorban a magasabb iskolai végzettséggel és szakképzettséggel rendelkező egyének számára jelent anyagiakban mérhetően nagyobb eredményt.

A nők által vezetett vállalkozások legnagyobb hányada a kereskedelem és a szolgáltatás területén működött, a többi valamilyen ipari tevékenységű volt. A vállalkozások nagyon tökeszegények, létrehozásuk indoka pedig elsősorban a kényszer volt.

Azok esetében, akikkel – véletlenszerű kiválasztás alapján – interjút készítettünk, minden esetben családi vállalkozásról volt szó, többségük a munkanélkülivé válás után, saját munkahelyteremtés céljából jött létre. Gazdasági kényszer volt ugyan az elsődleges ok a vállalkozás alapításában, de az interjúkból az is kiderült, hogy most már nem változtatnának rajta a megkérdezettek, szeretik csinálni:

- „... nem lehetett mást csinálni, hát belevágtunk, anya is segített, a szakmát nagyon szeretem.”
  - „... végül is én szeretem csinálni, tetszik, csak azért elég nagy felelősség. Furcsa, de mindent meg lehet szokni.”
- Az egyik interjúalany (fodrász, majd étterem vezető) már kisgyermekes anyaként is vállalkozó volt. Előnyként említette, hogy otthon dolgozhatott:

• „... úgymond tisztességesen meg tudtam élni belőle és emellett itthon voltam és a gyerekeimet nevelhettem, ez egy nagyon fontos dolog. Kell, hogy egy anya mindig elérhető legyen a gyerekei számára.”

A vállalkozási tevékenység, amit választottak, összefügg a korábban megszerzett szakmájukkal. A szolgáltatási területen dolgozók rögtön az iskola után vállalkozásba fogtak, ők függetlenedni vágyó, ambiciózus, szakmájukban elkötelezett nők. A kereskedelemben önállóslódók először az alkalmazotti viszonyt választották, s a tapasztalatok megszerzése után lettek ők is önfoglalkoztatók.

Nem minden vállalkozóvá vált nő döntött tudatosan és bátran. Sokak egy ideig párhuzamosan megtartották munkahelyüket és a vállalkozást egyfajta másodállásként folytatták, amíg az üzlet beindulása egész embert nem kívánt.

Ahol a vállalkozás nem másodállás, ott sem az egyetlen anyagi forrást jelentik. A szűkösebb téli hónapokat a késő nyáron folytatott mezőgazdasági munka bevételeivel vészelik át.

Összefoglalás

A piaci versenyfeltételek a nők és férfiak számára azonosak, az ezekhez való alkalmazkodás képessége eltérő, így annak a sikere is. A piaci verseny követelményei a nők számára kedvezőtlenek, és ez megfelelő védelmük hiányában munkaerő-piaci hátránnyá fokozódik, ami megjelenik elhelyezkedési és mobilitási esélyeikben, keresetükben is. Az akadályok főleg a jobban fizető magánszféra magasabb presztízsű és jövedelmű állásaiban akumulálódnak, itt erőteljes a maskulin jelleg. Ezzel szemben a rosszabbul fizető állami-alkalmazotti szféra elnöiesedése tovább zajlik. A tendenciák javulása és a különbségek csökkenése (vezető pozíciók betöltése, bérek területén) nem ok arra, hogy a női munkavállalásról szóló vitákat befejezettnek és megoldottnak tekintsük. A javuló tendenciák és arányok csak az összesített mutatókban jelennek meg. Több olyan folyamat van még – pályák feminizálódása, elvárások és valóság eltérése, részmunkaidős foglalkoztatottak alacsony aránya – amelyek a továbbtárgyalást indokolják.

A több évtizeden át uralkodó ideológia a társadalom egyenlőségének megvalósulását – nem szerves folyamat eredményeként – a nők munkavégzésbe való bekapcsolásának növelésével akarta elérni, feltételezve az otthoni munkavégzés csökkenését. A nők pedig kiválóan alkalmazkodtak ezekhez az elvárásokhoz. Még akkor is, ha szívesebben ragaszkodtak volna hagyományos szerepeikhez. Az ezekhez kapcsolódó értékeiket ott örökítették tovább, ahol a politikai akarat nem tudta megtörni a „hatalmukat”: a családban. Ugyanakkor a férfiak is foglyai a szerepelvárásoknak, még ha ezek meg is felelnek érdekeiknek.

A szerepek elfogadtatásában kétségtelenül a családi és iskolai szocializációnak van jelentősége. A nők ennek kapcsán az alkalmazkodási képességüket sajátítják el, ami egyes területeken alkalmatlanságuk elfogadását jelenti. Ez a gyakorlatban, a kutatások során is bebizonyosodott. A nők munkát vállalnak

azokon a területeken, ahol a férfiak már nem, mellette pedig ellátják azokat a feladatokat, amelyeket a legfontosabbnak tartanak. Egyetlen kivételt találtunk a polgármesternő személyében, aki céltudatosan tervezte karrierjét, amikor tényleges hatalommal járó pozíció megszerzésére törekedett. Ez egyértelműen magyarázható végzettségének jellegével, hiszen a jogi diploma az egyik legmegfelelőbb eszköz a hatalom gyakorlásának megszerzéséhez.

Ebben az új helyzetben mindkét nem szerepkonfliktusba kerül. Ez annál erősebb és a belőle származó problémák annál nagyobbak, minél kevésbé teremti meg a társadalom az átalakuláshoz és az alkalmazkodáshoz szükséges feltételeket. Ez a nemek társadalmi és otthoni (párkapcsolati) szerepeinek ellátásában is feszültségekhez vezet.² A hagyományos és az új szerepek aszinkronja mindkét nemnél identitás zavart eredményez, s nehezíti a fiatal generáció szocializálását, a felnőtt szerepekre való felkészítést, a devianciák minimalizálását. A változás mindkét nemre nagy terheket ró veszteségekkel és nyereségekkel.

A nők kétpillérű életmódjuknak köszönhetően a korábbinál nagyobb hatalomhoz, hatáskörhöz és önállósághoz jutottak, de állandó kényszerűség számukra a kétfajta követelmény összehasonlítása. A férfiak a kilencvenes évek gazdaságában bekövetkezett változásai során teret veszítettek a szocializált szférában, de ezzel párhuzamosan nem nyertek teret a család és a háztartás világában. Így kimaradnak az itt érvényesülő kedvező, érzelmi alapot biztosító hatásokból, ami segíthetne a felsorolt negatív változások és konfliktusok feldolgozásában.

Nem tagadhatjuk, hogy társadalmi mérlegük fő pillérének, az egyedüli családfenntartó szerepének és az ezzel járó privilégiumoknak az elvesztése családi és egyéni problémák forrása. Versenytársaik keletkeztek az élet minden területén. Feltételezhetően a nőknél alacsonyabb várható élettartamuk és a férfibetegségeként említett, vezető halálokokkal is összefüggésben lehetnek ezek a változások.

Nem csak a nők védelméről van szó tehát, hanem a férfiakéről is. A legfontosabb pedig az egyenértékű választási lehetőségek biztosítása például az otthoni vagy munkahelyi munkavégzés relációjában.

Felhasznált irodalom

- Bourdieu, Pierre: Férfiuralom. In: Hadas Miklós (szerk.): *Férfiuralom – Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról*. Replika Kör, Bp. 1994. 7–54.
- Buda Béla: Női szerep – női szocializáció – női identitás. In: Koncz Katalin: *Nők és férfiak*. Kosuth, 1985. 93–110.
- Bukodi Erzsébet–Róbert Péter: A nők munkaerő-piaci részvétele és a gyermekvállalás. *Statistikai Szemle*, 1999. febr.–márc.
- Frey Mária: A nők munkaerő-piaci esélyegyenlőtlenségéről. *Társadalmi Szemle*, 1996./5.
- Gere Ilona: *Vállalkozó nők a mai magyar társadalomban*. SEED Kisvállalkozás-fejlesztési Alapítvány Kutatási zárójelentés, 1996.
- Hoóz István: A nők gazdasági aktivitása. *Statistikai Szemle*, 1994/11.
- Katila, S.: Kényszer – vállalkozás. *Replika*, 1993/11–12.
- Koncz Katalin: A bővülő női foglalkoztatás ára: a pályák elnőiesedése. *Társadalmi Szemle*, 1994/8–9.
- Nagy Beáta: Nők a vezetésben. *Szociológiai Szemle*, 1993/3–4.
- Nagy Beáta: Üzletasszonyok és üzletemberek: Női és férfi vállalkozók az 1990-es évek elején. *Szociológiai Szemle*, 1995/4.
- Nagy Beáta: Üzleti karrier és képzettség. *Educatio*, 1996/3.

Nagy Istvánné: A nők helyzete a munkahelyen és a családban. *Statistikai Szemle*, 1989/10.

Tóth Olga: Életútkutatásokról. *Társadalomkutatás*, 1990/3–4.

Tóth Olga: Attitűdváltozások a női munkával kapcsolatban. *Szociológiai Szemle*, 1995/1.

Walser, K: A női munka sajátos jellege. In: Spéder Zsolt (szerk.): *A mindennapi élet ökonómiaja*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1993.

Jegyzetek

- 1 A vidéken élő nők esetén – mint fent már jeleztük – három, jól körvonalazható tartalmú és formájú hivatásról beszélhetünk: mezőgazdasági feladatok, fő foglalkozású kereső tevékenység, családi és háztartási feladatok.
- 2 Gondoljunk csak a fiatal generációra! Hányszor halljuk tőlük ezt, mikor arról „panaszkodnak” manapság milyen nehéz kapcsolatokat teremti, illetve mi a véleményük az ellenkező nemről. A lányok a fiúkat még mindig aszerint minősítik, hogy mennyire férfiasak, mennyire felelnek meg a hagyományos szerepelvárásnak. A fiúk pedig túlzottan erőszakosnak és a saját (férfi) szerepeiket is teljesítőnek tartják a mai lányokat.

Balogh Lídia

Nagy Attila: *Háttal a jövőnek?*

Középiskolások olvasás- és művelődésszociológiai vizsgálata

(ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR-GONDOLAT KIADÓ, NEMZETI TÉKA. BUDAPEST, 2003.)

Két és fél évvel ezelőtt került nyilvánosságra a PISA 2000 elnevezésű nemzetközi felmérés eredményeit közlő zárótanulmány, melynek adatai Magyarországon nem csak a pedagógusok és az oktatáspolitikusok szakmai rétegét, de az egész közvéleményt megrázták.

A három ciklusból álló PISA („Programme for International Student Assessment” – diákok felmérését szolgáló nemzetközi program) első részének, a PISA 2000-nek középpontjában a tizenöt éves korosztály olvasási-szövegértési szintjének vizsgálata állt. Az OECD által finanszírozott nagyszabású kutatási program keretében harmincegy ország diákjainak kellett különféle szövegekhez (pl. szépirodalmi művekhez, hivatalos nyomtatványokhoz, grafikonokhoz) tartozó feladatokat megoldania: konkrét információkat visszakeresnie, illetve válaszolnia a szöveg tartalmára vagy formájára vonatkozó kérdésekre; emellett – kisebb terjedelemben – matematikai és természettudományos vonatkozású tesztsorok is szerepeltek a kérdőívben.

Míg a diákok tudásszintjét vizsgáló nemzetközi kutatási programok korábban inkább az iskolai tudás mérésére összpontosítottak, a PISA esetében az eszköztudás minőségének, jellegzetességeinek feltárása a cél: az eredmények tehát arra vonatkozóan nyújtanak tájékoztatást, hogy mennyire készültek fel az egyes országokban a tizenöt évesek a mindennapi élet rájuk váró feladataira (a munkahely-keresésre, a munkaerő-piaci követelményeknek való megfelelésre, az élethosszig tartó tanulásra).

Mindezek ismeretében különösen aggasztó a hazai diákok gyenge szereplése a népes – össze-

sen több mint negyedmillió fiatalból álló – nemzetközi mezőnyben. A 2000-es felmérésben kisebb hangsúllyal szereplő területeken – természettudományok, illetve matematika – átlagos, illetve némileg átlag alatti eredményeket értek el a magyarok, az olvasás-szövegértés terén viszont a legutolsók között szerepeltek: kiderült például, hogy Magyarországon az érintett korosztálynak csak alig több mint fele boldogul közepes szinten az eléje kerülő írott szövegekkel, 23 százaléka pedig funkcionális analfabétának tekinthető.

Az a magyarországi felmérés, melyről Nagy Attila könyve szól, egy évvel a PISA 2000 adatfelvétele után (2001 tavaszán) folyt, s a *Háttal a jövőnek* megírásakor a szerző már ismerte annak lesújtó eredményeit.

Mindkét felmérés – a PISA 2000 és a Nagy Attila nevével fémjelvezhető is – az olvasást helyezi a középpontba, a vizsgált korosztály hasonló; lényeges különbség azonban nem csak a minta, illetve a kutatás lebonyolításához rendelkezésre álló összeg nagyságában mutatkozik. Míg az OECD-vizsgálat objektív (tesztsorokkal történő) tudásfelmérésre vállalkozott, Nagy Attilát a fiatalok olvasással, művelődéssel kapcsolatos szokásai, attitűdjei érdekelték – főként erre vonatkoznak ugyanis a Gereben Ferenc segítségével összeállított kérdések.

Az önkéntes válaszadáson alapuló felmérésben részt vevő 15–17 éves fiatalok önállóan töltötték ki a kérdőíveket. Ez kételyeket ébreszthet a kapott válaszok használhatóságát illetően: egyrészt a magyar középiskolások – fentebb is említett – alacsony szövegértési szintje; másrészt közismert fejlődés- és csoportlélektani jelenségek miatt. Ez utóbbi tényezőre

a szerző is többször aggódva utal: például a fiatalok körében kedvenc történelmi személyiségként feltűnően gyakran feltüntetett Hitler kapcsán felveti, hogy esetenként „polgárpukkasztás” állhat a válaszadás háttérében; máskor pedig „szépítés”-t gyanít a családi könyvtár nagyságára vagy a könyvtárlátogatás gyakoriságára vonatkozó kérdésekre adott feleletek mögött. A szerző ugyanakkor alig veszi számba a kérdések értelmezésből adódó nehézségeket: például a szülők foglalkozására vonatkozó részben a válaszadóknak olyan kategóriákba kellett besorolniuk apjuk és anyjuk jelenlegi munkakörét, mint „egyéb szellemi és középszintű szakember”, „vezető állású és nem vezető értelmiségi”, „más inaktív” stb. Kérdézbiztos bevonásával – bár az adatfelvétel költségeit ez igencsak megnövelte volna, és talán a vizsgálat önkéntesen alapuló szellemiségével sem lett volna összeegyeztethető – az ehhez hasonló esetekben talán kevesebb lett volna az „egyéb” besorolás, illetve a hiányzó válasz.

(„A vizsgálati minta jellemzőiről” c. fejezetben megemlítendő egy meglepő tévedés: a felmérésben részt vevő diákok szüleinek iskolázottságát bemutató táblázatból kiderül, hogy a gimnazisták körében az apák 25 százalékának, illetve az anyák 38 százalékának érettségi a legmagasabb iskolai végzettsége – a szerző ebből azt a hibás következtetést vonja le, hogy *„az érettségizett apák gyerekeinek mindössze negyede jut be a gimnáziumokba, míg az anyák esetében ez már jóval nagyobb, 38 százalékos esélyt jelent.”*)

Hasznos lehet, ha egy fiataloknak szóló kérdőív készítésébe az érintett korosztály néhány tagját is bevonják. Így elkerülhető, hogy a kérdések megfogalmazása, többé-kevésbé anakronisztikus szövegezése megmosolyogtassa a résztvevőket (és esetleg a válaszadási fegyelmet is csökkentse): a szabadidő eltöltésére vonatkozó kérdésben például az elfoglaltságok listáján szerepelt a „gyufacímke-gyűjtés” és a „műkedvelés” (valamint az ifjúsági szubkultúrák ismeretében szintén problematikus „diszkózás”, valamint „popkoncert” kifejezés is).

A felmérés kényes pontja – a szerző szerint is – a minta nagysága. Mivel az anyagi lehetőségek szűkössége nem tette lehetővé a repre-

zentatív mintavételt, a felmérés készítői a korábbi kutatások eredményei alapján a kisvárosban élő fiatalokat találták az országos átlagot – olvasás- és művelődésszociológiai szempontból – leginkább képviselőnek, ezért a mintavétel erre a rétegre szűkölt. Végül hét településen – Kőszegen, Sopronban, Biharke-resztesen, Vásárosnaményban, Hatvanban, Kiskunhalason és Tapolcán – összesen 1207 szakképző iskolás, szakközépiskolás és gimnazista töltötte ki a kérdőívet, s emellett a szerző jónak látta egy általa (Max Weber nyomán) „ideáltipikus kontrollcsoport”-nak nevezett kisebb minta összeállítását is. Ez utóbbi a panonhalmi bencés gimnázium, valamint a debreceni Dóczy Gedeon református gimnázium (azaz két vidéki felekezeti gimnázium) 50–50 diákjából állt.

A kényszer szülte döntéseken alapuló mintavételből óhatatlanul következik, hogy a felmérés eredményeiben – s még inkább az eredmények értelmezésében – sokkal inkább megmutatkozik a kutató személyisége, magánvéleménye és előfeltevés-rendszere, mint az egy reprezentatív minta esetében elvárható volna. Hogy a szubjektivitás, a gyakori esszéisztikus eszmefuttatások jelenléte egy szociológiai műben erény-e vagy hátrány, annak eldöntése az olvasókra van. Különösen szembetűnő az elfogultság azokban az esetekben, ahol a szerző összehasonlítja a felekezeti iskolába járókat a kisvárosi mintával, s ennek kapcsán teret enged például azon vélekedésének, miszerint *„a rendezett családokban nagyobb eséllyel adódnak át a szeretet, az empátia, a szorgalom, a megbízhatóság, a tisztelet...”,* mint *„az úgynevezett halmozottan hátrányos helyzetű családokban nevelkedett, otthonról és az iskolából egyaránt bizonytalan értékrendű példákat hozó fiatalok”* esetében.

Még egy olyan fontos terület van, ahol a szerző több ízben hangot ad saját – a felmérés tárgyához csak lazán kapcsolódó – nézeteinek: a fiúk és lányok között tapasztalható különbségek elemzésekor vázolni próbálja aggályait: *„Egyre fontosabb a nők számára az érvényesülés, s mind kevésbé vonzó a biológiai adottságokból következő, hagyományos feleség-, anya-, háziasszony-szerepkör”* (bár: *„természetesen magunk sem ez utóbbiak kizárólagosságát hiányoljuk, sokkal inkább vala-*

miféle bölcs kiegyenlítődést...” – teszi hozzá a szerző); „...kemény érvényesülési vágyakkal jellemezhető lányok-asszonyok válnak tipikussá az éppen csak elkezdődött 21. században”; s ennek kapcsán a szerző még egy költői kérdést is feltesz: „az évtizedek óta tartó romló születési arányszámokat produkáló magyar társadalomnak erre van ma és holnap a legnagyobb szüksége?”

Szintén szubjektív – válogatás jellege miatt is –, de érdekes kordokumentum a könyv befejező része, a diákok, tanárok és könyvtárosok által írt, esszészerű szövegrészleteket tartalmazó „Emberközelben” című fejezet. A felmérés résztvevői közül városonként 2–3 – véletlenszerűen kiválasztott – diákkal kitöltöttek még egy, személyesebb jellegű (pl. olvasmányélményekre, életcélokra vonatkozó), kifejtendő válaszokat is igénylő kérdőívet; ezenkívül a kutatás lebonyolításban segédkező pedagógusok és iskolai könyvtárosok is elmondhatták véleményüket néhány kérdésben (a középiskolások érdeklődési körének változása, az ol-

vasás népszerűsége, könyvtárhasználati szokások stb.). Évek – vagy évtizedek – múltán különösen azokat a szövegrészleteket lesz majd érdekes újraolvasni, melyek a ma még – legalábbis Magyarországon – új eszköznek tartott számítógép jelentőségéről, feltételezett jövőbeni szerepéről, illetve amelyek a tanulók jövőképeiről szólnak: „*Hogyan képzeled egy napodat 10 év múlva?*”; „*Lesz-e még könyv 10 év múlva a leendő lakásában, vagy csupán CD meg számítógép?*”

Ez utóbbi kérdésre R. József, 17 éves biharkeresztesi szakmunkástanuló válasza: „*Szeretnék nyerni a lottón. Lesz a lakásomban könyv, persze, számítógép is kéne, hogy legyen. A könyv nem nekem kéne, hanem a gyerekeimnek.*”

Nagy Attila Háttal a jövőnek c. könyve szerepel a Magyar Elektronikus Könyvtár gyűjteményében is: a <http://www.mek.oszk.hu/01600/01643/index.phtml> címen érhető el PDF-fájlként.

Tisztelt Olvasóink!

Előző lapszámunkban megjelent *Az osztrák ifjúság – értékvizsgálat* című cikk szerzőinek fel-tüntetése félreértésekre adhat okot. A közölt munkában közreműködő szakemberek névsora a cikk végén található az együttműködő munkatársak alcím alatt.

Bacsák Nóra és *Molnár Zsuzsanna* a tanulmány fordító-szerkesztői és nem szerzői.

Megértésüket köszönjük:

A szerkesztők

„Minket neveznek ifjúságnak”

SVÉD IFJÚSÁGI ATTITŰD- ÉS ÉRTÉKREND-VIZSGÁLAT 2003-BAN²

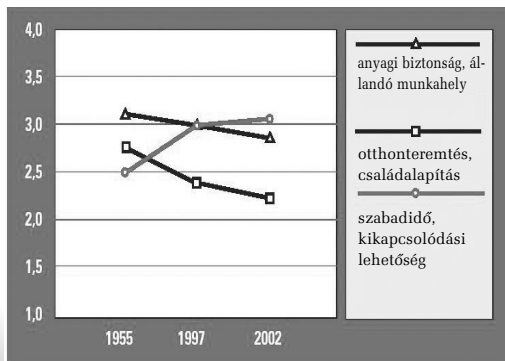
Kormányzati felkérésre harmadik alkalommal zajlott le svédországi fiatalok körében attitűd- és értékrend-vizsgálat – ezúttal „Minket neveznek ifjúságnak” címmel. 2002 tavaszán ötezer 16 és 29 év közötti fiatalhoz, valamint ezeröttszáz 35 és 74 év közötti felnőtthez jutott el postai úton egy kérdőív, mely az élet értelmével, tanulással és képzéssel, munkával, családdal, szabadidővel, politikával, egészséggel és a jövővel kapcsolatos kérdéseket tartalmazott. A minta nagysága lehetővé tette a különböző ifjúsági csoportok többféle változó – életkor, nemi hovatartozás, lakóhely típusa, illetve szociális háttér – szerinti elemzését, összehasonlítását. Az adatgyűjtést a Svéd Statisztikai Hivatal végezte; a megkeresettek 57 százaléka válaszolt a kérdésekre.

Abból adódóan, hogy a kutatási módszer és a mintavételi eljárás, valamint a kérdőív egy része is megegyezett az 1993-as, illetve az 1997-es felmérések során alkalmazottal – e két felmérés tanulságai az „Ifjúsági jólét és értékek” (1994), illetve az „Új idők – új eszmék” (1998) című jelentésekben láttak napvilágot –, a 2002-es és a két előző vizsgálat eredményei összehasonlíthatók egymással. Jelen közlemény a „Minket neveznek ifjúságnak” című jelentés egyes részeiben közölt eredmények összegzése.

Az élet értelme és célja

A felmérés során megkérdeztük a résztvevőket, hogy melyek azok a dolgok, melyek leginkább értelmet adnak az életnek; hogy pillanatnyilag mit tartanak a legfontosabbnak; és

1. ábra Mennyire fontos pillanatnyilag a(z)...? (15–27 évesek számára 1955-ben, illetve a 16–29 évesek számára 1997-ben és 2002-ben)

Négyfokozatú skálán elért átlagérték, ahol a 1-es fokozat jelenti az „egyáltalán nem fontos” és az 4-es fokozat „a legfontosabb” minősítést.

hogy mi az, ami a későbbiek során fontossá válhat számukra.

Az életben a fiatalok általában azokat a dolgokat tartják a legtöbbre, amelyek pillanatnyilag is a legfontosabbak a számukra, ezek pedig – a kilencvenes évek második felétől kezdve nagyjából változatlanul – a következők: szabadidő, család, anyagi biztonság.

A szabadidő az ötvenes évek közepétől kezdett egyre fontosabbá válni mind a fiatalok, mind az idősebb korosztályok számára; ugyanekkor indult meg a család, a biztos munkahely és a szakmai előremenetel jelentőségének hátterbe szorulása. Ez a jelenség részben összefügg a svéd társadalom iskolázottsági mutatóinak emelkedésével: az egyetemről kikerülő fiatalok számára kezdett természetesnek tűnni, hogy találnak munkát; sőt, hogy jól fizető állásokban tudnak elhelyezkedni.

A szórakozást elsősorban a diákok tartják lényeges dolognak, a dolgozó fiatalok kevésbé; a család a 25 és 29 év közöttiek számára egyre fontosabb, míg a fiatalabb korosztályok körében fokozatosan veszít jelentőségéből.

1. táblázat Az számít felnőttnek, aki... (16 és 74 év közöttiek 1997-ben és 2002-ben, százalékos arány)	1997		2002	
	16–29 évesek	35–74 évesek	16–29 évesek	35–74 évesek
felelősséget tud vállalni a döntéseiért	72	81	73	82
tudja magáról, hogy kicsoda (tisztában van az identitásával)	44	50	44	57
önellátó	42	39	44	54
családos (akinek van gyermeke)	36	32	39	41
tudja, hogy mi mindent szeretne csinálni az életben	34	49	36	51
élettársi közösségben vagy házasságban él	29	31	28	32
saját háztartást vezet	18	17	18	21
nagykorú	17	20	15	21
befejezte a tanulmányait	12	18	13	28

Az 1997-ben végzett felmérés óta némileg meghosszabbodott az ifjúsági életszakasz: a fiatalok egyre több évet töltenek el tanulmányaikkal; időbe telik, míg munkaerő-piaci pozíciójuk megszilárdul, és később alapítanak családot is.

Miközben a felnőttkorba való átlépés ideje – több vonatkozásban is – kitolódott, egyidejűleg megváltozott a fiatalok vélekedése arról, hogy mikortól számítanak felnőttnek.

Mindamellet, hogy a felnőtttség kérdésének megítélésében lényegesek az egzisztenciát érintő olyan szempontok is, mint a felelős döntéshozás, a céltudatosság és a kialakult identitástudat, még mindig fontos kritérium az önellátásra való képesség. A felnőtttség megítélésében fontosabb szerephez jutott az előző felmérés óta az a szempont, hogy valakinek van-e már gyermeke; keveset számít viszont, hogy befejezte-e a tanulmányait – talán azért, mert manapság elég nehéz megmondani, hogy mikor tekinthetjük befejezettnek a tanulmányainkat.

Tanulás

A felmérés során megkértük a résztvevőket, hogy határozzák meg azt a végzettségi szintet, amelyet el szeretnének érni; emellett arról is érdeklődtünk, hogy elégedettek-e jelenlegi iskolázottságukkal.

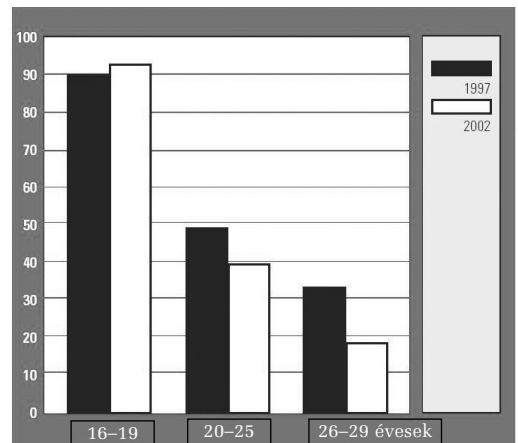
Az utóbbi tíz évben megnőtt azoknak a fiataloknak az aránya, akik magasra állítják maguknak a mércét: felsőfokú tanulmányokat terveznek. Már az 1997-es felmérés adataiból

kitűnt, hogy a fiatal felnőttek általában iskolázottabbak a szüleiknél, és mára ez a tendencia még tovább erősödött. Mindemellet csökkent a népesség körében a diákok aránya, ami leginkább a munkaerőpiac bővülésével magyarázható.

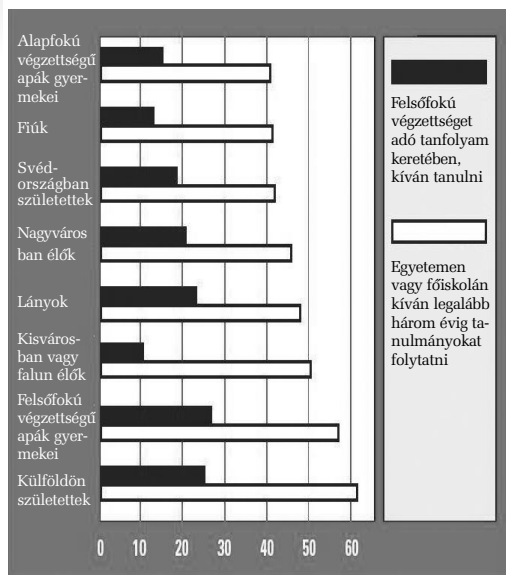
A középiskolás diákok hatvan százaléka kívánja tanulmányait felsőfokon folytatni; ez az arány még magasabb a külföldi születésű tanulók körében. A munkáscsaládból származó diákok negyven százaléka szintén szeretne felsőfokon továbbtanulni.

Mind ezek ismeretében arra következtetünk, hogy nőni fog az érdeklődés az egyetemek és főiskolák mellett az egyéb felsőoktatási formák – például tanfolyamok – iránt is.

2. ábra A diákok százalékos aránya a 16 és 29 év közötti korosztályban, 1997-ben és 2002-ben

3. ábra 16–19 éves fiatalok közül azoknak az aránya, akik a középiskola elvégzése után közvetlenül meg akarják kezdeni – és legalább három évig folytatják is – felsőfokú tanulmányaikat

A válaszadók többsége elégedett a végzettségével; közöttük is elsősorban azok, akik diplomával rendelkeznek. Legkevésbé elégedettek azok a 20 és 24 év közötti munkanélküli fiatalok, akik csak rövid időt töltöttek iskolapadban.

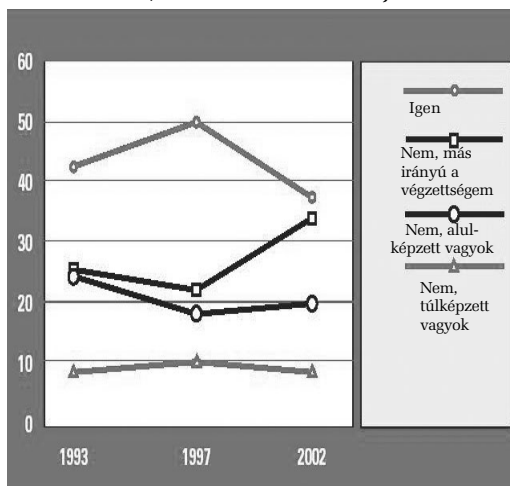
A jelenleg középfokú tanulmányokat folytató diákok többsége közvetlenül a középiskola befejezése után tovább szeretne tanulni; legtöbbszörük a diploma megszerzését tűzi ki célul.

Munka

A felmérés során megkérdeztük a résztvevőktől, hogy milyen munkahelyen dolgoznak, illetve milyen az a munkahely, ahol szívesen dolgoznának. Kíváncsiak voltunk arra is, hogy milyen szempontok fontosak számukra egy állással kapcsolatban, és hogy a jelenlegi munkájuk megfelel-e a végzettségük fokának és irányának. Arra vonatkozó kérdés is szerepelt a kérdőívben, hogy elégedettek-e a munkájukkal.

Az elmúlt tíz évben két területen is lényeges változás történt: ez hozzájárulhatott ahhoz, hogy megváltozzon a fiatalok „jó munkahely”-ről alkotott képe.

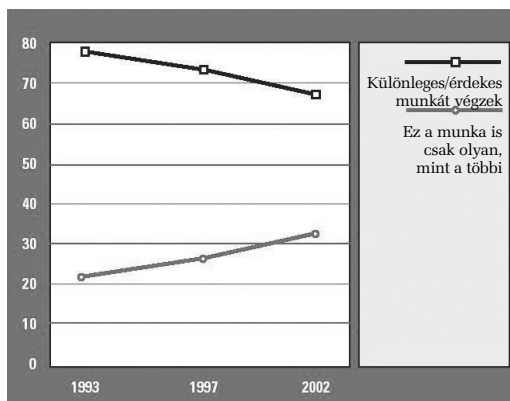
4. ábra Megfelel-e a jelenlegi munkád a végzettséged irányának, illetve a végzettséged fokának? (Százalékos megoszlás a 20–24 éves korcsoportban 1993-ban, 1997-ben és 2002-ben)

Csökkent azoknak az aránya, akik olyan munkakört töltenek be, ami megfelel végzettségük fokának és irányának; ezzel szemben az emberek egyre nagyobb része végez olyan munkát, aminek a képzettségéhez semmi köze. Ezzel egyidejűleg csökkent azon fiatalok aránya, akik szerint a munkájuk hozzájárul a személyiségük kiteljesedéséhez.

Manapság egyre több fiatal érzi úgy, hogy a munkájában nincs semmi különös, és csakis a fizetés számít. Mindezek ismeretében könnyebb megérteni, hogy miért tulajdonítanak mind többen kiemelkedő jelentőséget a mun-

5. ábra 16 és 74 év közöttiek véleménye az általuk végzett munkáról 1993-ban, 1997-ben és 2002-ben

kahelyi előremenetelnek és az anyagi juttatásoknak.

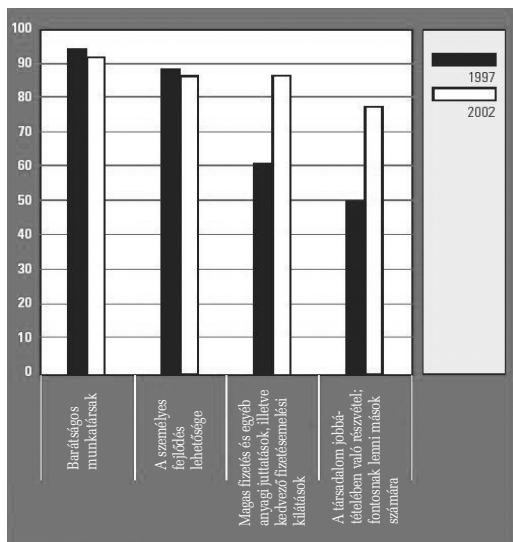
Az emberek véleménye saját munkájukról bizonyos mértékig összefügg az iskolázottságukkal és azzal, hogy milyen állást töltenek be. A rosszul keresők és az alacsonyabb iskolázottságúak között többen vannak olyanok, akik – saját bevallásuk szerint – csakis azért dolgoznak, hogy a megélhetésükhöz szükséges anyagiakat előteremtsék; míg a nagyobb jövedelmű, magasabb végzettségű munkavállalók hajlamosabbak úgy érezni, hogy a munkájuk lehetőséget ad a személyiségük kiteljesítésére. Ugyanakkor, az iskolázottsági szint nő-

munka nemzetközi távlatokat nyisson, és legyen feljebbjutási lehetőség.

A külföldön született fiatalok fontosnak tartják, hogy a végzettségüknek megfelelő munkát találjanak; ezenkívül biztos állást, jó fizetést szeretnének, valamint lehetőséget személyiségük kiteljesítésére és szakmai tudásuk gyarapítására.

A felmérésben a munka jellemzésére szolgáló szempontok többségét a nők nagyobb arányban találták fontosnak, mint a férfiak. Néhány sajátosság kivételt képez, ezeket a férfiak közül ítelték többen lényegesnek: ilyen a karrier, a vezetői szintre emelkedés lehetősége és az állás hosszú távú biztonsága. A magas fizetés és a kedvező fizetésemelési kilátások mindkét nem számára fontosak.

6. ábra Azoknak a százalékos aránya a 16–29 éves korcsoportban, akik lényegesnek érzik a munka kapcsán az alábbi szempontokat

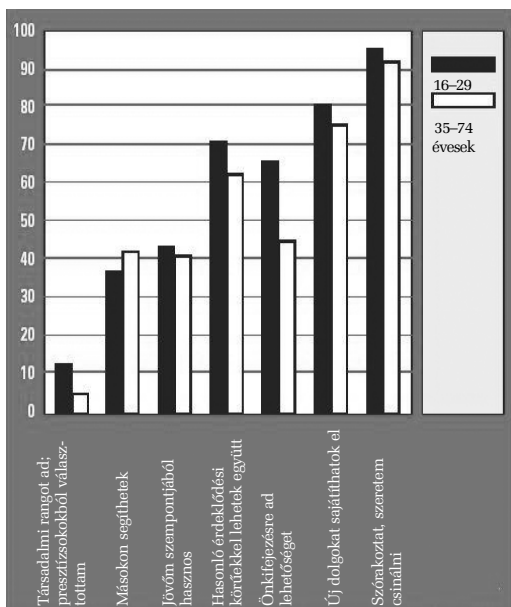
vekedésével egyidejűleg csökkent azoknak az aránya, akik a végzettségüknek valóban megfelelő munkakört töltenek be; és azoké, akik elégedettek az állásukkal – talán a munkaerőpiaci pozíciószerezés későbbre tolódása vezethetett ehhez a helyzethez.

Manapság sok diák vállal anyagi okból munkát, miközben tanulmányait is folytatja. A munka megítélésekor fontosnak tartják, hogy milyenek a kollégák, a munkahelyi légkör és a főnökök – ebben a vonatkozásban nincs változás 1993 óta. A fiatal nők és férfiak számára egyaránt lényeges szempont az is, hogy a

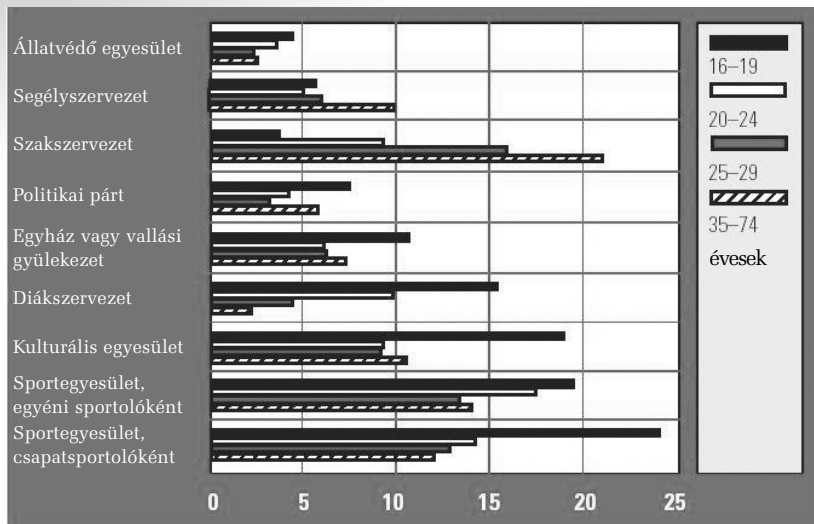
Szabadidő

A felmérésben megkérdeztük a résztvevőktől, hogy mennyire fontos számukra a kikapcsolódás; mivel foglalkoznak szabadidejükben, és mit jelentenek számukra ezek a tevékenységek. Arra is kíváncsiak voltunk, hogy tagjai-e valamilyen szervezetnek vagy egyesületnek,

7. ábra Azoknak a százalékos aránya (2002-ben), akik „nagyon fontos”-nak, illetve „fontos”-nak érzik az egyes szempontokat az általuk választott szabadidős tevékenység kapcsán

8. ábra Szervezet, klub, társaság vagy egyesület találkozóit látogató, illetve tevékenységében részt vevő 16–74 évesek százalékos aránya, korcsoportonként (2002-ben)

elégedettek-e a kapcsolódási lehetőségeikkel, és hogy nem találják-e túl soknak vagy kevésnek a rendelkezésükre álló szabadidőt.

Hosszú távú tendenciának bizonyul a fiatalok körében a szabadidő fontosságának felértékelődése, ezzel párhuzamosan pedig a munka és a család fontosságának háttérbe szorulása.

Kivételt képeznek a 25 és 29 év közöttiek: számukra továbbra is lényeges mind a munka, mind a család.

A fiatalok között nagyobb azoknak az aránya, akik úgy érzik, hogy nincs elég szabadidejük, mint a felnőttek körében. Mindemellett a fiatal korosztályhoz tartozók 58 százaléka, a felnőtt korosztályhoz tartozóknak pedig 60 százaléka véli úgy, hogy sok szabadideje van. A kevésbé elfoglaltak elégedettebbek a kapcsolódási lehetőségeikkel, mint azok, akik csak kevés szabadidővel rendelkeznek. A szórakozás leginkább a legfiatalabb korcsoport, a férfiak és a munkanélküli fiatalok számára fontos.

Kérdéseket tettünk fel a szabadidős elfoglaltság kiválasztásának lényegesebb szempontjaira vonatkozóan. A legfontosabbnak a tevékenység szórakoztató volta bizonyult, valamint az, hogy új dolgokat lehessen általa elsajátítani.

A fiatalok 60 százaléka aktívan részt vesz valamilyen szervezet munkájában. A fiatalok legtöbbször diákszervezetekben, sportegyesü-

letekben és kulturális egyesületekben tevékenykednek, a felnőtt korosztályhoz tartozók pedig inkább lakóhelyükhöz kötődő egyesületekben vagy szakszervezetekben tagok.

Noha a politikai szervezetekben részt vevők aránya csökkent – elsősorban a felnőttek körében –, hozzávetőleg ugyanannyi fiatal tagja ilyen jellegű szervezetnek, mint felnőtt.

A fiatalok közül ma többen üznek egyéni sportot, mint 1993-ban, és többen járnak moziba is; a felnőtt korosztályhoz tartozók pedig több időt töltenek vidéken. A fiatalok sokkal gyakrabban ülnek a számítógép elé, mint a felnőttek.

Család

A felmérés során kérdéseket tettünk fel a résztvevők családdal kapcsolatos attitűdjeire vonatkozóan, valamint azzal kapcsolatban, hogy mennyire tartják fontosnak a gyermekvállalást és a családalapítást.

A svédországi fiatalok manapság általában 19 éves korukban³ költöznek el otthonról.

Nem változott – és a jelek szerint nem várható, hogy mostanában emelkedne – azoknak a fiataloknak az aránya, akik tovább maradnak a szülői házban. A 16 és 19 év közöttieknek majdnem 90 százaléka, a 20 és 24 év közöttieknek a harmada él a szüleivel. Az utóbbi

2. táblázat Az állítással egyetértő 16 és 74 év közöttiek százalékos aránya	1993	1997	2002
A gyermekvállalás az egyik olyan dolog, amely értelmet ad az életünknek.	80	70	69
A gyermekeknek családi otthonra: apára és anyára van szükségük ahhoz, hogy boldogan nőjenek fel.	79	60	59
A házasság idejétmúlt intézmény.	6	9	10

Hétfokozatú skálán 6-os vagy 7-es minősítést adók aránya (1-es: egyáltalán nem ért egyet, 7-es: tökéletesen egyetért).

3. táblázat Fiatalok attitűdjei a nemi szerepekkel kapcsolatban. Az állításokkal egyetértők százalékos aránya a 16 és 74 év közöttiek körében, 1993-ban és 2002-ben	életkor	1993	2002
Az apáknak legalább két hónapot otthon kellene töltenie a gyermekükkel.	16–29	72	59
	35–74	52	49
A háztartás vezetése ugyanolyan kielégítő lehet egy nő számára, mint bármely más munka.	16–29	13	10
	35–74	23	20
A kenyérkeresés mindkét szülő feladata.	16–29	85	76
	35–74	75	57

Hétfokozatú skálán 6-os vagy 7-es minősítést adók aránya (1-es: egyáltalán nem ért egyet, 7-es: tökéletesen egyetért).

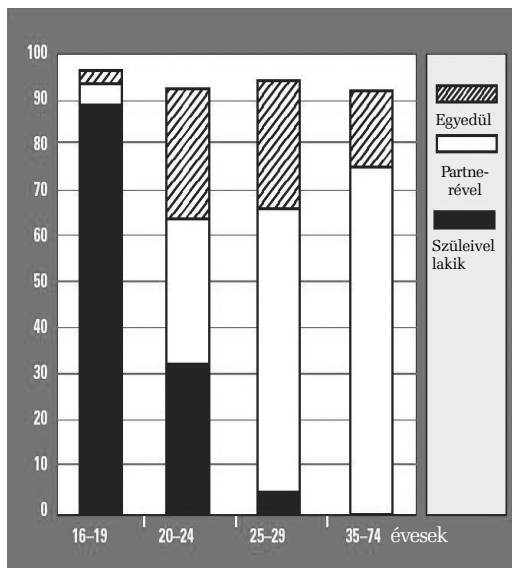
korcsoport másik harmada a partnerével, a fennmaradó rész pedig egyedül él. A 25 és 29 évesek között hasonló az egyszemélyes háztartásban élők aránya, a legtöbben azonban

ebben a korban a partnerükkel élnek, és csupán alig 5 százalékuk lakik a szüleivel.

Saját gyermekével – gyermekeivel – él együtt a 25–29 éves nők közül minden negyedik, a hasonló korú férfiak közül pedig minden ötödik. Ez az arány 10 százalékpontos visszaesést jelent az 1997-ben rögzített állapothoz képest.

Szintén csökkent – 1993 és 2002 között 80-ról 70 százalékra – azoknak a fiataloknak az aránya, akik egyetértettek azzal az állítással, hogy a gyermekvállalás az egyik legfontosabb dolog az életben. A visszaesés a fiatalabb korcsoportokban mutatkozik meg igazán erősen: a jelenség hátterében azt láthatjuk, hogy a gyermekvállalás egyre későbbre tolódik ki a felnövekvő generációk körében. 2002-ben Svédországban az először szülő nők átlagéletkora 28 év volt, a férfiak pedig átlagosan 31 éves korukban váltak apává. A családalapítás későbbre halasztásának egyik oka az lehet, hogy a fiatalok aggódnak az állásuk és a karrierjük miatt. Jóval nagyobb számban vannak olyanok, akik tartanak a kedvezőtlen következményektől, mint amennyien azt állítják, hogy valóban negatív fejleményekkel járt számukra a gyermekvállalás. A fiatalok családdal

9. ábra A válaszadók százalékos megoszlása korcsoportonként aszerint, hogy egyedül, a partnerükkel vagy a szüleikkel élnek (2002-ben)

és gyermekvállalással kapcsolatos attitűdjei ambivalensnek tűnnek.

A szokványostól eltérő családmodellek iránt a fiatalok toleránsabbak, mint a felnőtt korosztályhoz tartozók. Ezt teszi nyilvánvalóvá a hagyományos kétszülős családmodell kizárólagosságának elutasítása (egyet nem értés a „gyermeknek apára és anyára van szüksége” kijelentéssel) és a homoszexuálisok örökbefogadáshoz való jogának elismerése között megfigyelhető összefüggés. Az elmúlt tíz év alatt csökkent azoknak az aránya, akik úgy gondolják, hogy a gyermekek számára csakis az lehet jó, ha az apjuk és az anyjuk neveli őket.

Ugyanakkor úgy tűnik, hogy ma több fiatal vall hagyományos elveket a családon belüli munkamegosztásról, mint tíz évvel ezelőtt. Csökkent többek között azoknak az aránya, akik egyetértenek azzal, hogy az apáknak legalább két hónapot otthon kellene tölteni gyermekükkel.⁴

Kiseb lett azoknak az aránya, akik szerint mindkét szülőnek részt kell vennie az anyagiak előteremtésében; ugyanakkor nem nőtt azok-

nak a hányada, akik úgy vélekednek, hogy a háztartás vezetése ugyanolyan kielégítő lehet egy nő számára, mint bármely más munka. Egyre több fiatal tartózkodik a választadástól; sokan „nem tudom”-mal felelnek.

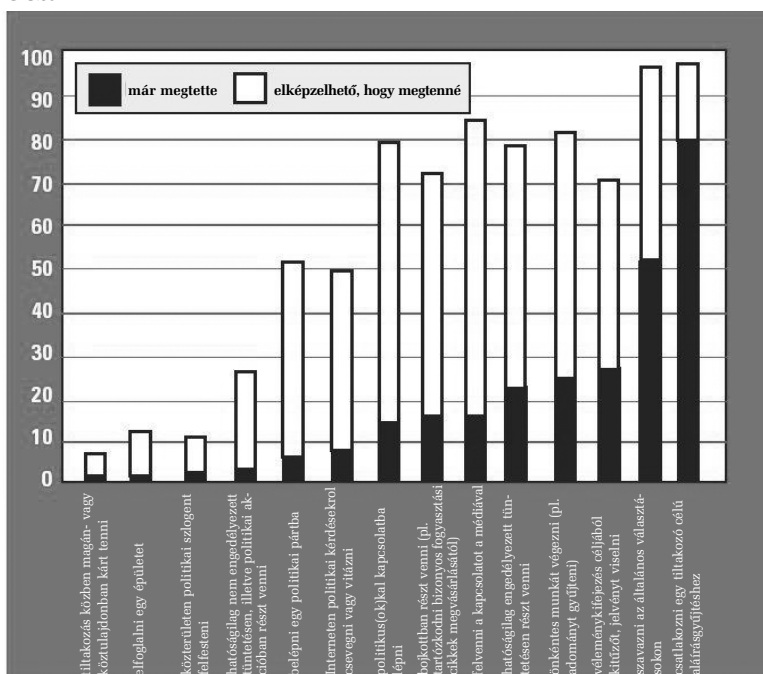
Mindemellett a fiatalok nyolcvan százaléka a gyermekek jövőjének megalapozását még mindig fontos feladatként tartja számon.

Politika

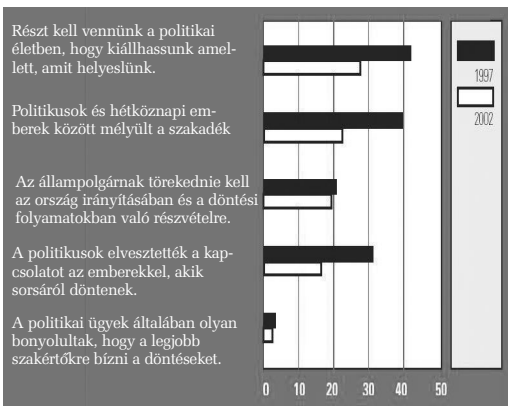
A felmérés során választ kerestünk arra a kérdésre, hogy mi jellemzi a fiatal, illetve a felnőtt korosztályhoz tartozókat mint állampolgárokat: milyen politikai akciókban vesznek – vagy vennének adott esetben – részt, és figyelemmel követik-e a körülöttük zajló vagy a világ más részein végbemenő politikai eseményeket. Sok egyéb mellett arra vonatkozó kérdéseket is feltettünk, hogy – érzésük szerint – van-e lehetőségük a véleménynyilvánításra, és hogy bíznak-e a politikusokban és a képviselőkben.

A fiatalok demokráciához fűződő attitűdjeit vizsgálva azt látjuk, hogy erősödött a politikusokba

10. ábra Azon fiatalok aránya a 16 és 29 év közöttiek körében (2002-ben), akik már részt vettek / elképzelhetőnek tartják a részvételt valamilyen politikai akcióban

11. ábra Azoknak a fiataloknak a százalékos aránya 16 és 29 év közöttiek körében – 1997-ben és 2002-ben –, akik teljesen egyetértettek az állításokkal

vetett bizalmuk, és – ezzel egy időben – csökkent a politikai ügyek iránti érdeklődésük, valamint a politikai részvételre való hajlandóságuk.

A politikusok iránti bizalmatlanság fokozódása, mely a kilencvenes évek kritikus időszakát⁵ jellemezte, mostanra már nem tapasztalható sem a fiatal, sem a felnőtt korosztályok körében.

Csökkenett a fiatalok vonzódása a radikális politikai akciók, például az épületfoglalás vagy az engedély nélküli tüntetések iránt. Minden nyolcadik fiatal nyilatkozta azt, hogy nem érdekli a politika: az 1993-as felméréshez képest az érdektelenek aránya a kétszerezésére nőtt ezekben a korcsoportokban.

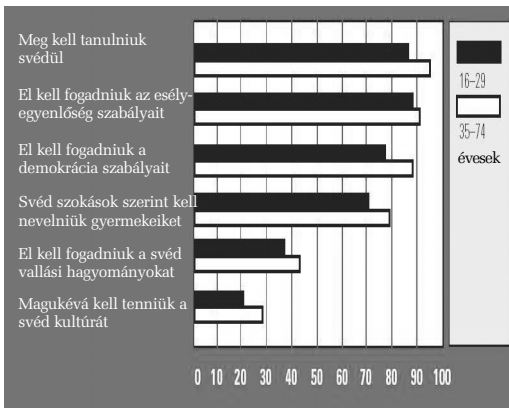
A fiatalok politika iránt mutatott érdeklődése csökkent. A 16 és 19 év közöttiek körében minden harmadik, a 20–24 évesek körében minden negyedik fiatal nyilatkozta azt, hogy nem érdekli a politika: az 1993-as felméréshez képest az érdektelenek aránya a kétszerezésére nőtt ezekben a korcsoportokban.

Fogyóban van az egyéni teljesítmény elismerésén alapuló társadalmat eszményítő tábor, nőtt viszont azoknak az aránya – a felnőttek körében is –, akik szívesebben látnának egy olyan társadalmat, melyben mindenki egyformán kiegyensúlyozott anyagi körülmények között él.

Sokféleség

A felmérésben szerepeltek olyan kérdések, melyek révén a résztvevők menekültekkel és bevándorlókkal, valamint különféle deviáns-

12. ábra Azok százalékos aránya (2002-ben), akik úgy gondolják: az újonnan érkezett bevándorlóknak – annak érdekében, hogy alkalmazkodjanak a svédországi feltételekhez – ...

nak tekinthető csoportokkal kapcsolatos attitűdjeit kívántuk feltárni.

A kilencvenes évek során a Svédországban élők körében folyamatosan csökkent azoknak az aránya, akik szerint hazájuknak kevesebb menekültet kellene fogadnia; ugyanakkor egyre többen gondolják úgy, hogy a menedéket kérők nagyobb hányadának kellene bebocsátást nyernie Svédországba. A fiatalok menekültekkel és bevándorlókkal kapcsolatos álláspontja pozitívabb, mint a felnőtteké.

Ugyanakkor a fiatalok és a felnőttek meg egyeznek abban, hogy a bevándorlóknak – lényeges kérdésekben – el kellene fogadniuk a svédországi normákat, igazodniuk kellene a gyermeknevelési szokásokhoz, tiszteletben kellene tartaniuk az esélyegyenlőség szabályait, és meg kellene tanulniuk svédül.

Azok a válaszadók, akik a legnegatívabban viszonyulnak a menekültekhez és a bevándorlókhöz, Svédország külföldiek által legkevésbé lakott területein élnek; és ők azok, akik nem szívesen töltenének el hosszabb időt külföldön.

Ami az értelmi fogyatékosokat illeti, a fiatalok álláspontja óvatosabb: a felnőttek jóval nagyobb arányban vélekednek úgy, hogy a szellemileg sérült embereknek is helyet kell biztosítani a társadalomban, míg a fiatalok körében többen vannak olyanok, akik inkább gondozóintézetekben helyeztetnék el őket. Az idősebb korosztályhoz tartozók körében megfigyelhető nagyobb fokú tolerancia – melyet az értelmi fogyatékosok iránt mutatnak – talán ugyanúgy a tapasztalataikkal

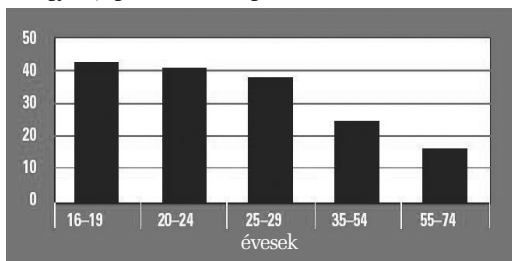
4. táblázat Százalékos megoszlás aszerint, hogy miként vélekednek Svédország bevándorlási és menekült-politikájáról (1997-ben és 2002-ben)

		16–29 évesek		35–74 évesek	
		1997	2002	1997	2002
A menedéket kérők közül	többet kellene befogadni	14	23	10	14
	kevésbé kellene befogadni	40	36	46	41
A bevándorolni szándékozók közül	többet kellene befogadni	5	10	3	7
	kevésbé kellene befogadni	61	49	69	53

magyarázható, mint a bevándorlókkal szembeni attitűdjük. A fiatalok és a felnőttek számos vonatkozásban könnyebben el tudják fogadni a bevándorlókat, mint az idegengyűlölőket; a bűnözők, valamint a szélsőséges vagy fundamentalista csoportokhoz tartozók elfogadása szintén nehézséget jelent számukra.

A homoszexualitás megítélése vízválasztó a fiatal és a felnőtt korosztályok között: a felnőttek körében elterjedtebb a nézet, hogy a homoszexualitás valamiféle természetellenes dolog; míg a fiatalok körében többen vélekednek úgy, hogy a homoszexuálisokat is megilletik ugyanazok a jogok, mint a heteroszexuálisokat.

13. ábra Azok korosztályonkénti aránya (2002-ben), akik egyetértenek azzal, hogy a homoszexuálisoknak is legyen joga az örökbefogadáshoz

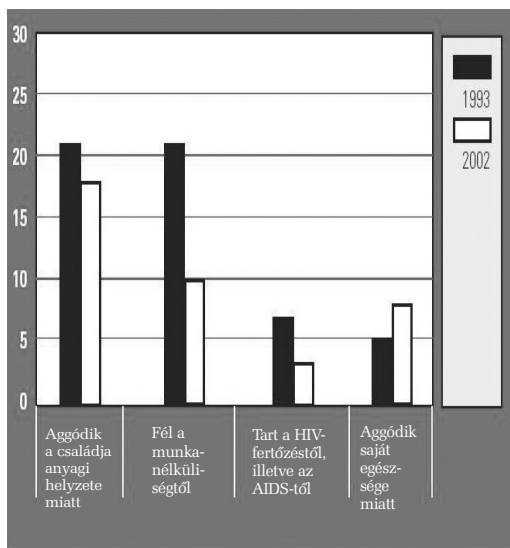
Egészség és életminőség

A felmérés során megkérdeztük a résztvevőktől, hogy milyen gyakran szenvednek olyan panaszoktól, mint például a gyomor- vagy a fejfájás; ki vannak-e téve stressznek; félnek-e attól, hogy megbetegszenek; és hogy elégedettek-e az egészségi állapotukkal, illetve általában véve az életükkel.

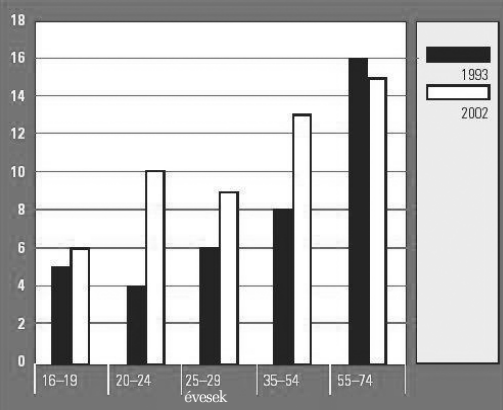
A közérzet befolyásolja az egészségi állapotot (ez természetesen fordítva is igaz): a munkanélküli fiatalok, illetve a rossz anyagi körülmények között élők többé-kevésbé elégedetlenek saját egészségi állapotukkal. A 2002-es felmérés eredményei alapján azonban az emberek kisebb hányada fél az AIDS-től, gazdasági helyzete rosszabbodásától, illetve a munkanélküliségtől, mint 1993-ban (a munkanélküliek aránya szintén csökkent az említett időszak alatt). Ugyanakkor, a felmérésben résztvevők nagyobb százaléka válaszolta azt 2002-ben, hogy aggódik az egészségi állapota miatt, mint kilenc évvel korábban. Ez utóbbi jelenség elsősorban a 20 és 24 év közöttiek csoportjában érezhető: átlagban minden tizedik ilyen korú fiatal számolt be arról, hogy gyakran aggódik saját egészsége miatt. Az átlaghoz képest magasabb az aggodalmaskodók aránya a munkanélküliek, a külföldön született fiatalok és a fiatal nők körében.

14. ábra. Azoknak a 16 és 29 év közöttieknek a százalékos aránya, akik „igen, gyakran” válasszal feleltek az alábbi kérdésekre

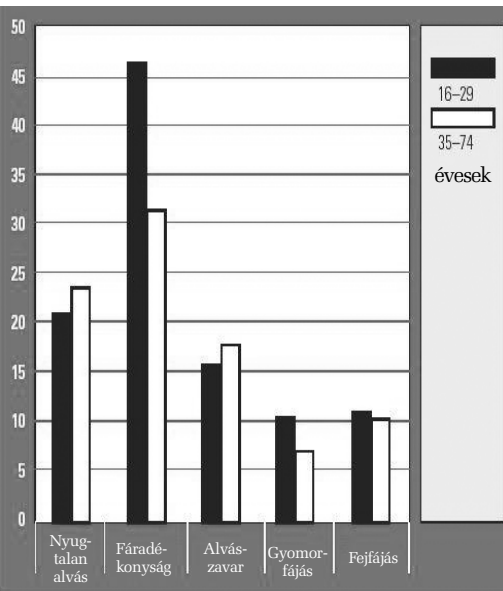
14. ábra. Azoknak a 16 és 29 év közöttieknek a százalékos aránya, akik „igen, gyakran” válasszal feleltek az alábbi kérdésekre

15. ábra Azok százalékos aránya (1993-ban és 2002-ben), akik „igen, gyakran” válasszal feleltek arra a kérdésre, hogy szoktak-e aggódni az egészségük miatt.

16. ábra Azok százalékos aránya (2002-ben), akik az elmúlt hat hónapban gyakran szenvedtek a felsorolt panaszoktól

Mindezzel egy időben csökkent azoknak az aránya, akik elégedettek az egészségi állapotukkal: ez a jelenség szinte minden korcsoportban megfigyelhető, kivéve a legfiatalabakat, azaz a 16 és 19 év közöttieket.

Minden ötödik fiatal válaszolta azt, hogy számára az élet nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, minden tizedik pedig általában véve elégedetlen az élettel. A 20-24 évesek, a mun-

kanélküliek és a külföldön született fiatalok között vannak a legtöbben olyanok, akik rossznak tartják az életminőségüket. 1997 óta csökkent ugyan azoknak a fiataloknak az aránya, akik elégedetlenek az életminőségükkel, az egészségi problémáival küzdőké viszont nőtt.

A felmérésben részt vevő fiatalok tíz százaléka gyakran – illetve hetente több alkalommal – szenved gyomor- vagy fejfájástól, küzd alvási zavarokkal. Húsz százalékuk panaszkodik arra, hogy nyugtalanul alszik, és majdnem ötven százalékuk napközbeni fáradékonyságról számol be. Minden harmadik fiatal számára problémát okoz a stressz. Leginkább a nők, a külföldi születésű és a nagyvárosi fiatalok, illetve a középiskolás diákok viselik nehezen a feszültséget. A stressztüneteket mutató csoport tehát nem azonos a életminőségükkel elégedetlenek csoportjával: úgy tűnik, hogy a stressz inkább a teljesítménykényszerrel függ össze, illetve a középiskolai évek vejejárója.

Mindemellett, négyből átlagban három fiatal nyilatkozta azt, hogy jól érzi magát; tízből nyolc pedig azt, hogy elégedett önmagával, sok mindenhez érez magában erőt, és általában jó a hangulata is.

Fiatalok jogrenddel és igazsággal kapcsolatos attitűdjei

A felmérés során kíváncsiak voltunk a résztvevők attitűdjeire néhány erkölcsileg megkérdőjelezhető, többé-kevésbé jogellenes magatartással kapcsolatban, mint például az adófizetés elmulasztása, egyes szociális juttatások jogosulatlan igénybevétele, a kábítószer-fogyasztás vagy a tömegközlekedési eszközökön való „potyázás”.

A jelenlegi felmérés eredményei azt mutatják, hogy a fiatalok kevésbé elnézőek a jogilag és erkölcsileg problematikus magatartásformák iránt – legalábbis a kérdőívben szereplő kihágások többségét illetően –, mint az 1993-as vizsgálat idején. Nőtt azoknak az aránya – mind a fiatalok, mind pedig a felnőtt korcsoporthoz tartozók körében –, akik semmilyen körülmények között sem tartják elfogadhatónak az effajta kihágásokat, mindemellett a fiatalok között többen akadnak olyanok, akik a felsorolásban szereplő összes magatartásformát el tudják fogadni.

5. táblázat Azoknak a 16 és 29 év közötti válaszadóknak a százalékos aránya (1993-ban és 2002-ben), akik szerint nem feltétlenül bűn az, ha valaki:

	1993	2002
Nem fizet munkáltatói járulékot az alkalmazottja után	12	15
Alkoholt vásárol húsz éven aluli fiatal számára	3	9
Tömegközlekedési eszközön jegy/bérlet nélkül utazik	7	9
Jogosulatlanul vesz igénybe valamilyen szociális juttatást	3	3
Nem tesz eleget adófizetési kötelezettségének	4	4
Kábítószer fogyaszt	3	2
Ittasan vezet	3	0

A résztvevők közül szinte mindenki osztotta azt a véleményt, hogy az ittas vezetés semmilyen körülmények között sem elfogadható. Férfiak és nők között a legnagyobb véleménykülönbség a *kerítés* (szexuális szolgáltatások felhajtása) megítélésében mutatkozott: a férfiak közül átlagban minden hatodik, míg a nők közül csupán minden huszadik tartja elfogadhatónak ezt a tevékenységet.

Mobilitás

A felmérés során megkérdeztük a résztvevőktől, hogy voltak-e már külföldön, hogy szíve-

sen költöznenek-e egy másik országba, illetve hogy el tudnák-e képzelni az életüket valahol másutt, mint ahol jelenleg laknak.

A fiatalok manapság sokat utaznak, és szeretnek is utazni: bejárják Svédországot – tanulmányaik vagy munkájuk kapcsán, esetleg csak azért, mert új helyeket szeretnének megismerni. Úgy tűnik, hogy a fiatal nők könnyebben mozdulnak, mint férfi kortársaik: az előbbiek mintegy harmada „nagyon fontos”-nak, hetven százaléka pedig „fontos”-nak tartja, hogy bejárhassa a világot, lehetőleg harmincöt éves kora előtt: ezek az arányok ugyanolyanok, mint 1997-ben.

6. táblázat A „Szívesen utazna el Svédországból, hogy hat hónapnál hosszabb időt töltsön el külföldön?” kérdésre igennel felelő, 2002-ben 16 és 29 év közötti fiatalok arra vonatkozó válaszainak – különböző csoportosítási szempontok szerint is vizsgált – százalékos megoszlása, hogy milyen célból utaznának külföldre.

	Munka	Tanulás	Üdülés, hátizsákos körutazás	Munka segélyszervezetnél / önkéntesként	Más	Nem tudja
16–19 éves	50	41	48	13	9	3
20–24 éves	60	42	49	18	9	2
25–29 éves	57	23	38	18	8	2
Férfi	54	28	40	11	9	2
Nő	59	40	57	22	8	2
Svédországban született	58	35	45	17	8	2
Külföldön született	47	31	33	15	12	2
Dolgozik	58	24	42	16	8	1
Diák	61	50	49	20	6	2
Munkanélküli / munkanélküliként képzési programban vesz részt	48	21	45	12	14	2
Apja alapközü végzettségű	53	25	40	17	7	2
Apja felsőközü végzettségű	65	47	49	19	9	1
Összes 16–29 éves	56	34	44	17	8	2

A fiatalok korábban sosem utaztak annyit, mint mostanában: a felmérés résztvevőinek harmada már több mint hat alkalommal volt külföldön a szülei nélkül. Sokan számoltak be arról, hogy korábban már folytattak tanulmányokat, vagy vállaltak munkát külföldön.

Az 1997-es felmérés eredményeihez képest minimális mértékben ugyan, de csökkent azoknak a fiataloknak az aránya, akiket foglalkoztat a külföldre költözés gondolata: a fiatal korosztályhoz tartozó résztvevőknek mintegy negyven százaléka tudná elképzelni, hogy fél évnél hosszabb időt töltsön el egy másik országban.

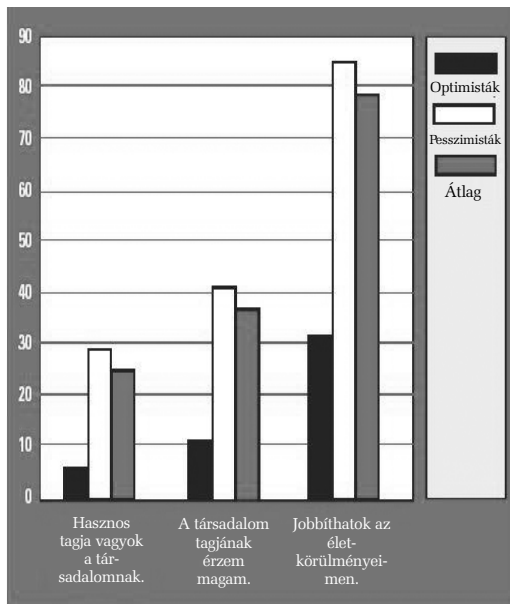
Nem csökkent viszont, hanem nőtt – majdnem eléri a húsz százalékot – azoknak az aránya, akik nem csupán elképzelni tudnának, de ténylegesen terveznek is huzamosabb külföldi tartózkodást.

Valamivel több mint a harmada – kisebb része, mint 1997-ben – véli úgy a fiataloknak, hogy az elkövetkező néhány évben jelenlegi lakóhelyétől távolra fog költözni: továbbtanulás, munkavállalás céljából, vagy egyszerűen csak azért, mert környezetváltozásra vágyik.

A jövő

A felmérés során megkérdeztük a résztvevőktől, hogy miként látják a jövőjüket, és hogy bíznak-e abban, hogy a sorsuk kedvezően alakul. A legfiatalabbaktól azt szeretttük volna

18. ábra A 16 és 29 év közöttiek vélekedése az alábbi állításokról (az állításokkal egyetértők százalékos aránya, 2002-ben)

megtudni, hogy elképzeléseik szerint mit fognak csinálni a középiskola elvégzése után, és arra is kíváncsiak voltunk, hogy az élet beváltja-e a hozzá fűzött reményeiket.

A fiatalok ma optimistábbak a jövőjüket illetően, mint öt évvel ezelőtt. A jövőjüket borúlátóan szemlélők 5 százalékot tesznek ki a fiatalok körében, arányuk minden korcsoportban csökkent; azoknak az aránya pedig, akik bizakodva néznek a jövőbe, a 25–29 évesek csoportjában a legnagyobb.

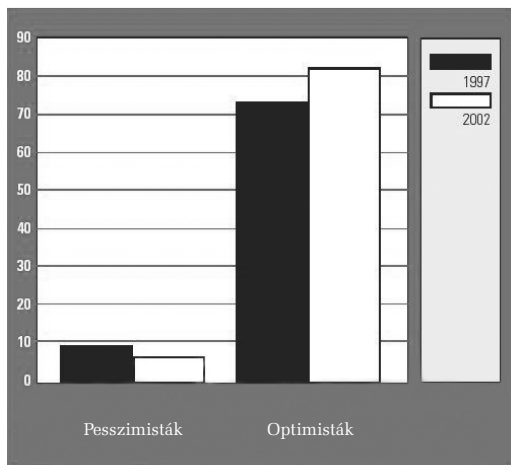
Az életminőségükkel elégedetlenek körében is nyolcvan százalékot tesznek ki azok, akik bíznak sorsuk kedvező alakulásában.

1997 óta mind a fiatalok, mind pedig a felnőttek körében nőtt azoknak az aránya, akik azt állítják, hogy az életük beváltotta a hozzá fűzött reményeiket.

A fiatal korosztályt tekintve legnagyobb arányban a városban élők, a diákok és munkahellyel rendelkezők körében találunk optimistákat.

Azt, hogy valaki bizakodóan vagy borúlátóan tekint a jövőbe, pillanatnyi helyzete is befolyásolja. Az alább közölt ábrán jól látható az eltérés a jövőjüket borúsán szemlélők – a

17. ábra 16 és 29 év közötti fiatalok százalékos megoszlása aszerint, hogy derülátóak vagy borúlátóak a jövőjüket illetően (2002-ben)

„pesszimisták” – csoportjának válaszai és a felmérésben részt vevő fiatalok átlaga között. A jövőjükkel kapcsolatban bizakodó fiatalok – az „optimisták” – észrevehetően többen vannak, és az ő válaszaik sokkal közelebb állnak az átlagértékhez.

A „pesszimisták” úgy érzik, hogy a saját életük nem váltotta be a hozzá fűzött reményeiket; 28 százalékuk szerint pedig az élet általában nem olyan, mint amilyennek remélték (az összes részt vevő fiatal közül 4 százaléknyan, az „optimisták” körében pedig 2 százaléknyan gondolkoznak hasonlóan). Úgy vélik – a pesszimisták –, hogy életkörülményeiken alig tudnak változtatni, társadalmi részvételüket jelentéktelennek ítélik, képességeiket pedig kiaknázatlannak. Az 1990-es években a világ, illetve Európa egyes részeit zűrzavaros helyzet jellemezte. Az előző felmérés (1993) óta eltelt időszak eseményei következtében a fiatalok manapság aggodalmasabban figyelik a nemzetközi eseményeket, és jobban féltik az egészségüket, valamint az otthonuk nyugalalmát is – kisebb hányaduk nyugtalan viszont a környezetszennyezés, a lakhatási költségek, az AIDS és a munkanélküliség miatt.

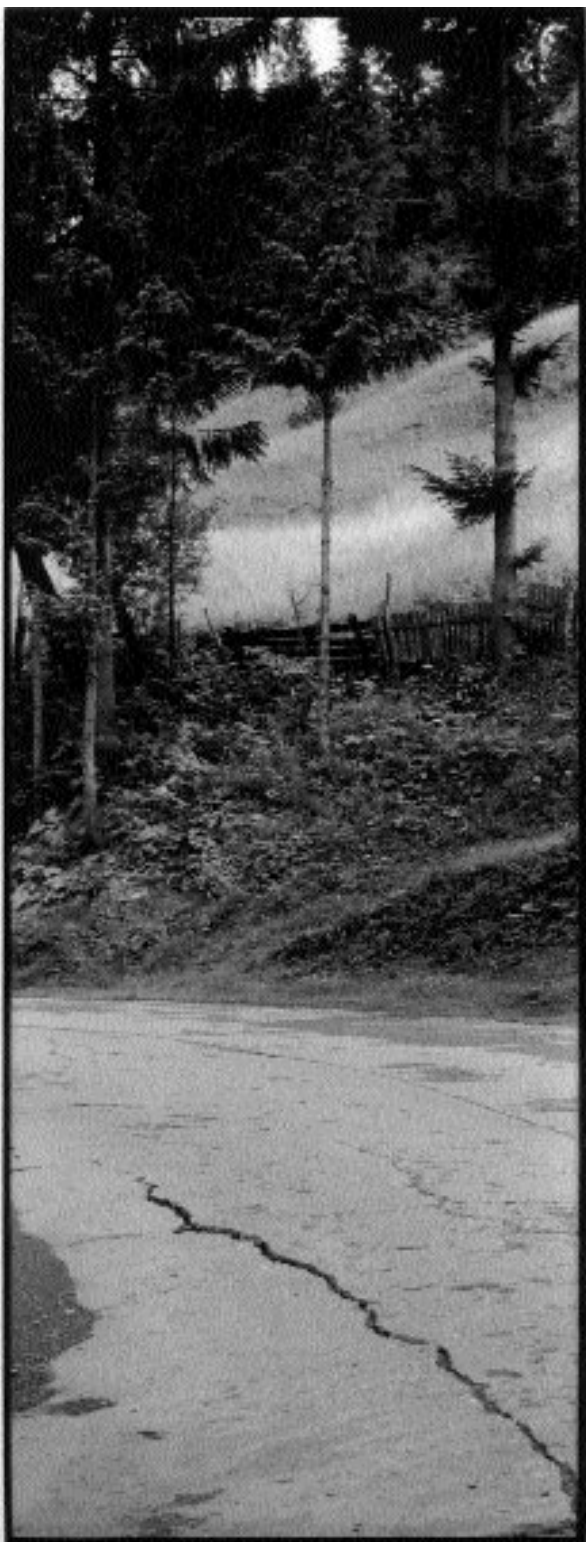
Az egyetemi vagy más felsőfokú végzettséggel rendelkező, a nagyvárosban élő, illetve a 25–29 évesek korcsoportjába tartozó fiatalok között magasabb azoknak az aránya, akik úgy gondolják, hogy a dolgaik rendben mennek majd. Az alacsonyan iskolázott, munkanélküli fiatalok, illetve a kisebb településeken élők kevésbé bizakodóak a jövőjüket illetően.

Jegyzetek

- 1 Cikkünk szerzőjeként feltüntetett személy a tanulmány magyar változatának fordító-szerkesztője.

A Svéd Nemzeti Irodával együttműködve a következő kutatók vettek részt az eredeti jelentés elkészítésében: Erik Amnå PhD, Lisbeth Bekkengen PhD, Jan Carle PhD, Stefan Jerkeby PhD, Ingrid Munck PhD, prof. Per Nilsson és prof. Bengt Starrin.

- 2 A fordítás az angol változat alapján készült (They call us youth©) The Swedish National Board for Youth Affairs engedélyével. A jelentés eredeti címe: *De kallar oss unga* 2003. szerkesztő: Ingrid Bohlin, szöveg Susanne Zander, angolra fordította: Graham Ainscough. A jelentés angol és svéd változata elérhető: www.ungdomsstyrelsen.se címen pdf file-ként.
- 3 Svédországban a fiatalok általában ennyi idős korukban fejezik be – három évig tartó – középiskolai tanulmányaikat. (*A ford.*)
- 4 Svédországban a párok abban az esetben jogosultak jövedelemarányos gyermekgondozási díjra 13 hónapon keresztül, ha azt a két szülő megosztva igényli. A kormány ajánlása szerint az optimális a fele-fele arány lenne, de a kisebb részt vállaló félnek (ez általában az apa) is legalább két hónapot otthon kell töltenie a gyermekkel, különben elvesz a szülők jogosultsága erre a két hónapra. (*A ford.*)
- 5 A kilencvenes évek első felében Svédországot romló gazdasági mutatók, növekvő munkanélküliség, a jóléti rendszer válsága és viharos belpolitikai fordulatok jellemezték (néhány évre a konzervatív párt vette át a kormányzást a szociáldemokratáktól, akik – egy rövidebb megszakítástól eltekintve – több mint hatvan éve voltak kormányon); a helyzet csak az évtized közepére stabilizálódott. (*A ford.*)
- 6 Svédországban kizárólag az erre a célra létrehozott, állami üzemeltetésű kiskereskedés-hálózat boltjaiban lehet alkoholt vásárolni; ezekben az üzletekben csak húsz éven felülieket szolgálhatnak ki. (*A ford.*)

Szerzőink

Balogh Lídia

1975-ben született Budapesten; a szegedi József Attila Tudományegyetemen szerzett magyar nyelv és irodalom szakos tanári, majd kommunikáció szakos bölcsészdiplomát. 1998-tól a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Szociológiai Osztályán dokumentátor és szakfőosztályvezető.

Beke Márton

1977-ben született Budapesten. Művelődés-szervező, kollégáival Bezenyén megalapította az ország első falusi ifjúsági információs és tanácsadó irodáját és második teleházát. A települési gyermek- és ifjúsági önkormányzatok és parlamentek nemzetközi szervezetének alnökeként tagja volt az Európa Tanács Ifjúsági Tanácsadó Testületének, szakértőként aktív szereplője volt az integrált ifjúsági képviselői létrehozását célzó civil-szakmai folyamatnak. Jelenleg a Gyermek-, Ifjúsági és Sportminisztérium települési és kistérségi ifjúsági munkával foglalkozó szakreferense.

Bánáti Ferenc

1943-ban született Budapesten. Népművelő-kutató, biológia – testnevelő szakos tanár. A Pécsi Tanárképző Főiskola és a Pollack Mihály Műszaki Főiskola; filozófia történeti kurzusokat tartott, a szombathelyi Tanárképző Főiskolán általános szociológiát, az ELTE TTK-n ifjúságszociológiát tanított. Egy évtizede vezeti saját kutatócsoportját. Szakterülete az ifjúságügy gazdasági- és humáninfrastruktúrájának állapota, irányítása és működési anomáliáinak, valamint az ifjúság helyzetének vizsgálata. Tucatnyi kutatás részese és publikáció szerzője.

Bíró Endre

1955-ben született. Jogász, 1988-ig a Fővárosi Főügyészség munkatársa. Részt vett a közhasznú szervezetekről szóló törvény parlamenti előkészítésében, a Nemzeti Civil Alapprogramról szóló törvény és végrehajtási rendelete társadalmi egyeztetésében, s az ön-

kéntes tevékenységről szóló törvény civil javaslatának kimunkálásában. Tíz önálló kötete jelent meg a gyermeki jogok, iskolai jogok, civil jogok, jogpedagógia, intézményi belső jogi normák, joghasználói alapismeretek tárgykörökben. Kurátora a Betegjogi-, Ellátottjogi- és Gyermekjogi Közalapítványnak. Gyermekekért és Ezüst-toll díjjal tüntették ki

Ditzendy Károly Arisztid

1966-ban született Baján. Általános iskolai tanító, népművelő. A rendszerváltáskor Kecskemét ifjúságpolitikai főelőadója, majd a HELPI Kecskeméti Ifjúsági Információs és Tanácsadó Iroda irodavezetője. Később 6 éven keresztül a HAYICO – Magyarország Ifjúsági Információs és Tanácsadó Irodák Szövetségének elnöke. A Hálózat az Ifjúságért Kht. ügyvezető igazgatójaként a HiRek ifjúsági szakmai elektronikus hírlevél alapítója szerkesztője, az NGO.hu portál alapító szerkesztője. Volt tanácsadója a Miniszterelnöki Hivatal Gyermek és Ifjúsági Kodifikációs és Deregulációs Bizottságának, tagja a Gyermek és Ifjúsági Alapprogram Tanácsának, a Gyermek- és Ifjúsági Érdekegyeztető Tanács támogatói tárgyalócsoportjának. Jelenleg GYISM főosztályvezető-helyettese. Munkája elismeréseképp 2001-ben miniszteri elismerő oklevelet kapott.

Gyura Médea

1980-ban született Kiskunhalason. Négy évig a Lewis ösztöndíjasa, idén diplomázott a szociológusként Szegedi Tudományegyetemen. Kutatási területe a szingli nők témaköre, valamint a munkahelyi kapcsolatháló. Jelenleg az egyik kereskedelmi televízió híradójánál gyakornok és a Kandi Európa Televíziós Akadémián tanul.

Halasi Réka

1980-ban született Budapesten. Győrben főiskolai, majd Pécsen egyetemi művelődésszervező diplomát szerzett. 2002 óta a győri HÍD Ifjúsági Információs és Tanácsadó Irodában dolgozik ifjúságsegítőként, életvezetési és pályaválasztási tanácsadóként. Fő kutatási területei: ifjúsági szubkultúrák, hátrányos helyzetű fiatalok (elsősorban roma kisebbségiek), illetve ifjúság a munkaerőpiacon. Titkára a Rügybázis Kulturális Egyesületnek.

Nagy Ádám

1972-ben született Budapesten. Négy évig a Zabhegyező Gyerekanimátorok Egyesületének vezetője. Korábban tagja a Nemzetközi Programok Tanácsa elődjének és a Gyermekek és Ifjúsági Alapprogram Tanács tagja. Társfőszerkesztője az Új Ifjúsági Szemlének. Ph.D fokozatát oktatásmódszertanból írta, jelenleg a Budapesti Műszaki Egyetem adjunktusa és az Információs Társadalom és Trendkutató Központ ügyvezetője.

Pittlik Tímea

1975-ben Kaposváron született. Szociálpolitikus-szociológus, tanított az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Neveléstudományi Tanszékén és a Pécsi Tudományegyetem Szociológia Tanszékén. Jelenleg az Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium Fogvatékosügyi Főosztályának munkatársa. Több éve kutatási területe a nemek közötti esélyegyenlőség témaköre, ennek értelmezései az EU-ban, illetve a magyar nők szerepei és megítélése a társadalomban. A női munkavállalás és foglalkoztatás témájában kutatásokat vezet.

Somody Bernadette

1976-ban született Budapesten. Jogász. A Nyugat-Magyarországi Egyetemen tanársegéd, alkotmányjog oktató. Volt az Oktatási Jogok Biztosa Hivatalának jogi referense, 2003 novemberétől 2004 júniusáig a GYISM gyermekjogi miniszteri megbízottja. Ph.D. aspiráns, témája az ombudsman-intézmények szerepe az alapjogvédelemben. Az oktatási miniszter 2002-ben miniszteri elismerésben részesítette.

Szabó András

1951-ben született, Budapesten. Népművelő és pedagógus. A hetvenes évek közepén, még ifjúsági klubosként, a Kozák téri Ifjúsági Házban kezdett foglalkozni a nehéz körülmények között felnőtté váló fiatalokkal. A felnőtté válás problémáinak mérséklésére, illetőleg megelőzésére, az érintett fiatalok önkéntes közreműködésével, tizenkét éve hozta létre a Kapocs Ifjúsági Önszolgáltató Szolgálatot, amelyet jelenleg is irányít.